

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

На правах рукопису

УДК: 316.334.3:327.3

НЕРУБАЩЕНКО ІРИНА АНАТОЛІЇВНА

**ГЛОБАЛЬНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Спеціальність 23.00.02 — політичні інститути та процеси

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник —
кандидат політичних наук, доцент
Ростецька Світлана Іванівна

Одеса – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ СУТНОСТІ ТА ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	
1.1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження форм рефлексії глобального громадянського суспільства	13
1.2. Глобальне суспільство та глобальна людина як базові поняття для аналізу глобального громадянського суспільства	28
1.3. Суб'єктний склад глобального громадянського суспільства	49
Висновки до розділу 1	62
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	
2.1. Глобальний громадський активізм: зміст і форми прояву	65
2.2. Міжнародний громадський лобізм: проблемне поле, механізм реалізації та оцінка ефективності	77
Висновки до розділу 2	94
РОЗДІЛ 3. КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ ЯК ШЛЯХ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	
3.1. Значення новітніх (електронних) форм комунікації для становлення громадянського суспільства глобального типу	96
3.2. Краудсорсинг і краудфандинг (спільнокошт) як технології мобілізації людських ресурсів і фінансових ресурсів у проектах глобального громадянського суспільства	112
Висновки до розділу 3	130
РОЗДІЛ 4. ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. УКРАЇНА В ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ	
4.1. Перспективи формування глобального громадянського суспільства	133

4.2. Інтеграція вітчизняного громадянського суспільства у глобальну систему співпраці	144
Висновки до розділу 4	155
ВИСНОВКИ	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	164

ВСТУП

Однією зі сучасних тенденцій у світовому політичному процесі є поступове зростання рівня участі громадськості у прийнятті загальнозначимих для усієї планети рішень. Громадянське суспільство усе рішучіше й активніше долучається до обговорення загрозливих глобальних проблем і пропонує своє бачення їх розв'язання. Сьогодні відбуваються процеси глобалізації громадянського суспільства. Зростає усвідомлення людством реальності глобальних викликів, розуміння потреби об'єднання зусиль у боротьбі з транснаціональними загрозами (міжнародний мир, безпека, збереження територіальної та політичної цілісності суб'єктів, регуляція економічних відносин, глобальні епідемії, планетарні наркопотоки, нелегальна міграція, торгівля людьми та ін.), поширення демократії у світі тощо – стають основними причинами об'єднання людей у міжнародні мережеві громадянські ініціативи. Дослідження теми зумовлене неперервним зростанням рівня взаємопов'язаності та взаємодії між людьми, суспільствами, організаціями, які знаходяться у найвіддаленіших куточках планети, а також потребою осмислення шляхів підвищення ролі громадськості у глобальному врядуванні.

Глобальне громадянське суспільство є міждисциплінарним концептом. Як термін, ідея, соціально-політичний феномен воно сьогодні є предметом вивчення політичної науки, економічної теорії, правознавства, соціальної теорії, соціальної філософії та інших дослідницьких напрямків. Доцільність аналізу цього аспекту посилюється тим, що під впливом глобалізації громадянське суспільство розширюється, утворюються дедалі нові транснаціональні неурядові організації, глобальні рухи, міжнародні наукові та професійні асоціації і под. Водночас сьогодні суб'єкти глобального громадянського суспільства залишаються маргінальними акторами з непрямим впливом на окремі аспекти прийняття глобально значимих рішень, а політична сфера є здебільшого закритою для недержавних організацій.

Потреба наукової концептуалізації феномену глобального громадянського суспільства зумовлюється тим, що саме глобальне громадянське суспільство може стати новою моделлю розвитку, яка дозволила б збільшити інвестування в людський потенціал і забезпечення соціального середовища за умови скорочення участі в цьому держави та залученні нових акторів – громадських транснаціональних суб'єктів. Важливим аспектом дослідження виступає трансформація вітчизняних громадянських інститутів під впливом зовнішніх чинників: у відповідності чи всупереч нових принципів міжнародної взаємодії недержавних акторів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (№ державної реєстрації 0109U000215), одним із виконавців якої є дисертантка.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є концептуалізація розуміння глобального громадянського суспільства, визначення механізму його формування та функціонування.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

- проаналізувати концептуальні підходи до розуміння глобального громадянського суспільства та ролі «глобальної людини» у ньому;
- розширити та конкретизувати поняття «глобальне громадянське суспільство» та екстраполювати його на політичну сферу;
- дослідити суб'єктний склад глобального громадянського суспільства;
- проаналізувати політичний механізм глобального громадянського суспільства через аналіз різноманітних сучасних форм громадського активізму;

– розкрити потенціал новітніх комунікативних практик у формуванні глобального громадянського суспільства;

– проаналізувати механізм краудсорсингу та краудфандингу як технологій мобілізації людських і фінансових ресурсів у проектах глобального громадянського суспільства;

– охарактеризувати особливості процесу формування глобального громадянського суспільства (аналіз стимулюючих і гальмівних чинників його еволюції);

– вивчити процес інтеграції вітчизняного громадянського суспільства у глобальну систему співпраці.

Об'єктом дослідження є глобальне громадянське суспільство як метасуспільна структура для співпраці суб'єктів глобального простору.

Предмет дослідження – шляхи формування, проблеми становлення та перспективи розвитку глобального громадянського суспільства.

Методи дослідження. Методологія даного дослідження складається з сукупності загальнонаукових методів і підходів, а також спеціальних методів.

Для досягнення мети та вирішення наукових завдань дисертанткою застосовувався теоретико-методологічний синтез філософського, політологічного, історичного, соціологічного, економічного й юридичного аналізу глобального громадянського суспільства. Оскільки глобальне громадянське суспільство є об'єктом дослідження низки суспільних наук, то для осмислення проблеми в роботі застосовується міждисциплінарний підхід, який ґрунтується на врахуванні різних наукових методів і соціокультурних вимірів. Методологічну основу дисертації становить комплексне поєднання загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. З-поміж загальнонаукових методів пізнання індукція та дедукція забезпечують цілісність, об'єктивність і конкретність наукового дослідження. При аналізі поняття «глобальне громадянське суспільство», екстрапольованого у політичну площину, та політичного механізму його формування та

функціонування застосовувалися історико-правовий, порівняльний, структурно-функціональний методи. У процесі з'ясування основних тенденцій розвитку глобального громадянського суспільства дисертантка звертається до методу соціального детермінізму. Аналіз і синтез використовувалися для визначення понять «глобальне суспільство», «глобальне громадянське суспільство» і под. Системний підхід дав змогу розглянути глобальне громадянське суспільство як певну цілісність, утворену сукупністю елементів, які взаємодіють як між собою, так і зі зовнішнім середовищем. Синергетичний метод дав можливість розглядати процес становлення глобального громадянського суспільства як макросоціосистеми в єдності усіх її компонентів; під час аналізу шляхів формування та перспектив розвитку глобального громадянського суспільства він дозволив врахувати розмаїття чинників, які впливають на цей процес (економічні, культурологічні, психологічні та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю завдань, так і способами їх розв'язання. В межах здійсненого автором дослідження отримано результати, що мають наукове значення.

Вперше:

проаналізовано перспективи формування глобального громадянського суспільства та перешкоди у реалізації цього процесу; обґрунтовано, що хоч сьогодні глобальне громадянське суспільство ще не можна розглядати як усталену реальність, але воно є суспільно значимим перспективним проектом, конгломератом груп і рухів, об'єднаних певним баченням ідеалів побудови партнерських відносин на міжнародній арені;

охарактеризовано політичний механізм формування глобального громадянського суспільства як конструйовану недержавними суб'єктами політики систему практик, призначену для реалізації громадських ініціатив у планетарному форматі; оцінено можливості громадського впливу завдяки

різним формам громадського активізму та глобального громадського лобіювання;

запропоновано наукові підходи щодо потенціалу технологій громадського краудсорсингу та краудфандингу, які дозволяють мобілізувати людські та фінансові ресурси за допомогою інформаційних технологій задля вирішення суспільно значимих завдань глобального формату.

Удосконалено:

поняття «глобальне громадянське суспільство», під яким розуміється:

1) відокремлена від наддержавних, міждержавних і державно-національних утворень сукупність структур, насамперед недержавних або неурядових організацій (глобальною кооперацією різноманітних організацій), а також окремих осіб зі сформованою та вираженою громадською позицією;

2) спільна діяльність людей, сукупність мережевих відносин, сформованих реалізацією спільних інтересів і виробництвом спільних благ на глобальному рівні. Глобальне громадянське суспільство, на нашу думку, є наднаціональною формою громадського активізму, спрямована на вирішення наднаціональних проблем, транскордонне спілкування, глобальну організацію, надтериторіальну солідарність і под.;

теоретико-методологічні позиції щодо ролі окремих суб'єктів глобальної співпраці у формуванні глобального громадянського суспільства та втілення його проектів. Суб'єктний склад глобального громадянського суспільства розглядається як система транснаціональних недержавних акторів (недержавних неурядових організацій, громадських і бізнес-ініціатив, громадських рухів, громад, громадян («людей транснаціональних»)), які слугують альтернативними чи неофіційними каналами спілкування у світовому співтоваристві;

розуміння причин формування громадянського суспільства глобального формату. Серед таких причин виділяємо посилення завдяки неурядовим організаціям демократичних процесів у сфері внутрішньодержавних і

міжнародних відносин; зростаюче бажання індивідуумів контролювати процес прийняття рішень у питаннях, які торкаються їхніх життєвих інтересів; розширення транскордонних зв'язків і зростання можливостей спілкування завдяки технологічному прогресу та ін.;

бачення перешкод у розбудові глобального громадянського суспільства. Серед них: загалом нехарактерне для сучасної людини глобальне мислення (концентрація радше на локальних проблемах); нівеляція у глобальному громадянському вимірі невеликих, локальних утворень, оскільки прерогатива надається великому організму; відбувається нав'язування чужорідних, невластивих принципів врядування; проблематичність формування єдиноприйнятних цінностей для усього людства, ускладнений діалог культур, крос-культурна взаємодія не має загальної підтримки; різний рівень регіонального розвитку традицій громадського активізму та ін.

Отримали подальший розвиток :

наукові підходи до тлумачення чинників становлення глобального громадянського суспільства, якими виступають глобальні комунікації, глобальна економіка, глобальна політика, глобальна культура, глобальна наука, уніфікація стилю життя та ін. Чинниками, які позитивно впливають на еволюцію глобального громадянського суспільства слід вважати: активізацію різноманітних глобальних криз; потреба в асоційованій дії на глобальному рівні задля прийняття глобально важливих рішень; зростання зацікавленості людей у забезпеченні особистісної та планетарної безпеки; еволюція інформаційного суспільства та ін.;

інтерпретація політичних, соціальних, економічних теорій щодо визначення ідейних основ сучасної політологічної концепції глобального громадянського суспільства; пріоритетним стає концептуальне осмислення, що об'єднує усі наукові теорії у новому розумінні ролі та можливостей громадськості у глобальному врядуванні;

дослідницькі підходи щодо взаємозалежності процесів глобалізації та глобального громадянського суспільства, за яким глобальне громадянське суспільство формується у відповідь на виклики глобалізації. Доводиться, що формування глобального громадянського суспільства є відповіддю на глобальну кризу як всеосяжне явище, яке торкається життєво важливих інтереси всіх народів і країн світу, породжене загальними законами існування та розвитку людства;

положення про вплив зовнішніх чинників на трансформацію вітчизняних громадянських інститутів, наслідком чого є поступова інтеграція українських суб'єктів громадянського суспільства до глобального середовища. Закцентовується специфіка інтеграційного процесу вітчизняного громадянського суспільства у глобальне: нестабільна структура фінансування; відсутність у свідомості широкої громадськості однозначного сприйняття громадських ініціатив як дієвого способу представництва та захисту власних інтересів; деяка інтровертність українців (тяжіння до малих груп (родини, братства, громади), ніж до великих (організації наднаціонального рівня) груп та ін.

Практичне значення одержаних результатів визначається їх актуальністю, новизною, висновками – загальнотеоретичними та практичними. Теоретична цінність положень дисертації полягає не тільки в їх концептуальному, а й дискусійно-постановочному характері. Дослідження розширює та поглиблює наукові уявлення про процеси становлення та сутність глобального громадянського суспільства, про особливості становлення та еволюції цього інституту. Основні положення та висновки роботи можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці лекцій, підручників, посібників із політології, теорії держави та права, глобалістики, а також у практичній діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Апробація результатів дисертації. Теоретико-методологічні положення та ідеї, що розвиваються у дисертаційному дослідженні,

доповідалися та обговорювалися на міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових, науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема на всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання зовнішньої політики України» (Одеса, 13 грудня 2013 р.), «Гуманітарне знання у соціально-правовому дискурсі» (Полтава, 31 жовтня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри» (Одеса, 13-14 березня 2015 р.), Політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (Луцьк, 14 квітня 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Модернізація соціогуманітарного простору: історичні виклики та перспективи» (Житомир – Вінниця, 14-15 травня 2015 р.), науково-практичній конференції «Комунікація і дисконунікація в умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства» (Чернівці, 24 квітня 2015 р.).

Дисертація обговорювалася на методологічних семінарах кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (2013-2015 рр.).

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертаційного дослідження викладені автором у 16 публікаціях, 5 яких надруковані у фахових наукових виданнях із політичних наук, зокрема – 1 у міжнародному виданні, 4 – у словниково-довідникових виданнях, 7 тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Структура дисертаційного дослідження. Специфіка проблем, що стали об'єктом дисертаційного дослідження, зумовили її логіку та структуру. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 163 сторінки. Список використаних джерел – 34 сторінки (281 найменування).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ СУТНОСТІ ТА ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження форм рефлексії глобального громадянського суспільства.

Формування громадянського суспільства у багатьох країнах світу та розширення глобалізованих соціальних мереж виявилися основними складовими проекту третього тисячоліття – розбудови «глобального громадянського суспільства». Філософські й моральні ідеали, юридичні практики й інформаційні технології історично зумовили появу теоретичних підходів до його вивчення. У сучасному політологічному дискурсі вчені зазначають різні аспекти актуалізації та власне розуміння концепту глобального громадянського суспільства, відшукують відповіді щодо його сутності й акторів.

Питанням сутності сучасних глобальних трансформацій присвячені праці Є. Андроса, Г. Аніліоніса, А. Арсеєнка, С. Вовканича, І. Воронова, Д. Голдблатта, Б. Дікона, В. Журавльова, Н. Зотової, Д. Медоуза, В. Михайлова, Д. Мусієнка, Дж. Перратона, А. Печчеї, Й. Рендерса, Р. Робертсона, Дж. Сороса, Дж. Стігліца, С. Удовика, М. Фезерстоуна, О. Чумакова, Ю. Яковця та ін. У дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців глобальні процеси переважно розглядаються як цілісне явище соціальної еволюції. Наукову позицію щодо глобалізації як ініційованого та керованого Заходом процесу, що ставить людство перед якісно новими, справді глобальними проблемами, в тій чи іншій площині опрацьовують А. Адамишин, Е. Азорянц, Ж. Атталі, Є. Бажанов, М. Грек, М. Делягін,

О. Єрмолаєв, О. Зінов'єв, М. Лебедева, Г.-П. Мартін, О. Панарін, Х. Шуман та ін.

Основою для вивчення феномену глобального громадянського суспільства є розвідки сучасних дослідників громадянського суспільства: Дж. Александера [244], Е. Арато [251], У. Бека [17], Ю. Габермаса [40], Е. Геллнера [46], Е. Гідденса [47], Дж. Кіна [263], Дж. Коена [251], А. Кляйна [265], А. Ньольке [272], Р. Патнема [160; 161], С. Перегудова [162], М. Ріделя [177], Н. Роземблом [180], П. Розанвалона [179], А. Селігмана [277], Е. Шілза [236], Ф. Шміттєра [237], Д. Янета [260] та ін.

Серед українських дослідників проблематиці громадянського суспільства присвячені роботи В. Андрущенко [4], В. Баркова [9; 10; 182], В. Безродної [14; 15; 16], М. Буника [22; 23; 24; 25; 26], Г. Зеленько [61], А. Карася [52; 71], А. Колодій [82; 83; 84], Ю. Корнілова [93], А. Костенко [94], М. Михальченка [126], І. Паська [158], Я. Паська [159], О. Погорілого [164], В. Полохала [165], Б. Поляруша [167], М. Поповича [168], О. Проценка [171], Т. Розової [182] та ін.

Ідея глобального громадянського суспільства започаткована від концепції І. Канта, який допускав виникнення права світового громадянства (*jus cosmopoliticum*), що об'єднає громадян і держави у вищу республіканську співдружність держав. Цей союз він називав «універсальним громадянським суспільством». Двома століттями згодом концепція міжнародного суспільства, розроблена у працях Х. Булла [250] та М. Уайта – представників англійської школи міжнародних відносин другої половини ХХ ст., які, з'єднуючи нові явища, спробували зберегти старе значення *societas civilis*. Дж. Сміт на позначення цього глобального значення використовує поняття «світове громадянське суспільство» [198].

Проблематика сутності, функціонування та перспектив розвитку глобального громадянського суспільства була започаткована у дослідженнях У. Бека [17], А. Гашенка [42; 43], В. Добренькова [56], В. Іноземцева [18; 64],

Р. Коена [264], Г. Колодко [85; 86], С. Кружалової [102], К. Мацуурі [120; 121] та ін. Тематику глобального громадянського суспільства розробляли Х. Анхейер [245; 246; 247], Д. Еберлі [253], М. Калдор [261; 262], Е. Мак-Грю [44], А. Хінтс [258] та ін.

Визначальними працями у вивченні глобального громадянського суспільства як складової глобального врядування стали розробки Д. Гелда [44], К. Н. Мерфі [270], Дж. Мітгмана [269] та ін. У цих працях досліджується термінологія глобального врядування, його структурні елементи, включно з глобальним громадянським суспільством, і принципи функціонування.

Важливим у їхніх працях є обґрунтування взаємозалежності та різних аспектів взаємодії глобального громадянського суспільства і глобальної (транснаціональної, субнаціональної) держави. З-поміж українських учених, котрі займалися цією проблематикою, виокремимо праці В. Бебика [12; 13], Р. Войтович [36; 37; 38], М. Здоровеги [59; 60], О. Полторакова [166], В. Співака [201], В. Степаненка [202; 203], К. Трими [212; 213]. У цих розвідках значна увага приділялася аналізу сутності глобального громадянського суспільства (як нової форми соціальної організації), інституційним аспектам його функціонування. Окремі аспекти його становлення були предметом вивчення О. Кіндратець [78]. Дослідження впливу електронних комунікативних практик на становлення громадянського суспільства, започатковане В. Буряком [27].

Вивченню діяльності міжнародних недержавних суб'єктів громадянського суспільства присвячено дослідження Д. Казарінової [54], В. Кувалдіна [103], О. Новакової [152], С. Сидоренко [190; 191; 192; 193; 194] та ін. Суб'єктний склад глобального громадянського суспільства був об'єктом наукових розвідок Т. Бельської [19; 20; 21], М. Буника [25], У. Ільницької [66].

Довший час роль окремої людини у системі глобального громадянського суспільства не була об'єктом самостійних наукових розвідок

у політичній науці. Окремі аспекти розроблені у площині вивчення громадянського активізму представниками політичної, філософської, соціологічної, економічної, психологічної наук, науки державного управління (Д. Акімов [2], Е. Афонін [6], А. Драшкович [57], А. Карась [52; 71], Ю. Рєзнік [173; 174; 175], В. Степаненко [202; 203], В. Хвіст [220] та ін.) та вивчення використання у політиці можливостей інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) (К Ірха [67; 68; 69], П. Клімушин [80], А. Серенко [80], О. Семченко [186] та ін.). Окрема група наукових розвідок присвячена новому типу людини – глобальній. Одним із перших цьому аспекту приділив увагу В. Мельник, який зацентрував : «глобалізація створює новий тип суспільства – глобальне і новий тип людини – глобальну людину. Відповідно і розширюється сфера діяльності людини, вона отримує більше можливостей, водночас опиняючись під тиском все більшої кількості загроз. Сучасні глобальні трансформації з чимраз більшим прискоренням підштовхують до створення єдиного простору, поля взаємодії держав, народів, суспільств, міжнародних і громадських організації, транснаціональних корпорацій, осіб тощо» [122, с. 95].

Важливою методологічною базою сучасної теорії глобального громадянського суспільства виступає також концепція М. Кастельса про розвиток мережевої самоорганізації складних соціальних систем («Інформаційна епоха : економіка, суспільство і культура» (трилогія, 1996-1998), «Галактика Інтернет : Роздуми про Інтернет, бізнес і суспільство» (2001) та ін.) [72; 73; 74]. Ним доводиться, що традиційні форми прояву політичної активності змінюються новими, які можуть краще й ефективніше працювати на суспільні інтереси. З погляду М. Кастельса, в умовах інформаційного суспільства найкращі можливості й умови прояву політичної активності дають організації, побудовані за принципом мережі. Слушність його міркувань доводить практика : мережеву складову діяльності можемо

знайти практично у всіх більш чи менш вдалих громадських ініціативах як національного, так і глобального масштабу.

Окремий блок наукових досліджень присвячено ролі міжнародних громадських організацій в системі глобального громадянського суспільства. Так, М. Буник розглядає моделювання міжнародних неурядових громадських організацій (НГО) в сучасній світовій політичній системі; основну увагу він приділяє взаємодії НГО з іншими суб'єктами політичного процесу, їх впливові на прийняття рішень останніми [25]. У дисертаційному дослідженні «Принципи моделювання громадянського суспільства як системи соціально-політичних відносин» [26] М. Буником сформульовано методологічні засади моделювання громадянського суспільства. Дослідник виділяє моделі громадянського суспільства (шість), з поміж них вказуючи на модель «міжнародне громадянське суспільство», особливістю якої є багато держав і багато громадянських суспільств, до яких долучаються численні міжнародні інституції і транснаціональні корпорації (модель із великою кількістю змінних). У межах міжнародного громадянського суспільства, на думку М. Буника, можна виділити ще дві моделі :

– перша розглядає міжнародне суспільство як сукупність національних держав (систем). Міжнародному громадянському суспільству (організаціям) належить дорадча функція (роль середовища, переважно дискурсивного);

– друга розглядає міжнародне суспільство як власне міжнародне громадянське суспільство, в якому неурядові громадські організації конкурують за вплив із національними державами (міжнародний варіант ліберальної моделі співвідношення держави та громадянського суспільства).

Перша може бути придатною для аналізу сучасних міжнародних відносин, друга виступає радше як утопічна альтернатива чи модель майбутнього.

Аналізуючи інституціоналізацію громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах, Г. Зеленько концептуалізує глобальне

громадянське суспільство як сукупність «мережових структур, які поширили свою діяльність і створили відповідні національні підрозділи, спрямовуючи свою діяльність на подолання наслідків стихійних лих, боротьбу зі СНІДом, екологічними катастрофами, захист прав людини (Лікарі без кордонів, Репортери без кордонів, Greenpeace, Amnesty International) [61, с. 20].

Вивченню впливів глобального громадянського суспільства присвячене дисертаційне дослідження А. Шаповалової «Еволюція публічної природи самоврядної влади України в умовах впливу глобального громадянського суспільства» (2009) [233], у якому дослідниця розглядає глобальне громадянське суспільство як сукупність «загальнолюдських цінностей і пріоритетів прав людини, що забезпечує загальнопланетарну єдність людської спільноти та сприяє утворенню структур і організацій, вільного об'єднання людей на міждержавному та внутрішньодержавному і місцевому рівнях» [233, с. 5, 8].

Глобальне громадянське суспільство вивчається не лише політичною наукою, але й економічною, соціологічною, філософською та ін. Зокрема, у дисертаційному дослідженні Л. Гарас «Вплив релігійного фактору на становлення громадянського суспільства» (2007) аргументується, що «у кінці ХХ – початку ХХІ ст. зафіксована поява глобального громадянського суспільства, яке є своєрідним реагуванням на процеси глобалізації. Дослідниця проводить паралелі між глобальним громадянським суспільством і традиційним громадянським суспільством [41].

О. Кіндратець досліджує негативні наслідки глобалізації та ролі світового громадянського суспільства в їх нейтралізації та подоланні; дослідниця доводить, що діяльність міжнародних громадських організацій, які сприяють прогресивним соціальним та політичним перетворенням, а світове громадянське суспільство впливає на глобальні процеси [78].

С. Сидоренко розглядає проблему адаптації сучасної людини в умовах глобального суспільства [193]. Дослідниця обґрунтовує поняття

глобалізоване суспільство як тип соціального простору, в якому система взаємовідносин, взаємозалежностей, взаємозв'язків об'єднує глобальних людей. Однією з особливостей нинішнього етапу розвитку суспільства, на її думку, є те, що духовний, моральний, соціальний розвиток окремого індивіда не встигає здійснюватися такими ж темпами, якими відбуваються зміни у світі. Дослідниця переконує : останні настільки динамічні, що людство не встигає їх теоретично осмислити, а отже, вихід бачиться в розробці моделей соціальної адаптації як найбільш ефективного засобу, що супроводжується врахуванням специфічності буття сучасної людини [193, с. 7-8]. С. Сидоренко виділяє особливий тип людини сучасного глобалізованого суспільства – творчу особистість або *Homo creatoris* : простором її діяльності виступає креативний глобальний простір як арена публічного обміну інноваційними ідеями; в ньому переважають нонконформістські стилі життя, звичаї, мультикультурність, толерантність, почуття гідності, світського гуманізму [193, с. 8-9].

Вітчизняні та зарубіжні дослідники приділяють увагу аналізу сутності глобального суспільства як суспільства ризику. Так, У. Бек наголошує, що одночасно з глобалізацією виникає нова різноманітність зв'язків між країнами та суспільствами; у боротьбі з глобальними проблемами створюється нове, глобальне суспільство як суспільство ризику з характерними для нього глобальними небезпеками [17, с. 78].

Т. Шульга аналізує ролі та функції глобальних комунікацій у процесі формування глобального суспільства як цілісного утворення. Дослідниця пов'язує появу глобального суспільства зі зміною ціннісних орієнтацій, які стимулюватимуть усвідомлення єдності людства, в якому кожен живе як громадянин світу, споживач і виробник із спільною зацікавленістю у колективних діях щодо розв'язання світових проблем [239, с. 3-4].

В. Кулик досліджує тематику безпекової діяльності інститутів глобального громадянського суспільства [105]. Дослідник наголошує на

відсутності єдиної відпрацьованої термінології, що дозволяє виділити із численних категорій громадських організацій міжнародну неурядову, а тим більше – визначити статус міжнародної мережевої громадянської ініціативи (ММГІ).

Реалізація ініціатив створення глобального громадянського суспільства багато у чому залежить від просування ідеї свободи слова та здійснення прав людини в глобалізованих соціальних мережах [27, с. 10]. Проекти та дискусії щодо реальності нової «цифрової демократії» аналізує М. Хіндмен [257]. Окремі сучасні розвідки спрямовані на вивчення інформаційних аспектів формування глобального громадянського суспільства, зокрема В. Буряка [27]. Власне В. Буряк аргументовано доводить : формування громадянського суспільства у багатьох країнах світу та розширення глобалізованих соціальних мереж є базовими складовими здійснення проекту – «глобального громадянського суспільства» [27, с. 5].

Окремий блок джерел становлять дослідження з проблематики глобальної демократії : Р. Войтович [36], В. Воропаєвої [39], С. Мотрена [128; 129; 130], Н. Палас [157] та ін. Зокрема, С. Мотрен аналізує демократизацію світового політичного порядку [128; 129; 130]. Р. Войтович вивчає вплив глобальної демократії на перехідні суспільства [36]. В. Воропаєва досліджує еволюцію демократії як глобального процесу [39]. Н. Палас аргументує поняття «транснаціональна демократія» [157], аналізуючи можливості укорінення її у планетарній практиці. Так, глобальна демократія (за визначенням С. Мотрена) розглядається як форма взаємодії глобальних суб'єктів, яка не пов'язана з встановленням світового уряду, а швидше є явищем «душевно-емоційного настрою, психологічних установок» [130, с. 17].

Глобальне громадянське суспільство формується насамперед завдяки комунікаційним технологіям, тому вивчення теми передбачило підняття пласту публікацій на інформаційно-комунікаційну тематику. Проблематика

глобальних комунікацій є предметом наукових розвідок І. Вінічук [34], О. Зернецької [62], С. Квіта [76], Ю. Краснокутської [99], М. Лашкіної [112], О. Ядранської [241] та ін. У їхніх розвідках аналізується сучасний процес забезпечення доступу та обміну інформацією в різних культурах і країнах. Починаючи від кінця ХХ століття за допомогою нових інформаційних технологій долаються мовні та просторові перепони. Дослідниками підкреслюється, що технологічні аспекти глобальної комунікації впливають на умови ведення бізнесу, політику, розвиток країн, призводять до мультикультуралізму та космополітичної свідомості, створюють умови для виникнення глобальної спільноти та глобального суспільства. Саме завдяки глобальній комунікації забезпечується : відкритість; необмежене спілкування в часі й просторі; спілкування з представниками різних культур й мов; зближення людей, що проживають у різних країнах; розповсюдження бізнес-проектів; доступність технологій і простота пошуку й розповсюдження інформації; мобільність; інтерактивність; багатомовність; мультикультурність; розвиток інтелекту та комунікативних навичок; створення умов для правдивої комунікації; деконструкція міфів та ідей. У той же час дослідники проблематики звертають увагу й на численні негативи глобальних комунікативних технологій, як-от : втрата приватності; залежність від систем зв'язку; безособовість; масштабність й абстрактність; можливість впливати на людську свідомість і под.

Окремий сегмент наукового знання про глобальне громадянське суспільство становлять розвідки щодо глобального врядування, зокрема А. Колодій [82], Н. Палас [157] та ін. Глобальне врядування розглядається як «процес об'єднання зусиль урядів і неурядових суб'єктів міжнародної політики задля забезпечення керованості міжнародних відносин і глобальних процесів шляхом переговорів, укладання угод, створення координуючих світових і регіональних інституцій» [82, с. 69]. Дослідники процесу інституціоналізації глобального врядування акцентують на його

зорієнтованості на вирішення безпекових, економічних, соціальних, екологічних, демографічних та інших проблем країн світу, формування глобальної публічної політики, реалізацію інтересів світових акторів прийнятним способом, без порушення світового порядку. Наголошуємо: власне інституційну основу глобального врядування становлять не лише надурядові, міжурядові, але й неурядові організації й установи світового та регіонального рівня. За відсутності світового уряду (англ. global government), процес глобального врядування (як і публічного врядування взагалі) розвивається по горизонталі, на основі мережевих зв'язків, інтеграції подібних форм і методів урядування, узгодження суперечностей, вироблення прийнятних способів керівництва глобальними справами. Дослідники проблематики наголошують, що попри громіздкість сучасної системи глобального врядування та кризовий стан багатьох її інституцій, питання створення світового уряду не стоїть на порядку денному. Більшість фахівців із глобального врядування, вважають, що і ментальність людей XXI століття, суспільні тенденції до посилення ролі мережевих систем управління свідчать про неможливість створення єдиної світової структури глобального врядування в досяжному майбутньому. Такі розвідки наштовхують на осмислення реалістичності втілення на практиці й інших глобальних проєктів, зокрема, й проєкту глобального громадянського суспільства.

При вивченні предмета дисертаційного дослідження нами був опрацьований тематичний блок наукових джерел щодо можливостей лобіювання на міжнародній арені, позаяк ми розглядаємо його як один із політичних механізмів глобального громадянського суспільства. Цей науковий сегмент представлений розвідками І. Аверкієва [1], В. Васильєвої [30], О. Дягілева [109], О. Кушніренка [109], О. Любімова [114], О. Наумова [133], О. Сергуніна [187; 188], І. Сибіги [189], Є. Тихомирової [206], Н. Хоми [221; 222] та ін. У цих дослідженнях констатується роль і значення громадськості у лобіюванні суспільно-

значимих питань, роль міжнародних організацій у представництві інтересів суспільства чи його окремих груп. У той же час у наукових дослідженнях міжнародне (глобальне) громадянське суспільство не позиціонувалося як лобіст; ми ж спробували аргументувати це. Згадані дослідники розглядають лобізм загалом, вивчають окремих його суб'єктів, у тому числі суб'єктів власне громадського лобізму. У їх розвідках акцентується насамперед на внутрішньодержавних можливостях і проявах громадського лобізму, у той час як міжнародний формат практично не вивчався, що є науковою прогалиною.

При аналізі історіографії з тематики дисертаційного дослідження необхідно виділити нормативно-правовий блок джерел, позаяк це юридична платформа для глобальної громадянської співпраці. Центральне місце серед нормативно-правових актів, які регулюють співпрацю громадського формату, займає Загальна декларація прав людини (1948), яка визначає фундаментальні права та свободи, якими повинна володіти сьогодні кожна людина у всіх сферах суспільного життя, наприклад, свободу мирних зборів і асоціацій, участь в управлінні державними і суспільними справами, у культурному житті та под.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966) є одними з найзначиміших нормативних підвалин для реалізації громадянських ініціатив. Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Європейська конвенція з прав людини, 1950) однією з перших визначила поняття політичної демократії, одночасно визнаючи її найважливішою умовою дотримання прав людини.

Глобальний громадський активізм є предметом наукових розвідок Т. Кремень [100], Г. Рейнольда [176], Н. Хоми [223; 226], С. Шомової [238]. Ці та низка інших авторів вивчають як традиційні форми громадсько-політичного активізму (як-от, пікети, мітинги, демонстрації і под.), так і постмодерні, зокрема, арт-активізм (соціально-політичні флешмоби,

перформанси, інсталяції, стріт-арти, гепенінги і под.), кібер-активізм (хактивізм), медіа-активізм (онлайн-петиції, блогінг, твіти / ретвіти, хештегування інформації, твіт-шторми тощо) та ін. Але на сьогодні більшість розвідок щодо новітніх форм громадського активізму присвячені внутрішньодержавному формату, у той час, як їх вивчення у глобальному форматі лише започатковується.

Оскільки окремим блоком завдань нашого дослідження є вивчення комунікативних практик, завдяки яким уможлиблюється формування глобального громадянського суспільства, то звернемо увагу на розвідки з цього аспекта вітчизняних і зарубіжних дослідників :

а) проблематика новітніх (електронних) форм комунікації. База дослідження проблематики закладена у концепції інформаційного суспільства (М. Маклюен [116], І. Масуда [119], Е. Тоффлер [208; 209; 210], Дж. Несбіт [134; 153], М. Кастельс [72; 73] та ін.). Тему розвивали вітчизняні дослідники К. Василенко [29], С. Коноплицький [87; 88; 89; 90], Є. Ланюк [110], Б. Потятиник [169], О. Третяк [211] та ін. У їхніх розвідках вивчалися можливості нових медіа, аналізувався їх позитивний і негативний вплив на Інтернет-спільноту, досліджувалося значення соціальних мереж під час антиавторитарних революцій ХХІ ст.

Різномасштабна взаємодія медіа та громадянського суспільства є об'єктом дослідження Є. Вартанової (нові медіа як чинник модернізації ЗМІ) [28]; Ю. Костигової [95] та О. Коцарева [98] (типологізація мережевих ЗМІ); К. Куцюруби [108] (вивчення впливу сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток громадянської протестної активності); М. Шваб [234] (соціальні медіа як інструмент комунікації неурядових організацій); В. Горового [200], С. Даниленка [53], О. Маліса [117], О. Онищенко [200], В. Попик [200] (аналізують соціальні медіа (окремі їх види) як чинник розвитку громадянського суспільства в умовах інформаційно-комунікаційної революції). Цій проблематиці присвячені розвідки таких західних

дослідників, як Д. Бойд [249], Л. Вебер [31], А. Градюшко [49], Д. Зарела [280], Є. Морозов [127], А. Палмер [273] та ін.

С. Даниленко досліджує громадянський вимір інформаційно-комунікаційної революції [53]. К. Ірха досліджує проблематику кіберсвободи [67], кліктивізму [68] та інших форм он-лайн активності, зокрема, онлайн-петицій [69]. Н. Хома вивчає роль новітніх медіа, зокрема, соціальних мереж у координації протестних акцій [228], роль соціальних медіа у формуванні та функціонуванні громадянського суспільства [227]. Д. Яковлєв і П. Колотвін аналізують роль суспільних електронних медіа у політичній інтеракції [243].

Водночас, попри наявність наукового фундаменту для аналізу взаємозв'язку «ЗМІ – громадянське суспільство» залишається невивченим вплив політичної блогосфери в цілому та окремих соціальних медіа, зокрема, на процес формування та подальше функціонування громадянського суспільства, у нашому ж випадку – глобального громадянського суспільства;

б) проблематика краудсорсингу як технології мобілізації людських ресурсів у проектах глобального громадянського суспільства Л. Бад'їної [7], А. Деменко [54], О. Кіреєвої [79], І. Косулі [96], С. Мінькова [7], Б. Славіна [197], Дж. Хау [219]. У розвідках цих та інших дослідників доводиться : 1) саме краудсорсинг може стати засобом реалізації екологічних, економічних, соціальних та інших громадських ініціатив; 2) саме поява нових технологій уможливила віддалену інтерактивну взаємодію як новий тип комунікації. За вірно заданих умов пошук вирішення проблеми з опорою на сукупні знання багатьох людей може бути ефективнішою методикою, ніж використання знань і досвіду кількох із них. «Мережевий натовп» («мудний натовп») має мегапотенціал для реалізації глобальних проектів. За правильного його розвитку, краудсорсинг не має залишитися у форматі Інтернет-форумів, де лише висловлюють свою думку, а може «вирости» до механізму колективної відповідальності;

в) проблематика краудфандингу (спільнокошту) як технології мобілізації фінансових ресурсів глобального громадянського суспільства знайшла своє відображення у розвідках В. Артамонова [5], О. Дудкіна [163], І. Косулі [96], Д. Котенка [97], М. Крішнана [170], В. Огородник [154], Ю. Петрушенка [163], К. Прахалада [170], О. Марченко [118]. Саме при розгляді проблематики краудфандингу помітно, наскільки міждисциплінарною є тематика розбудови глобального громадянського суспільства. Основні джерела про спільнокошт як методику реалізації громадських проектів мають економічні характеристики – аналіз новітніх способів інвестування, модернізації фінансово-інвестиційної системи. Власне економічному аналізу присвячені розвідки О. Марченко [118] про краудфандинг як технологію соціального інвестування з визначенням на базі інструментарію економічної науки головних змістовних характеристик та видів краудфандингу.

У цьому сегменті джерел особливе значення мають розвідки, присвячені некомерційному фандрайзингу як процесу залучення наявних і тих, що можуть бути мобілізовані, ресурсів (матеріальних, людських, інформаційних та ін.) для здійснення ефективної та результативної діяльності, які суб'єкти громадянського суспільства не можуть забезпечити самостійно. У всіх розвідках із проблематики наголошується, що найпоширенішим засобом організації фандрайзингу є Інтернет. Відзначимо, зокрема, дослідження з проблематики некомерційного фандрайзингу І. Албегової [3], С. Куц [107], Н. Солом'янюк [199].

Оцінка перспектив формування глобального громадянського суспільства аналізується Е. Афоніним [6], Т. Бельською [6; 20; 21], Н. Хомою [224], Т. Цимбалом [229], М. Шепелевим [235] та ін. У наукових розвідках цих дослідників наголошується, що глобальне громадянське суспільство могло б стати новою моделлю розвитку, яка дозволила б кардинально збільшити інвестування в людський потенціал і убезпечення соціального

середовища при скороченні участі в цьому держави та залученні нових акторів; воно є бажаною формою всесвітньої асоціації людей, народів, транснаціональних спільнот. Але сьогодні суб'єкти глобального громадянського суспільства, зокрема міжнародні НГО, залишаються маргінальними акторами, у кращому випадку з непрямим впливом на окремі аспекти (між)державного прийняття рішень; політична сфера є здебільшого закритою для недержавних організацій. Під впливом глобалізації громадянське суспільство розширюється, утворюються транснаціональні співтовариства, транснаціональні неурядові організації, глобальні рухи, міжнародні наукові та професійні асоціації тощо. У більшості розвідок усе ж оптимістично констатується, що сьогодні формується унікальний суспільний простір, удосконалюються основні загальні права, робиться спроба запобігти глобальним загрозам без участі держав, але реалістична оцінка цього процесу свідчить про ще доволі нечітку перспективу генези феномена глобального громадянського суспільства, яка обтяжена численними гальмівними механізмами.

Інтеграція вітчизняного громадянського суспільства у глобальну систему співпраці аналізується Н. Березко [81], В. Боженар [81], Л. Козак [81], С. Кругликом [101], Ф. Рудичем [51], В. Степаненком [202; 203], А. Сіленко [195], К. Тримою [212; 213] та ін. Ними звертається увага, що під впливом зовнішніх чинників вітчизняні громадянські інститути трансформуються у відповідності з новими стандартами та принципами діяльності; Україна інтегрується в глобальне громадянське суспільство, що призвело до поширення на нашій території діяльності міжнародних мережових громадянських ініціатив; головним наслідком цього процесу є інтеграція українських асоціацій, фондів і рухів до глобального середовища.

1.2. Глобальне суспільство та глобальна людина як базові поняття для аналізу глобального громадянського суспільства.

Глобальні зміни кінця ХХ – початку ХХІ ст. – це насамперед зростання рівня взаємопов’язаності та взаємодії між людьми, суспільствами, державами, організаціями, які знаходяться у найвіддаленіших куточках земної кулі. Серед основних напрямків посилення взаємозв’язків найбільше значення мають фінансово-економічний, політичний і культурно-ідеологічний [122, с. 98].

Щоби з’ясувати сутність концепту «глобальне громадянське суспільство», необхідно визначити спочатку ширше поняття – «глобальне суспільство». Глобальне суспільство – це спільна діяльність людей, сукупність відносин, яка формується внаслідок реалізації спільних інтересів і виробництва спільних благ на глобальному рівні. Такі спільні блага, за Дж. Модельські – міжнародний мир, безпека, збереження територіальної та політичної цілісності суб’єктів, регуляція економічних відносин. Основними структурними елементами глобального суспільства, на думку Р. Войтович, є взаємини між суб’єктами глобальної соціальної організації; відносини між глобальним суспільством та іншими формами соціальної організації; механізми регулювання системи глобального суспільства; механізми розвитку глобального суспільства [37].

К. Кільюнен вважає, що «в ході глобалізації людське співтовариство поступово інтегрується у світову соціальну систему, різні види діяльності і суб’єкти її реалізації набувають всесвітнього характеру таким чином, що світ перетворюється на певну єдність, складові елементи якого відрізняються між собою рівнем взаємозалежності. ... Ніколи до цього люди не мали стільки спільного, і ніколи раніше їх відмінності не були настільки очевидними» [254].

На думку Ф. Гаєка, сучасний інтеграційний процес приводить до «виникнення нових форм взаємодії між суб'єктами суспільного розвитку, в результаті чого формуються нові соціальні інститути, які порушують усталену історичну логіку буття людства» [218]. Р. Войтович вважає, що виникнення таких інститутів за характером їх функціонування цілком можна ідентифікувати як «глобальну кооперацію», яка передбачає налагодження глобального партнерства [37, с. 11].

Глобальне суспільство характеризує сукупність країн та народів, які взаємопов'язані між собою на основі реалізації спільних потреб та інтересів. Відповідно до традиційного розуміння суспільства, яке відповідає таким основним критеріям, як стабільність, цілісність, саморозвиток та самоорганізація, наявність спеціальних цінностей та норм і т.ін., це й визначає модель поведінки суб'єктів глобального простору. Це все свідчить про те, що сьогодні глобальне суспільство є такою формою соціальної організації, яка найбільш адекватно відповідає сучасним тенденціям світового розвитку, адже саме в його межах відбувається своєрідна форма стиснення географічних та міждержавних кордонів, у результаті чого вони швидше долаються і стають більш прозорими, прискорюється динаміка суспільного розвитку. Саме в такому контексті розглядає глобальне суспільство У. Бек, розуміючи під ним створення мережі самопідтримуваних зв'язків і різних соціальних просторів як народження багатовимірної тканини взаємних переплетінь та обов'язків, що утворюються за допомогою відповідних транснаціональних відносин [17]. На думку вченого, ці зв'язки та відносини дають «нову якість», проте при цьому залишається питання, чому саме зв'язки породжують таку незв'язаність. Таку суперечність генези суспільного розвитку у сучасному світі У. Бек позначає формулою «невзаємопов'язаного взаємозв'язку», діалектичність якої можна пояснити лише через розуміння сучасної структури суспільства.

Для з'ясування сутності глобального суспільства можна також використати формулу, запропоновану англійським дослідником Х. Буллом, розуміючи під цією сутністю «суспільство держав (або міжнародне суспільство), яке існує в тому випадку, коли група держав, усвідомлюючи наявність у них спільних інтересів та спільних цінностей, формує суспільство, в межах якого у відносинах одного з одним вони вважають себе пов'язаними загальним набором правил, а також підтримують діяльність спільних інститутів» [250, с. 13].

Відповідно до цього, глобальне суспільство є тією інституцією, яка трансформує певну систему відносин, а також забезпечує необхідне регулювання відносин між учасниками цієї системи. Це, у свою чергу, слугує методологічною умовою ототожнення певних транснаціональних утворень з певною моделлю глобального суспільства. Так, саме такої точки зору дотримується німецький філософ Ф. Тьонніс, відповідно до якої, ЄС є глобальним суспільством, оскільки воно об'єднує між собою низку держав з їх спільними інтересами, стратегіями дій та перспектив розвитку і функціонує воно за правилами, які визнаються та поділяються всіма членами такого співтовариства. Тому, на думку вченого, ЄС як особлива форма соціальної організації та підсистема міжнародних відносин являє собою особливий соціальний організм, де, зокрема, визначальним є культурний елемент [278].

Таким чином, глобальне суспільство як форма соціальної організації, яка найбільш адекватно відповідає змісту сучасної суспільно-політичної та економічної ситуації, забезпечує формування, розповсюдження та прискорення як формальних, так і неформальних правил та процедур, політичних парадигм і стилів, спільних вірувань та норм, які є основою прийняття відповідних державно-управлінських рішень, а пізніше визначають логіку внутрішньополітичного дискурсу в окремих країнах світу та особливості функціонування політичних і адміністративних структур.

Розкриваючи зміст сутності глобального суспільства, доцільно визначити чинники, які впливають на його становлення. З точки зору Дж. Гольдстайна, джерелом становлення та розвитку глобального суспільства є світовий спосіб виробництва, який приводить до незмінної сукупності незмінних елементів, пов'язаних між собою незмінними відносинами (функціями) [254]. Відповідно до цього, глобальне суспільство характеризується специфічною структурою, а не розвитком відповідних відносин між суб'єктами глобального простору, а отже, являє собою «змінювану незмінність». Така «змінювана незмінність» у розвитку глобального суспільства жодною мірою не виключає циклічний принцип, оскільки саме він характеризує його внутрішню структуру.

На думку російського дослідника В. Добренькова, чинниками становлення глобального суспільства є : 1) глобальні комунікації (Інтернет, мобільний зв'язок, які стирають певні міждержавні кордони); 2) глобальна економіка (національні корпорації); 3) глобальна політика (вплив наймогутнішого суб'єкта – співтовариства розвинених західних держав); 4) глобальна культура (споживання в усіх куточках світу майже однакової кінопродукції, англійська музика); 5) глобальна наука (міжнародні академічні обміни, розвиток світової академічної інфраструктури) 6) глобальна мова (англійська; її глобальне поширення призводить до появи глобального сленгу); 7) глобальна уніфікація стилю життя (споживання однакової їжі, носіння однакового одягу і под.) [56, с. 6-7]. Р. Войтович продовжує цей список, виділяючи: 8) глобальний тероризм (спонукає громадян до об'єднання); 9) соціальна дисгармонія (спричинена індустріальним типом суспільного розвитку, в межах якого основна увага приділялась реалізації матеріальних потреб [38].

Е. Ніколаєва та В. Кулик причинами докорінних змін інститутів громадянського суспільства називають :

– посилення демократичних процесів у сфері внутрішніх і міжнародних відносин, «інституційним вираженням» яких є неурядові об'єднання;

– трансформація в сфері національних інтересів держав : рух від державних інтересів («суверенітету») до загальнолюдських цінностей, таких як права людини й захист навколишнього середовища тощо;

– недостатні можливості окремих держав і міжнародних урядових організацій для їхнього вирішення;

– зростаюче бажання індивідуумів збільшити контроль над процесом прийняття рішень у питаннях, які зачіпають їхні життєві інтереси (захист навколишнього середовища економічний і політичний розвиток, права людини й ін.);

– розширення можливостей транскордонних зв'язків і діяльності громадськості різних країн, можливостей технологічного прогресу [105; 150, с. 4-5].

Донедавна більшість учених сутність та функціональний зміст глобального суспільства розглядали однобічно, ототожнюючи його з інформаційним суспільством (І. Валерстайн, Р. Коехен, Н. Кілюен, Х. Булл, Б. Смарт та ін.). Проте, на думку Р. Войтович, зміст глобального суспільства є значно ширшим і його доцільно розглядати виходячи із багатьох ракурсів, а саме – соціального, політичного та культурного [38].

З'ясовуючи сутність і закономірності функціонування глобального суспільства, слід виходити із розуміння змісту глобалізації як «об'єктивного, природного процесу інтеграції людства в єдине ціле, ... що фіксує сучасну стадію інтеграції світу, який стає все більш взаємопов'язаним, взаємозалежним та все більш універсальним» [56, с. 4]. Глобалізація як процес характеризується об'єднанням між народами та початком зародження глобальних форм співіснування людства. Глобальне суспільство можна визначати як нову форму соціальної організації, яка виникла під впливом

глобалізації. Звернемо увагу у зв'язку зі останнім зазначеним на підхід Е. Афоніна та Т. Бельської: «найчастіше проявами глобального громадянського суспільства вважають антиглобалістські рухи, діяльність екологічних організацій (спрямована проти транснаціональних корпорацій). У випадку і з антиглобалістами, і з екологічними рухами, контрагентом глобального громадянського суспільства є глобальний капіталізм» [6, с. 11].

Р. Войтович вважає, що саме глобальна інтеграція виступає основним критерієм та принципом розвитку сучасного світу. Дослідниця підкреслює тенденцію до об'єднання окремих країн, регіонів і континентів у нову загальнопланетарну реальність. Глобальна інтеграція забезпечує форму єдності та цілісності сучасного людства, завдяки чому різні прагнення та інтереси держав можуть привести до глобальної єдності світу [37, с. 3].

Ю. Яковець наголошує, що глобальна інтеграція є необхідною умовою «історичного процесу розвитку людства, оскільки вона приводить до відповідних форм переплетінь міжцивілізаційного розвитку та синхронізації цивілізацій» [242, с. 7].

Основу глобальної інтеграції становить загальнооб'єднувальна, всесвітньо-глобальна система цінностей (загальнолюдські, глобалізаційні, національно-регіональні та індивідуальні), яка за необхідності має схвалюватися всіма суб'єктами глобального об'єднання [37, с. 5]. Глобальна інтеграція у будь-якій її формі завжди має бути спрямована на забезпечення соціальної солідарності, яка дає змогу побудувати нову макроструктуру соціальних відносин у межах глобального простору [170, с. 10].

У. Бек і Г. Колодко на позначення глобального суспільства використовують поняття «світове суспільство», вказуючи, що це таке суспільство, у межах якого неможливими є всесвітня держава та всесвітній уряд [17, с. 24; 86, с. 115].

Так, зокрема, на думку У. Бека, «глобалізація давно засвідчила той факт, що ми живемо у світовому суспільстві саме в тому сенсі, що уявлення про

закритий простір, в якому функціонує суспільство, сьогодні перетворилось на фікцію. Жодна країна не може відокремитись від іншої» [17, с. 24]. Саме тому, з позицій ученого, «світове суспільство» відображає спільність соціальних відносин, які не можуть інтегруватись у національно-державну політику та визначатись нею. На цьому також наполягає польський дослідник Г. Колодко, доводячи тим самим, що світове суспільство – це суспільство, у межах якого неможливими є всесвітня держава та всесвітній уряд, оскільки завжди знайдеться хтось (транснаціональний суб'єкт), хто здійснить відповідну корекцію суспільного розвитку [86, с. 115].

У контексті з'ясування сутності глобального суспільства важливим методологічним аспектом є чітке розмежування поняття глобального суспільства та світового суспільства. Р. Войтович наголошує на помилковості тверджень вище цитованих учених і ототожнення цих понять [38].

У даному контексті доцільним є розгляд концептуальних підходів до розуміння **сутності й глобального** громадянського суспільства.

Як відомо, у другій половині ХХ ст. стало очевидно, що громадянське суспільство має раніше незатребуваний потенціал налагодження діалогу між державами та володіє інструментарієм впливу на міжнародні відносини. У 60-х роках набули значної популярності міжнародні організації, метою яких стало здійснення громадянської миротворчої місії в гарячих точках планети. Це був час загострення протиріч між двома світовими системами (соціалістичною та капіталістичною). Громадянське суспільство намагалося «деполітизувати» міжнародні відносини, вивести гуманітарні проблеми та питання прав людини поза політичну боротьбу світових лідерів [105].

Глобальне громадянське суспільство належить до форм глобального суспільства, що **також** охоплює: глобальне інформаційне суспільство; глобальне комунікативне суспільство; глобальне відкрите суспільство; **глобальне громадянське суспільство**. Глобальне громадянське суспільство

сьогодні вже є реальним актором сучасної міжнародної політики, здатним конкурувати з владою, висуваючи та лобіюючи альтернативні цінності.

На думку М. Мироненка, якщо під «глобальністю» розуміти надтериторіальність, дефініція глобального громадянського суспільства буде включати в себе громадянську активність, спрямовану на: 1) вирішення наднаціональних проблем; 2) транскордонне спілкування; 3) глобальну організацію; 4) надтериторіальну солідарність [124].

На думку В. Буряка, «глобальний контекст передбачає стандартизацію політичних практик, у тому числі й діяльності структур громадянського суспільства, механізмів політичної стійкості в умовах перебудови авторитарних форм державного управління» [27, с. 29].

Будучи новою концепцією, глобальне громадянське суспільство доволіно інтерпретується суспільствознавцями і політиками. Політики (зокрема західні) аналізують глобальне громадянське суспільство як поширення чогось такого, що вже існує на Заході. Підтримка громадянського суспільства розглядається у вигляді певного політичного еквівалента неолібералізму в економіці. Глобальне громадянське суспільство вважають обмежувачем ролі держави (обмежує повноваження держави і перебирає на себе частину її функцій). На думку ж активістів громадянського суспільства, його призначення – не обмеження ролі держави, а підвищення відповідальності політичних інститутів.

Перший методологічний підхід запропонував англійський мислитель Дж. Кін. На його думку, глобальне громадянське суспільство як соціальний феномен, що постійно розвивається, є незавершеним проектом. Він «складається з іноді розвинутих, а іноді нерозвинутих взаємозв'язаних мереж, пірамід та комунікативних (hubandspoke) кластерів соціально-економічних інститутів і акторів, котрі самоорганізуються через межі з усвідомленою метою об'єднати світ по-новому» [263, с. 8]. Дж. Кін визначає глобальне громадянське суспільство як недержавну систему

соціоекономічних інститутів, об'єднаних на глобальному рівні, що динамічно розвивається; діяльність цих інститутів відчутна в глобальному масштабі. Їх характеризує плюралізм влади й незастосування сили в сферах соціальної, ділової й політичної активності [263, с. 8-9].

Характеризуючи причини виникнення та генезу глобального громадянського суспільства, Дж. Кін виокремив сім взаємопов'язаних тенденцій: 1) відродження концепції громадянського суспільства у Східній і Центральній Європі та її актуалізація в період посткомуністичних революцій початку 90-х років ХХ ст.; 2) вплив нових супутникових та комп'ютерних технологій і комунікацій; 3) формування під впливом масових пацифістських і екологічних рухів нової глобальної самосвідомості щодо життя в світі, який потенційно саморуйнується; 4) поширення думки про формування нового глобального політичного порядку після розвалу світової комуністичної системи радянського типу; 5) значне посилення впливу неоліберальної економічної парадигми та всесвітнє розростання ринкової капіталістичної економіки; 6) настрої масового розчарування, передусім серед населення країн «третього світу», стосовно обіцяної економічної допомоги постколоніальним країнам; 7) посилення тривоги щодо небезпечного політичного вакууму, який виник унаслідок розпаду імперій та держав, ставши причиною багатьох громадянських війн в різних куточках планети [263, с. 1-2].

Другий методологічний підхід є порівнянням глобального громадянського суспільства із традиційним громадянським суспільством. Багато учених убачають у цьому феномені певну закономірну історичну фазу розвитку громадянського суспільства в епоху глобалізації, акцентують на концептуальній схожості неологізму «глобальне громадянське суспільство» з його історичним аналогом, що традиційно формувався і розвивався в межах національних держав. Дослідники зазначають, що глобальне громадянське суспільство – «близький концептуальний родич громадянського суспільства»;

він з'явився на авансцені в останню чверть XX ст. як корисна концепція для характеристики глобального автономного простору громадської активності в епоху глобалізації [253, с. 12]. Із позиції В. Степаненка, глобальне громадянське суспільство, за цим підходом, є «третім сектором», що не лише відрізняється від модерної державоцентристської моделі міжнародних відносин і глобального економічного ринку, а є певною альтернативою їм [202, с. 161].

Третій методологічний підхід убачає основну родову ознаку глобального громадянського суспільства в спорідненості цього феномену з процесами глобалізації. Суперечливий характер глобалізації поєднує і оптимістичні можливості міжнародної економічної кооперації, розширення свободи комунікації та інформації, і гострі проблеми нерівності економічного розвитку різних країн. Глобальне громадянське суспільство, як виявлення глобалізації, повністю засвідчує її суперечливий характер.

На переконання А. Гашенка, у сучасному політичному дискурсі найпопулярнішим підходом до аналізу глобального громадянського суспільства є неограмшанський (акцентує на ролі громадянського суспільства в процесі боротьби за ідейно-політичну гегемонію на глобальному рівні; передбачається, що активісти глобального громадянського суспільства протистоять домінуванню транснаціональних корпорацій, і на противагу неоліберальній версії глобалізації, виступають за «глобалізацію знизу») [42, с. 11]. Утім, проблемою цієї моделі є її обмежувальний характер щодо самого феномену глобального громадянського суспільства, позаяк із нього виключаються або організації, що виражають інтереси бізнесу, або будь-які групи інтересів взагалі, залишаючи місце лише для об'єднань альтруїстичного характеру. Тим самим відбувається радикальний розрив із теоретичною традицією осмислення громадянського суспільства як сфери вільної цивілізованої конкуренції інтересів за межами компетенції держави.

Вирішити цю проблему може повернення до гегелівської традиції осмислення громадянського суспільства.

Усім елементам глобального громадянського суспільства притаманна одна загальна риса : незважаючи на просторово-часові відмінності, вони свідомо самоорганізуються і здійснюють свою транснаціональну діяльність поза владними структурами [212, с. 60].

Формулу глобального громадянського суспільства сприймають не всі дослідники. Е. Гіденс вважає її суцільним неологізмом, оскільки вона покликана встановити баланс таких процесів : 1) зниження ролі держави; 2) різке підвищення ролі ринку. У концепції вченого ідея глобального громадянського суспільства має три основних виміри – громадянськість, інформаційність, участь. Отже, ця концепція розв'язує аспекти проблеми глобального громадянського суспільства, котрі мають пояснити розвиток глобального капіталізму, з'ясувати причини посилення взаємозалежності й взаємопов'язаності світу, визначити принципи становлення глобальної свідомості. Глобальна суспільна система, на думку Е. Гіденса, виникає на основі масової символічної інтеракції та загальної інформаційної культури; панівна раніше національна держава відходить у минуле. Влада здійснюється на рівні локальних, регіональних центрів, у яких на перший план висуваються впливові соціальні рухи і громадянські асоціації [47].

Теоретико-методологічна цінність концепції Е. Гіденса полягає в тому, що йому вдалося чітко розмежувати економічний, соціальний і політичний чинники всесвітньої взаємозалежності, а це натомість спростувало ідею ототожнення понять «світове» та «глобальне» суспільство. Втім досі в науковій літературі з поняттям «глобальне громадянське суспільство» часто паралельно циркулюють поняття «глобальне суспільство», «мегасуспільство», «всепланетне людство», «світове суспільство» і под. Ми обґрунтовуємо виправданість звучання цього концепту саме як «глобальне громадянське суспільство».

Якщо розглядати підходи мислителів-постмодерністів на глобальне громадянське суспільство, то його основою вони вважають різноманітні рухи та організації на захист довкілля, прав людини, культурної самобутності корінного населення [188, с. 46]. Постмодерністи пропонують відродити первісний зміст поняття «громадянське суспільство» (лат. *civilis societas* – цивілізоване співтовариство), в значенні такого, яке засноване на певних законах, правах, що й відрізняє його від варварських, примітивних народів. Аналіз поглядів постмодерністів, здійснений О. Сергуніним, показав, що ця методологічна дослідницька течія вважає, що «цивілізоване співтовариство» держав, які позбавлені більшої частини свого суверенітету і діють за певними правилами поведінки, є суттю «глобального громадянського суспільства» [188, с. 47]. Новій політичній конструкції повинен відповідати новий тип мислення : «це громадянське суспільство є «глобальним» не тільки тому, що воно виткане зі зв'язків, що перетинають національні кордони і проходять через «глобальний, надтериторіальний простір», але й тому, що серед членів глобального громадянського суспільства набирає силу глобальна свідомість» [267]. Як зауважує О. Сергунін, теоретичні конструкції постмодерністів ведуть до ідеї «глобальної держави», світового уряду, з яким це суспільство повинно взаємодіяти (схема «світовий уряд» – «глобальне громадянське суспільство») [188, с. 47]. Але практична реалізація такої схеми більшістю дослідників розглядається як утопічна, спірна, позаяк перенесла б перманентне протистояння між державою та громадянським суспільством на інший (масштабніший) рівень.

Багато сучасних теоретиків дотримуються погляду : глобальне громадянське суспільство є демократичною альтернативою глобалізації «знизу» як відповідь на глобалізацію «згори» [202, с. 162]. Йдеться про те, що у системі глобального управління немає механізмів контролю за процесом прийняття політичних рішень громадськістю. Це засвідчує потребу

збільшення демократичної участі в глобальному контексті. М. Здоровега звертає увагу на такі особливості глобального громадянського суспільства :

1) домінування інтересів людини як індивіда над інтересами людини як громадянина. Це підтверджує формування нових концепцій безпеки особистості у сучасній міжнародній теорії та практиці, й нових форм міжнародного співробітництва, котрі зосереджені переважно на оптимальному й першочерговому забезпеченні потреб населення, а не національних держав [59, с. 103]. Окрім того, як зауважує С. Кружалова, відбувається цілеспрямоване інвестування у розвиток людського потенціалу з метою максимального використання людських можливостей і под. [102];

2) його функціонування за межами національної держави, у сфері міжнародних взаємин. Можемо констатувати, що національні громадянські суспільства (сфера недержавних відносин) сьогодні розширюють свої повноваження на основі міжнародного рівня. Відбувається формування структури нового міжнародного громадянського інституту, який ґрунтується на цінностях і принципах демократії [59, с. 103].

Глобальне суспільство характеризується низкою таких ознак :

- 1) відокремлена від наддержавних, міждержавних і державно-національних утворень сукупність структур, що складається з громадян, їхніх добровільних асоціацій і об'єднань, соціальних груп, націй та ін.;
- 2) вільні відносини між суб'єктами глобального громадянського суспільства;
- 3) домінування громадянських прав і прав націй та народів над глобальними (наддержавними й міждержавними) угодами та державно-національними законами;
- 4) забезпечення прав і свобод особистості, можливостей реалізації її інтересів та прагнень, політичного, ідеологічного, релігійного, етнічного й інших видів плюралізму;
- 5) наявність приватної власності, вільної конкуренції, вільних відносин обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками, тобто ринку;
- 6) саморегуляція відносин між людьми, їх асоціаціями та добровільними об'єднаннями на основі соціальних

і психологічних норм – регуляторів суспільного життя; 7) розмаїття соціальних, інтелектуальних, наукових, культурних ініціатив і под.; 8) береження національних, соціальних та інших традицій, культури тощо [20, с. 101-102].

Головними структурними елементами глобального суспільства постають недержавні або неурядові організації національних громадянських суспільств, котрі трансформуються у міжнародні неурядові організації (цьому питанню детальніше присвячений підрозділ 1.3). Важливо, що ускладнення структури глобального суспільства, розширення простору для його функціонування спричиняє розмивання інституціональних кордонів державної та недержавної сфер. Так, на думку О. Полторакова, відбувається загострення проблеми залучення до громадянського суспільства нових – індивідуальних і колективних міжнародних членів [166]. Головно це стосується проявів діяльності глобального тероризму як деструктивного явища у становленні глобального суспільства.

Дослідник В. Степаненко звертає увагу на те, що ні традиційний термін «*societas civilis*», ні державно-центрична концепція міжнародного суспільства не в змозі пояснити появу глобального громадянського суспільства [202]. Глобальне громадянське суспільство – сфера ідей, цінностей, інститутів, організацій, мереж і громадян, розташована між сім'єю, державою та ринком, діє поза національними суспільствами, політик і економік. Усі актори глобального громадянського суспільства, попри відмінності між ними, мають спільну рису. На величезних географічних відстанях, незважаючи на бар'єри в часі, вони свідомо самоорганізуються та здійснюють транскордонну діяльність поза урядовими структурами з мінімумом насильства та максимальною повагою принципу цивілізованого розподілу ресурсів між різними життєвими стилями. Водночас глобальне громадянське суспільство обмежене в просторі, оскільки є регіони (наприклад, більшість країн Африки,

значна частина Азії і под.), де громадянське суспільство відсутнє або тільки починає формуватися.

Концепція глобального громадянського суспільства допускає його існування зовні й над національними, регіональними і локальними соціумами. Елементи наднаціональної і неурядової сфери простежувалися й раніше, але лише за останні два десятиріччя зросла кількість і масштаби діяльності суб'єктів глобального громадянського суспільства.

Окремі теоретики глобального суспільства не лише акцентують на акторах «поза суверенітетом», неурядових організаціях і загалом населенні планети, а й вважають однією з головних ознак існування глобального суспільства стрімкість поширення різноманітних глобальних криз. На їхню думку, такі кризи зумовлюють появу загальних інтересів і усвідомлення єдиної ідентичності в усіх землях. У зв'язку з цим і держави, й інші конкретні спільності – цивілізації та культури – повинні розглядатися як абстракції, котрі народжуються загальносвітовим комплексом громадських стосунків. Саме цей комплекс усе помітніше набуває ознак самоврядного глобального громадянського суспільства. Головна проблема такої постановки питання полягає в тому, що її прибічники наполегливо вилучають із цього комплексу держави, вважаючи їх застарілими, відмираючими інститутами. Зауважимо, що глобальне громадянське суспільство, як суспільство взагалі, немислиме без його співвідношення з такою ж масштабною інституцією – державою.

К. Трима робить припущення, що глобальне громадянське суспільство – це суспільство, яке вийшло за межі національної держави і функціонує в міжнародному масштабі, об'єднуючи в своїх мережах і організаціях представників різних країн. У відповідності з метою діяльності національної громадськості, метою глобальних ініціатив є сфера загального суспільного блага, тобто їх діяльність спрямована на подолання наслідків стихійних лих, запобігання гуманітарних конфліктів і катастроф, рішення екологічних проблем, захист прав людини та ін. [212, с. 57]. Таким чином, глобальне

громадянське суспільство постає як метасуспільна структура у вигляді глобального конгломерату різноманітних організацій [212, с. 60].

На думку В. Степаненка, формально міжнародним (або скоріше міжкультурним) проявом діяльності громадянського суспільства була ще місіонерська активність релігійних рухів і громад – суфійських, католицьких і буддистських. Релігійні організації існували і серед основних ініціаторів, ймовірно, першої історичної кампанії зі захисту прав людини – боротьби проти рабства та работоргівлі в США у XIX столітті [202, с. 159].

На думку Ю. Резніка, громадянське суспільство є «глобальним» не тільки тому, що воно виткане зі зв'язків, що перетинають національні кордони і проходять через «глобальний, позатериторіальний простір» тому, що серед членів глобального громадянського суспільства набирає силу «глобальне мислення» [174, с. 66]. При цьому відбувається трансформація громадянського суспільства від малих спільнот («the community») та їх ролі у публічній сфері до великих спільнот («communitas»), що існують у глобальному масштабі [275].

Д. Еберлі («Сходження глобального громадянського суспільства: конструювання спільнот і націй заново», 2008) вважає, що сучасне глобальне громадянське суспільство створюється завдяки глобальній революції громадських рухів, рушійними силами яких є некомерційні організації, тисячі громадських, професійних, правозахисних груп. Вони взаємопов'язані сучасними технологіями, завдяки яким можуть просувати демократичні цінності світом, координувати зусилля [253]. Дослідник доводить необхідність фундаментального поновлення людської цивілізації на основі нових принципів. Він переконаний у перевазі активної громадянської позиції просування загальнолюдських цінностей на глобальній шкалі.

О. Полтораков наголошує, що якщо раніше членство в певному громадянському суспільстві «за замовчуванням» прив'язувалось до національної держави, то зараз відбувається диференціація рівнів

ідентичності: поряд з «національно-державною», що зберігається, дедалі більшої ваги набувають «регіональні» («транс-», «суб-» і та ін.) чи «локальні» ідентичності, а також різні форми наддержавної ідентичності цивілізаційного (соціокультурні, етнонаціональні, лінгвоконфесійні тощо) і «проблемного» («антиглобалістського», гуманітарного і т. п.) планів [166, с. 154].

Американський дослідник Дж. Розенау пов'язує появу глобального громадянського суспільства з новими типами громадянства та національно-культурної самосвідомості [274, с. 9].

В. Бебик виділяє такі ознаки глобального громадянського суспільства :

- відокремлена від новостворюваної глобальної держави (наддержавних, міждержавних і державно-національних утворень) сукупність структур, яка складається з громадян, їх добровільних асоціацій та об'єднань, соціальних груп, націй тощо;

- вільні відносини між суб'єктами глобального громадянського суспільства;

- поцінування громадянських прав і прав націй та народів вище за глобальні (наддержавні і міждержавні) угоди та державно-національні закони;

- забезпечення прав і свобод особистості, можливостей реалізації її інтересів і прагнень, політичного, ідеологічного, релігійного, етнічного та інших видів плюралізму;

- наявність приватної власності, вільної конкуренції, вільних відносин обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками, тобто ринку;

- саморегуляція відносин між людьми, їх асоціаціями та добровільними об'єднаннями на основі соціальних і психічних норм – регуляторів суспільного життя;

- розмаїття соціальних, інтелектуальних, наукових, культурних та інших ініціатив;

– збереження національних, соціальних та інших традицій, культури тощо [12].

На думку Е. Афоніна та Т. Бельської, «глобальне громадянське суспільство характеризується інфраструктурою, яка забезпечує зростання демократії в недемократичних суспільствах (збільшення кількості професійних асоціацій, споживчих організацій та інших недержавних, некомерційних груп, які створюють міждержавні зв'язки)» [6, с. 14].

Т. Бельська стверджує, що «глобалізація сприяє створенню глобального громадянського суспільства, глобального управління, розвитку інститутів демократії, економічної стабільності в світі» [21, с. 210]. Цю думку розвиває низка дослідників, які звертають увагу на те, що глобальне громадянське суспільство формується у відповідь на виклики глобалізації. Зокрема, організації альтерглобалістів обґрунтовують новий світовий порядок із позицій широкої демократичної громадськості. Перенос акцентів на недержавний рівень є своєрідною відповіддю на глобалізацію і пов'язані з нею проблеми, такі як ринок праці, соціальний розвиток, справедливий розподіл, володіння ресурсами і т. п. «глобального громадянського суспільства» як одного з потужних соціально-політичних акторів сучасних міжнародних відносин [152].

А. Шаповалова у дисертаційному дослідженні «Еволюція публічної природи самоврядної влади України в умовах впливу глобального громадянського суспільства» (2009) розглядає глобальне громадянське суспільство як сукупність «загальнолюдських цінностей і пріоритетів прав людини, що забезпечує загальнопланетарну єдність людської спільноти та сприяє утворенню структур і організацій, вільного об'єднання людей на міждержавному та внутрішньодержавному і місцевому рівнях» [233, с. 5, 8].

Л. Гарас аргументує, що «у кінці ХХ – початку ХХІ ст. зафіксована поява глобального громадянського суспільства, яке є своєрідним реагуванням на процеси глобалізації» [41, с. 9]. Дослідниця проводить паралелі між

глобальним громадянським суспільством і традиційним громадянським суспільством.

У дисертаційному дослідженні Г. Зеленько «Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України)» глобальне громадянське суспільство представлено як сукупність «мережових структур, які поширили свою діяльність і створили відповідні національні підрозділи, спрямовуючи свою діяльність на подолання наслідків стихійних лих, боротьбу зі СНІДом, екологічними катастрофами, захист прав людини (Лікарі без кордонів, Репортери без кордонів, Greenpeace, Amnesty International) [61, с. 20].

Дж. Кейн, визначаючи особливості ідеї глобального громадянського суспільства («Глобальне громадянське суспільство» [263]), акцентує увагу на надскладних умовах світу, який глобалізується, враховуючи планетарну інформаційну інфраструктуру. Дж. Кейн розглядає потенціал нових соціальних рухів, вказуючи на непередбачуваність такого важливого чинника, як глобальний, корпоративний «турбокапіталізм» (turbocapitalism), і відзначає значний вплив політичних інституцій «космократії» (cosmocraasy).

Тенденція до об'єднання зусиль донедавна розрізнених громадянських об'єднань та активних дій у напрямку конструювання «глобального громадянського суспільства» спостерігається з 90-х років ХХ ст. Показово, що цей процес синхронізувався з суперечливим і непростим процесом економічної глобалізації. Глобалізація є визначальною у внутрішніх і міжнародних соціальних процесах. Логічним та історично зумовленим наслідком була поява так званих «нових соціальних рухів» (New Social Movements (NSM)), які є важливим чинником недержавного впливу на міжнародну політику. М. Калдор у праці «Глобальне громадянське суспільство : відповідь війні» акцентує на ролі неурядових акторів (nonstate actors) у конструюванні міжнародних відносин і перспективах громадянського активізму [261]. М. Калдор доводить, що термін «глобальне

громадянське суспільство» (global civil society) став використовуватися протягом останніх двадцяти років, однак ті значні трансформації, в основному, економічні, які сталися наприкінці двадцятого століття, змусили теоретиків сконструювати іншу сітку понять для більш точного та об'єктивного розуміння поточної ситуації у світі [261]. Ключовим поняттям, яке охоплює особливості нового світового порядку, стає «глобалізація». Глобалізація – це не тільки всюдисущі потоки фінансів, товарів і технологій, але також прискорена циркуляція ідей, особливо політичних і соціальних.

Ключові смисли поняття «громадянське суспільство» постійно трансформуються і дедалі більше залежать від культурно-історичного, соціально-політичного та економічного контекстів. Цей зсув смислів і практик в епоху глобальних трансформацій показують Дж. Єнсен і Ф. Мислівець («Глобальне громадянське суспільство : від дисидентського дискурсу до стилістики Світового Банку») [260]. На їх думку, ідея громадянського суспільства з ідеалістичної площини переходить неминуче в соціально-економічну, особливо якщо це стосується масштабних, глобальних ініціатив.

На думку вже неодноразово цитованого вітчизняного дослідника В. Буряка, детермінантами розвитку глобального громадянського суспільства є інформаційні планетарні потоки, соціальні мережі, громадський активізм, які намагаються контролювати авторитарну діяльність держави, корупційні зловживання і монополію капіталістичних мегакорпорацій [27, с. 32]. Дослідник підкреслює, що глобальне громадянське суспільство – це «таке громадянське суспільство, яке постійно трансформується в умовах інформаційної революції»; «воно складається із різнорідних чисельних груп, гендерно та соціально неоднорідних, із різними формами організованості, які міцно пов'язані з іншими організованими групами [27, с. 34]. Не дивлячись на відмінності між цими суб'єктами, виявляються їх спільні риси : рух до

демократизації поверх державних кордонів, відкритість, прагнення до загальнолюдських (універсальних) цінностей.

Отже, глобальне громадянське суспільство, на нашу думку, це організоване в глобальному масштабі об'єднання людей, які незалежно від національності чи громадянства, поділяють загальнолюдські цінності. Ці люди проявляють активність у вирішенні проблем світового розвитку, особливо в тих сферах, де уряди нездатні або не бажають вживати необхідних дій.

Говорити сьогодні про глобальне громадянське суспільство як соціально-політичну реальність, стійку транснаціональну соціальну мережу не можна. Але можна розглядати ці суперечливі та специфічні форми боротьби за громадянські права як значиму тенденцію ХХІ століття, адже сьогодні глобальне громадянське суспільство є суспільно значимим позитивним проектом, конгломератом груп і рухів, об'єднаних певним баченням ідеалів побудови справедливих відносин громадян і держави. В. Буряк наголошує, що «через відмінність у розумінні соціальних, етичних, культурних і релігійних цінностей специфічні окремі групи, які відносять до «громадянського суспільства», поки що неможливо поєднати функціонально та організаційно в одне цілісне «глобальне громадянське суспільство» [27, с. 37].

Концепт «глобальне громадянське суспільство» вказує на перехід від національно-державних форм вироблення громадянських ініціатив до наднаціональних форм утвердження громадських ініціатив, котрі протистоять невиправданому насиллю держави, з одного боку, а з іншого – протистоять агресивним маркетинговим стратегіям неоліберального глобального ринку. Таку політичну трансформацію, на нашу думку, слушно розглядати, виходячи з міркування, що рушійними силами змін сьогодні є свобода та прагнення до демократії.

Отже, глобальне громадянське суспільство є метасуспільною структурою у вигляді глобального конгломерату різноманітних організацій. Найгостріше питання, що зумовлює перспективу подальших досліджень цього феномену, – оцінка перспектив розбудови справді дієвого позадержавного механізму розв'язання (послаблення) проблем, котрі виникають у контексті глобальних змін. Чи зможе глобальне громадянське суспільство виконувати урівноважуючу роль на глобальному рівні – залишається предметом наукових дебатів і простором для дослідницького інтересу.

1.3. Суб'єктний склад глобального громадянського суспільства.

У процесі вивчення феномена глобального громадянського суспільства постають чимало дискусійних питань, одним із яких є окреслення його суб'єктного складу. Визначити коло учасників глобального громадянського суспільства – наше дослідницьке завдання.

Глобальне громадянське суспільство є системою організацій, громадських і бізнес-ініціатив, коаліцій, громадських рухів, громад, громадян. Незважаючи на значні географічні відстані та бар'єри соціально-історичного часу, результати діяльності цих об'єднань відчутні на регіональному рівні та у планетарному масштабі [20, с. 101]. Використання поняття «громадянське суспільство» не обмежується моделюванням внутрішньої політики та трансформаційних процесів в окремих країнах. За останні десятиліття воно «вийшло за межі національних держав», ставши міжнародним або світовим громадянським суспільством [25, с. 212]. Концепція глобального громадянського суспільства, на думку В. Співака, ще не сформована відповідно до класичних вимог (система понять та ідей щодо того чи іншого предмета) [201, с. 225]; часто таку модель суспільства

називають «віртуальним» [201, с. 227], ставлячи, вочевидь, під сумнів реалістичність її розбудови (або ж аморфність, малокерованість) за відсутності надійного політичного каркасу. Навіть щодо уживання найвідповіднішого терміна ведуться дискусії зі застосуванням термінологічного різнобарв'я: «глобальне суспільство», «всепланетне людство», «міжнародне суспільство», «світове громадянське суспільство», «мегасуспільство», «космополітичне співтовариство» і под. Наприклад, П. Юнацкевич використовує поняття «відкрите глобальне громадянське суспільство», розуміючи під ним «міжнародну сферу вільного вияву моральної ініціативи і проектів громадян, їх добровільного об'єднання та організацій, незалежна від прямого втручання та довільної регламентації державною владою» [240].

Глобальне громадянське суспільство, на думку Е. Афоніна та Т. Бельської, є об'єднанням людей позаполітичного характеру, однотипних соціетальних спільнот; це система соціальних структур, відносин, свідомості і діяльності; це соціальний простір, що включає в себе величезну кількість середовищ, що взаємодіють, та видів існування : організацій і громад, коаліцій і громадських рухів, громадських і бізнес-ініціатив [6, с. 10-11]. Глобальне громадянське суспільство включає в себе різні види суб'єктів, складається зі складної системи суспільних структур, які характеризуються складом учасників (інститутів, акторів), їх добровільних асоціацій і об'єднань, соціальних груп, націй, що відокремлені від новостворюваної глобальної держави (наддержавних, міждержавних і державно-національних утворень); відносинами між ними, принципами діяльності, функціями і нормами [6, с. 11].

Якщо говорити про суб'єктів національного громадянського суспільства, то з-поміж них виділимо автономну особу, яка усвідомлює себе вільним членом суспільства, вільна економічно, ідеологічно та політично, відповідальна перед суспільством, захищена законом від свавілля держави.

Перелік суб'єктів включає незалежні (прибуткові та неприбуткові) інститути та ін. У випадку ж глобальним громадянським суспільством, дослідники наголошують, що це «сфера ідей, цінностей, організацій, мереж та індивідуальних осіб, розташована поза інститутами сім'ї, ринку та держави, а також за межами національних спільнот, держав і економік» [262]. Концепт глобального громадянського суспільства передбачає наявність соціальної сфери, що лежить над і за рамками національних, регіональних і локальних соціальних спільнот [245, с. 3], дедалі виразнішої реальності глобальної громадянської дії та зростання взаємозв'язку. Глобальне громадянське суспільство, таким чином, є формою співробітництва різних соціумів і культур.

Російська дослідниця Д. Казарінова на позначення поняття «суб'єкт глобального громадянського суспільства» використовує поняття «нові транснаціональні актори», «транснаціональні недержавні актори» [70, с. 116], вказуючи на зростання їх ролі у сучасному глобалізованому світі. Тобто, коли ми говоримо про глобальне громадянське суспільство, «ми маємо на увазі організації, людей, їх ідеї та цінності, але найістотніше тут те, що вони, хоча б частково, знаходяться в деякій транснаціональній сфері та не обмежені рамками національних держав і локальних спільнот» [70, с. 117].

До інфраструктури глобального громадянського суспільства входять найрізноманітніші неурядові організації, добровольчі асоціації, групи інтересів, некомерційні та благодійні асоціації, а також менш формальні та стійкі форми соціальної організації : соціальні мережі, діаспори, соціальні форуми [70, с. 118]. У цій структурі домінують організації сприяння економічному розвитку, групи інтересів економічного характеру, неурядові організації, «зорієнтовані на знання» (knowledge-based), які працюють у сфері науки. Ці дві сфери (економіка та наукові розробки) мають багату традицію становлення, ще задовго до того, як питання глобального громадянського суспільства було винесене на глобальний порядок денний (упродовж ХХ ст.

активно розвивалися міжнародні академічні спільноти, міжнародні торгово-промислові палати, прикордонний бізнес, професійні спілки і под.).

Натомість політичні, гуманітарні, релігійні сфери в глобальному громадянському суспільстві представлені не тією ж мірою; це попри те, що першими з'явилися саме гуманітарні організації. Зокрема, перші неурядові організації з'явилися ближче до середини ХІХ ст. (у 1823 році було утворене Британське міжнародне товариство боротьби проти рабства) [70, с. 120]. У 1863 році за ініціативи швейцарця А. Дюнана була утворена неурядова організація Міжнародний комітет Червоного Хреста, яка і нині є однією із найвідоміших та найвпливовіших (на внеску цієї організації ми зацентруємо у підрозділі 2.2.). Значний сегмент неурядових міжнародних організацій становлять економічні неурядові організації (наприклад, ще у 1895 році був утворений Міжнародний кооперативний альянс), пацифістські організації (у 1899 році парламентарі-пацифісти близько 90 країн створюють неурядову організацію Міжпарламентський Союз). У 1905 році нараховується вже 134 неурядових організації різного характеру та спрямування. До середини ХХ ст. кількість неурядових міжнародних організацій різко збільшується (причина – суспільство відчуло нагальну потребу в організації громадськості різних держав для реалізації й захисту спільних інтересів та досягнення консенсусу з різноманітних питань у сфері зовнішньої політики).

Інтенсивний процес утворення та функціонування міжнародних неурядових організацій розпочався після Другої світової війни і зумовив формування значної їх кількості (Міжнародна демократична федерація жінок (1945), Міжнародна організація журналістів (1946), Міжнародна асоціація юристів-демократів (1946). Більшість неурядових організацій цього періоду виникали як пацифістська реакція на жахливі прояви війни [66, с. 121]. Результатом загострення глобальної екологічної проблеми була поява великої кількості екологічних неурядових організацій (Міжнародна спілка охорони

природи, природних ресурсів (1948), Всесвітній фонд дикої природи (1961), Римський клуб (1968), Greenpeace (1971) та ін.).

Простежується стрімка динаміка кількості міжнародних недержавних організацій: у 1905 році нараховувалось 134 неурядові організації, 1958 – близько 1000, 1972 – 3733, наприкінці 1980-х років – близько 4000; у 1994 році – 43958 [104, с. 6-7]. Період від останньої чверті ХХ ст. і до сьогодні є періодом різкого зростання кількісного, видового різноманіття громадських організацій планетарного масштабу. На початку ХХІ ст. налічувалося понад 50 тис. [247, с. 194]. Дослідники міжнародних неурядових організацій, відзначаючи надзвичайну активність у створенні приватних, неприбуткових, добровільних організацій, асоціацій і фондів, прогнозують наступ у недалекому майбутньому так званої «revolution associative» – «революції асоціацій» [77].

Ю. Чалюк наголошує, що міжнародні неурядові організації відрізняються своїми організаційними формами, програмами, напрямками роботи, завданнями, а тому доцільно здійснити систематизацію МНУО соціального спрямування за специфікою їх організаційних форм і особливостями функціонування, виділивши 12 типів (груп): альянси (Міжнародний альянс «Врятуємо дітей» Міжнародний альянс із ВІЛ-СНІДу та ін.), асоціації (Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи та ін.), комітети (Міжнародний комітет Червоного Хреста та ін.), організації («Право на здоров'я», «FOCCUS», ЕКПАТ), ради (Міжнародна рада з соціального добробуту), служби, товариства, федерації (Міжнародна федерація соціальних працівників), фонди, фундації, центри, школи [231, с. 285].

М. Здоровега, О. Наумов типологізують МНУО за метою діяльності: екологічні («Грінпіс», «Всесвітній фонд дикої природи»); гуманітарні («Лікарі без кордонів»); правові («Міжнародна амністія», «Міжнародна федерація з прав людини», «Всесвітня організація боротьби проти тортур», «Нагляд за правами людини», «Міжнародна комісія юристів», «Фрідом

Хаус»); спеціально-наукові («Римський клуб»); спортивні («Міжнародний олімпійський комітет»); релігійні («Всесвітня рада церков») тощо [60; 133].

Причинами збільшення кількості та впливу міжнародних неурядових організацій є :

- виникнення глобальних проблем, вирішення яких потребує не лише концентрації зусиль та спільних заходів міжнародного співтовариства держав, але й залучення світового громадянського суспільства;

- активізація демократичних процесів у сфері внутрішніх і міжнародних відносин;

- поширення світового руху, спрямованого на захист загальнолюдських цінностей та недостатні можливості окремих держав та міжнародних організацій щодо дієвого розв'язання проблем сьогодення;

- посилення громадського контролю над процесом розробки й прийняття міждержавних рішень стосовно забезпечення захищеності життєво важливих інтересів людини та суспільства у разі появи нових викликів і загроз глобалізації;

- розширення можливостей міждержавних транскордонних зв'язків та їх вплив на міжнародні неурядові організації [152].

Міжнародні неурядові організації стають третьою силою сучасного світового політичного процесу, силою, яка стоїть між державою і ринком, між офіційною дипломатією і міжнародними корпораціями. Це зумовлено тим, що міжнародні неурядові організації мають певні переваги у світовій політиці порівняно з традиційними акторами – державами та міжурядовими організаціями, а саме, на думку М. Чернявської :

- виступають альтернативою урядам у вирішенні складних проблем, оскільки вони більш рухливі, швидше, ніж офіційна політика, здатні реагувати на кон'юнктуру, їхня діяльність незалежна від тимчасових політичних коливань і «звільнена від гніту повсякденної політики»;

– ближчі за інші інститути до реальних індивідуальних інтересів, де ступінь спільності, особиста значимість і внутрішня мотивація цих інтересів регулярно перевіряється, підтримується і розвивається через безпосереднє особисте спілкування;

– вирізняються своїм почерком : завжди діють впевнено, наполегливо, рішуче; їхні цілі виражені просто, доступно і ясно; вони відкриті, гнучкі; вміють легко домовлятися та ефективно співпрацювати; діють гласно, прозоро;

– конструктивно налаштовані на реалізацію конкретних завдань у сфері своєї компетенції;

– на міжурядовій арені сміливо висловлюють свої погляди, оскільки є відносно незалежними у своїх рішеннях порівняно з дипломатами, зайнятими у сфері двосторонніх відносин;

– володіють додатковою професійно значимою інформацією, якої часто не мають урядові структури, об'єднують висококваліфікованих спеціалістів у своїй сфері;

– беручись за принципові питання, зосереджуються на цілях, які держави часто підпорядковують іншим зовнішньополітичним інтересам або повністю ігнорують;

– використовують активність місцевих членів на рівні держави з метою включення внутрішньої громадської думки [232, с. 100-101].

Незважаючи на те, що більшість головних офісів найвпливовіших організацій розташована в Європі та США, вони здійснюють свою діяльність практично у всіх населених куточках планети. На думку С. Ланцова та В. Ачкасова, в перспективі саме міжнародні неурядові організації зумовлять створення глобального громадянського суспільства, яке впливатиме на систему міжнародних відносин подібно до громадянського суспільства у національних державах [123, с. 244]. Отже, головна структурна ланка національних громадянських суспільств – недержавні організації –

трансформуються в глобальному форматі в міжнародні громадські організації. Прикладом такої трансформації є «Міжнародна амністія» (Amnesty International), яка розпочала свою історію з невеликої британської НДО (1961 рік створення), а сьогодні охоплює мережу понад 7 млн членів, волонтерів і донорів у більшості країн світу.

Неурядові міжнародні організації функціонують як самостійні суб'єкти, впливаючи на світову політику, репрезентуючи широкі суспільні інтереси, які виходять за межі сучасних держав, а це, своєю чергою, зумовлює створення глобального громадянського суспільства [66, с. 119]. Основним політичним засобом неурядових організацій у сфері міжнародної політики є мобілізація міжнародної суспільної думки, а методом досягнення цілей – здійснення тиску на впливові міждержавні організації і безпосередньо на ті чи інші держави. Саме так діють, наприклад, «Грінпіс», «Міжнародна амністія», «Міжнародна федерація з прав людини» або «Всесвітня організація боротьби проти тортур» та ін. Тому міжнародні неурядові міжнародні організації такого типу часто називають «міжнародними групами тиску».

У рейтингу 100 кращих неурядових організацій планети, за версією журналу «The Global Journal» (Top 100 Best NGOs), опинилися «Wikimedia Foundation» (свобода інформації), Partners in Health (охорона здоров'я), Oxfam (суспільний розвиток, гуманітарна допомога), BRAC (скорочення бідності, мікрофінансування), International Rescue Committee (проблеми біженців) та ін.

Чеський учений О. Цисарж аргументує, що у складі громадянського суспільства є два типи позадержавних організацій – одні надають громадянам платформу для висловлення поглядів і політичних позицій, інші – низку послуг. Із цієї позиції виділяються два основних типи таких організацій – адвокатські та сервісні. Адвокатські організації орієнтуються на захист прав населення, на вплив на політику та громадську думку, сервісні організації надають соціальні та освітні послуги, працюють у сфері спорту та дозвілля, є

частиною системи медичного обслуговування [58, с. 7]. Серед адвокатських організацій виділяють організації, що просувають соціально-економічні інтереси певних груп населення (профспілок) і організації, які захищають суспільний інтерес: правозахисні (Міжнародна амністія, Гельсінська федерація, Human Rights Watch); природоохоронні (Всесвітній фонд дикої природи, Greenpeace, Earthlink, Міжнародний суд екологічного арбітражу і примирення): економічні (Міжнародний кооперативний альянс (МКА), Європейський діловий конгрес (ЄДК), організації, які претендують на роль світового уряду (Римський клуб, Дукарський клуб, Комітет 300). Особливу групу громадянського суспільства становлять так звані think tank, призначення яких полягає у створенні експертних знань (Економічне товариство з вивчення громадської думки та маркетингових досліджень (ECOMAP), Transparency International та ін.).

Міжнародні неурядові організації, як і національні неурядові організації, є самостійними акторами, не пов'язаними з діяльністю національних урядів, на території яких вони зареєстровані. Вони вже мають власні мережеві та організаційні «парасольки», активно співпрацюють з ООН, а деякі з них мають консультативний статус чи статус спостерігачів при цій організації. Як визнані та легітимні актори світової політичної системи, міжнародні неурядові організації не тільки виражають громадську думку, впливають на її формування, але й впливають на світовий розвиток за допомогою участі у вирішенні соціально-гуманітарних проблем людства.

Отже, основою глобального громадянського суспільства є глобальний рух неурядових організацій (екологічних, антивоєнних, культурних, релігійних і под.), які слугують альтернативними чи неофіційними каналами спілкування у світовому співтоваристві, сприяють встановленню довіри між народами. Цю ж думку розділяє й вітчизняна дослідниця С. Сидоренко [194, с. 88]. Суб'єктами громадянського суспільства можуть виступати академічні інститути, бізнес-клуби та споріднені мережі захисників прав споживачів,

борців за права людини, різноманітні ініціативи з розвитку співпраці, екологічні рухи, етнічні групи, фонди, профспілки, групи місцевого населення, організації з надання допомоги, рухи за мир, професійні організації, релігійні організації, аналітичні центри, мережі жіночих, молодіжних об'єднань та ін. [6, с. 12].

Основним механізмом діяльності міжнародних неурядових організацій на сучасному етапі є мобілізація міжнародної громадської думки. Основним методом досягнення цілей є здійснення тиску на міжурядові організації, безпосередньо на ті або інші держави [152]. У межах консультативних взаємовідносин із міжнародними міжурядовими організаціями міжнародні неурядові організації беруть участь у роботі всіх організацій і органів системи ООН практично на рівних правах з офіційними делегаціями країн: пропонують проекти договорів і конвенцій, беруть участь у їх обговоренні, надаючи експертні, науково-технічні та інші висновки; контролюють їх дотримання після прийняття і т. п. Важливою є роль міжнародних неурядових організацій у формуванні світової громадської думки та доведенні до відома держав, міжурядових організацій світової громадської позиції щодо висунутих ними договірних ініціатив [152].

Хоч міжнародні неурядові організації й є найважливішим компонентом (суб'єктом) глобального громадянського суспільства, не можна не зважати на вагому роль індивідуальних осіб, малих груп, тимчасовий об'єднань і мереж. Дедалі частіше при визначенні суб'єктного складу глобального громадянського суспільства як базовий компонент виділяють «Людину Транснаціональну» [204, с. 38-39], яка пов'язує задоволення своїх потреб і інтересів не лише зі «своєю» державою (державами – у випадку біпатризму), а й з недержавними соціальними структурами транснаціонального походження та зі світовим суспільством загалом. Світосприйняття такої «транснаціональної» особистості виходить за межі державних кордонів, зорієнтоване на планетарні проблеми, базується на комунікаційній

відкритості планетарного масштабу. Відкритість до нових ідей, комунікативна толерантність, повага до цінностей інших – її відмітні характеристики.

Усі актори глобального громадянського суспільства, незважаючи на відмінності між ними, мають спільну рису – вони свідомо самоорганізуються та проводять транскордонну діяльність поза урядовими структурами з мінімумом насильства та максимальною повагою принципу цивілізованого розподілу ресурсів між різними життєвими стилями [137, с. 70]. Глобальне громадянське суспільство формується як складна система соціальних структур, що характеризується певним складом учасників (інститутів, акторів), відносинами між ними і принципами діяльності, функціями і нормами, які створюють умови для самореалізації людства, окремих націй, соціальних груп та індивідів.

Феномен глобального громадянського суспільства вносить суттєві зміни у розуміння членства учасника такого утворення. З процесами глобалізації відбувається переосмислення поняття «громадянство», яке відтепер вже пов'язане з інтеграцією зростаючих потоків мігрантів у розвинені / багаті країни. Якщо раніше членство у певному громадянському суспільстві прив'язувалось до національної держави, то тепер відбувається диференціація феномена ідентичності: поряд із «національно-державним» ідентитетом, що зберігається, дедалі більшої ваги набувають «регіональні», «транснаціональні» ідентичності, а також різні форми наддержавної ідентичності.

Таким чином, на нашу думку, акторами сучасного глобального громадянського суспільства є транснаціональні недержавні актори – міжнародні неурядові організації, добровольчі асоціації, благодійні асоціації, академічні інститути, бізнес-клуби та под.

На думку В. Буряка, «специфіка та важлива організаційна особливість численних груп громадянського суспільства полягає в тому, що вони

неоднорідні за складом, організованості, зв'язків із іншими групами і, перебуваючи в різних державно-правових середовищах, сильно відрізняються формами вираження протесту. У структурному плані глобальне громадянське суспільство є очевидною гетерогенністю груп, видів соціальної активності і соціальних мереж [27, с. 44-45].

Звернемо увагу : коли говорять про всепланетний вимір, у якому діє громадянське суспільство, акцент пріоритетності робиться на колективних учасниках. Натомість окрема людини як суб'єкт або не згадується взагалі, або ж їй відводиться прикінцеве місце за можливостями, ресурсами впливу на процеси міжнародного формату. Ми ж доводимо, що завдяки потужностям інформаційно-комунікаційних технологій (ІТК), роль людини у глобальному громадянському суспільстві стрімко зростає. Нашим завданням (детальніше про це у підрозділі 3.1 нашого дослідження) є аналіз тих форм громадянського активізму, які застосовуються у глобальному форматі, перетворюючи окремих громадян, розселених планетою, на дієву громадянську спільноту.

Власне роль окремої людини у системі глобального громадянського суспільства не була об'єктом самостійних наукових розвідок у політичній науці. Якщо говорити про суб'єктів національного громадянського суспільства, то головним з-поміж них є автономна особа, яка усвідомлює себе вільним членом суспільства, вільна економічно, ідеологічно та політично, відповідальна перед суспільством, захищена законом від свавілля держави. У глобальному форматі роль пересічної особи (харизматичні особистості тут не розглядаються) була б зовсім непомітною, якби не створені можливості швидкої та дешевої комунікації, яка уможливила новий формат громадянського активізму з «мережевою людиною» у центрі.

Громадянський активізм є участю окремих людей у суспільно-значимих сферах діяльності. Ці сфери життєво важливі для міжнародної спільноти та окремої людини. Розуміння загрози ігнорування глобальних проблем

людства, постійне збільшення їх кількості мотивує до об'єднання та розуміння важливості приділяти невелику частину свого часу розв'язанню колективних проблем світового масштабу.

Завдяки ІКТ доречно робити акцент на людині як актору глобальної співпраці. Дослідники говорять про так звану «антропологію міжнародних відносин» [11]. Саме індивіда можна розглядати як базову одиницю аналізу соціальних змін, а соціальні зміни можна розглядати як результат сукупності індивідуальних дій. Практично в усіх найвідоміших соціальних дослідженнях останніх десятиліть (З. Бауман, У. Бек, Ю. Габермас, Е. Гіденс, М. Кастельс, Р. Патнам, П. Штомпка та ін.) дослідницька оптика сконцентрована на ролі людини у світі, що стрімко змінюється. Цю ситуацію називають «infomodernity» [111, с. 179] – простір соціальної взаємодії, у межах якого інтеграція індивідів досягається на основі якісно змінених і ускладнених вимог до характеру їх участі у соціальній комунікації (інтерактивні мережеві форми спілкування). Від особи вимагається персональна включеність у глобальне інформаційне середовище, через яке індивід інтегрується до нових стандартів поведінки у глобалізованому просторі. Індивід вимальовує свій «політичний інтерфейс» [111, с. 179] і доступ до різноманітних форм участі через мережеву політику.

Критерій громадянськості суспільства – вільна й автономна особистість, а критерій громадянськості самої особистості – відповідальна позиція, що виявляється в органічному поєднанні власних інтересів із ідеєю служіння загальним інтересам даного суспільства і всього людства [175, с. 56]. На нашу думку, саме людина («людина глобальна», «людина транснаціональна») вимальовується як головний актор глобального громадянського суспільства. Формування цього типу особистості пов'язано з досягненнями ІКТ, відкритістю держав доби глобалізації та іншими чинниками. Такий тип людини пов'язує задоволення своїх потреб і інтересів не лише зі «своєю» державою (державами – у випадку біпатризму), а й з

недержавними соціальними структурами транснаціонального походження та зі світовим суспільством загалом. «Людина глобальна» (людина транснаціональна) вирізняється мисленням універсальними, загальнопланетарними категоріями, які не замикаються в контурах своєї країни, а зорієнтовані на вихід на широке спілкування. Така людина відкрита для нових ідей і є терплячою, толерантною щодо цінностей, поглядів, вчинків інших осіб, до їхньої ідентичності загалом.

На глобальне мислення звертає увагу й автор поняття «глобальне громадянське суспільство» Х. Булл [250]. На нашу думку, у цьому складному, часто суперечливому, процесі формується ідентичність суб'єкта – не лише національна, локальна, групова, але й глобальна («громадянин світу»). Дослідження останньої – перспективний напрямок подальших наукових розвідок.

Висновки до розділу I.

1. Глобальні зміни кінця ХХ – початку ХХІ ст. пов'язані зі зростанням рівня взаємопов'язаності та взаємодії між людьми, спільнотами в межах усієї планети. Глобальне суспільство формується як спільна діяльність людей, сукупність мережевих відносин, сформованих реалізацією спільних інтересів і виробництвом спільних благ на глобальному рівні. Глобалізаційні трансформації зумовили інтеграцію людської спільноти у світову соціальну систему; багатоманіття видів діяльності та суб'єкти їх реалізації набувають всесвітнього характеру; світ перетворюється на певну єдність із різною взаємозалежністю складових елементів.

2. Нові форми взаємодії між суб'єктами суспільного розвитку породжують нові соціальні інститути. Виникає «глобальна кооперація» (Р. Войтович), яка передбачає налагодження глобального партнерства.

Глобальне суспільство постає як взаємопов'язана між собою на основі реалізації спільних потреб та інтересів сукупність країн і народів. Створюється (за У. Беком) мережа самопідтримуваних зв'язків і різних соціальних просторів як народження багатовимірної тканини взаємних переплетінь, обов'язків, що утворюються за допомогою відповідних транснаціональних відносин. Джерелом становлення та розвитку глобального суспільства є світовий спосіб виробництва, який приводить до незмінної сукупності незмінних елементів (за Дж. Гольдстайном).

3. Чинниками становлення глобального суспільства є глобальні комунікації, глобальна економіка, глобальна політика, глобальна культура, глобальна наука, глобальна мова, глобальна уніфікація стилю життя (за В. Добреньковим), глобальний тероризм, соціальна дисгармонія (спричинена індустріальним типом суспільного розвитку, в межах якого основна увага приділялась реалізації матеріальних потреб (за Р. Войтович).

4. У визначенні концепту «глобальне громадянське суспільство» на сьогодні відсутня єдність. Його розглядають як «недержавну систему соціоекономічних інститутів, об'єднаних на глобальному рівні, що динамічно розвивається» (за Дж. Кіном); «сукупність «мережевих структур, які поширили свою діяльність і створили відповідні національні підрозділи» (за Г. Зеленько); «метасуспільну структуру у вигляді глобального конгломерату різноманітних організацій» (за К. Тримою); «сферу ідей, цінностей, інститутів, організацій, мереж і громадян, розташовану між сім'єю, державою та ринком, діє поза національними суспільствами, політик і економік» (за В. Степаненком); «об'єднання недержавних суспільних інститутів та відносин, покликане здійснювати захист загальнолюдських інтересів на глобальному рівні» (за С. Куцепал).

5. Глобальне громадянське суспільство проявляється у громадянській активності, спрямованій на : вирішення наднаціональних проблем; транскордонне спілкування; глобальну організацію;

надтериторіальную солідарність. Глобальний контекст у діяльності структур громадянського суспільства передбачає певну стандартизацію політичних практик. Його мета – підвищення відповідальності політичних інститутів у розв’язанні загальнопланетарних проблем.

6. Рисами глобального громадянського суспільства є свідомо самоорганізація громадянськості та здійснення своєї транснаціональної діяльності поза владними структурами. Попри те, що глобальне громадянське суспільство претендує на ознаку загальнопланетарності, насправді сьогодні воно обмежене в просторі, оскільки є регіони, де національне громадянське суспільство відсутнє чи лише зароджується, що відповідно унеможлиблює інтеграцію у «загальнопланетарний громадянський процес».

7. Сьогодні глобальне громадянське суспільство ще не можна розглядати як усталену реальність, але воно є суспільно значимим перспективним проектом, конгломератом груп і рухів, об’єднаних певним баченням ідеалів побудови справедливих відносин громадян і держави.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Глобальний громадський активізм: зміст і форми прояву.

При характеристиці політичних механізмів глобального громадянського суспільства через призму аналізу політичного механізму його функціонування, на нашу думку, насамперед необхідна операціоналізація категорії «політичний механізм». Термін «механізм» (грец. *mechane* – машина) розуміється як «внутрішня будова, система чого-небудь» [32, с. 523]. Механізм (принцип) у переносному значенні – система функціонування будь-чого, сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ; прикладом тут може виступати власне політичний механізм.

Поняття «механізм» запозичене політичною наукою з природничих дисциплін, розглядається як система тіл, призначена для перетворення руху одного або кількох тіл у необхідні рухи інших тіл. Щодо будь-якого виду діяльності термін «механізм» означає організовану послідовність взаємопов'язаних і цілеспрямованих дій, здійснюваних у певному порядку визначеними суб'єктами. Але на відміну від техніки, соціальні механізми — не стільки фізичне явище, скільки сукупність прав та обов'язків, визначених ними зміст і характер діяльності індивідів та їх груп [225, с. 168].

Поняття «механізм» як концепт має широке поле застосування і, набувши наукового статусу, стало практично незамінним як модель пояснення (функціонування) цілої низки явищ, зокрема, функціонування глобального громадянського суспільства. Політичний механізм ми розглядаємо з позиції діяльнісного підходу : як сукупність різних видів діяльності політичних суб'єктів, а також способів їх взаємовідносин, формальних і неформальних правил та процедур, гарантованих міжнародним

і національним правом [131, с. 151]. Відповідно, визначальним для формування політичних механізмів незалежно від сфери їх реалізації, є конкретні політичні цілі. Отже, політичний механізм – упорядкована діяльність, за допомогою якої досягається поставлена мета; «будь-які політичні механізми – інструмент досягнення політичних цілей; вони є внутрішньо взаємопов’язаною сукупністю компонентів системи, що виражає єдність політичних і правових норм, інститутів, порядку та правил діяльності, спрямованої на досягнення поставлених політичних цілей в сучасній суспільно-політичній практиці» [115].

На нашу думку, політичні механізми глобального громадянського суспільства – це конструйована недержавними суб’єктами політики система практик, призначена для реалізації громадських ініціатив, яка має визначену структуру, унормована правом, опирається на певні методи, засоби й інструменти впливу на суб’єктів та об’єкти глобальної політики. До складових цього механізму ми відносимо різноманітні практики громадського активізму, які розглянемо у цьому розділі дисертаційного дослідження.

Громадський активізм проявляється в участі людей та їх організованих груп у суспільно-важливих сферах діяльності. Ці сфери не приносять матеріальної вигоди, але життєво важливі як для світової громади, так і для окремої людини. Це мотивує до об’єднання та розуміння важливості приділяти невелику частину свого часу інтересам громади. Зазвичай, будь-який прояв громадського активізму виконується на безоплатній основі. Часто він стає контр– або альтернативною культурою у суспільства, проявляється не лише у класичних маршах, маніфестаціях, пікетах і под. Глобальний громадський активізм проявляється найрізноманітніших формах, які спрямовані на привернення уваги громадськості та влади різних країн до проблеми, наприклад, мистецькі, театралізовані форми, тобто арт-активізм (соціально-політичні флешмоби, перфоманси, інсталяції, стріт-арти,

гепенінги і под.), кібер-активізм (хактивізм), медіа-активізм (онлайн-петиції, блогінг, твіти/ретвіти, хештегування інформації, твіт-шторми тощо).

А. Гашенко оперує поняттям «транснаціональний громадянський активізм» [42]. На його думку, сучасний глобальний активізм успадкував традицію протесту проти глобалізації, сформовану ще у 70-80-х роках ХХ ст. [42, с. 162]; від тоді ефективними протестними формами стали акції, на зразок присвячених саммітам держав Великої вісімки (Великої сімки) чи Генеральній Асамблеї Світової організації торгівлі і под. Але з початку третього тисячоліття відбувається якісна трансформація організаційних форм глобального протестного руху (утворення мобільних мережевих співтовариств без формальної ієрархії, без об'єднання єдиною ідеологією). На думку Л. Беннета, ідеологією глобального протестного руху є сам принцип мережевої організації, максимально відкритий для прихильників найрізноманітніших поглядів і цінностей [248, с. 216].

У розвитку громадського активізму ключову роль відіграють нові медіа та мобільні технології, що дають можливість координувати діяльність учасників, спілкуватись, створювати дистанційно віддалені групи для отримання ефекту присутності у багатьох місцях одночасно (онлайн-петиції, стрім-трансляції, твіти (ретвіти), хештегування інформації, хактивізм та под.). Завдяки новим технологічним можливостям уможливується відкрита та швидка публікація будь-яких повідомлень та можливість їх поширення серед зацікавлених мешканців або на певній території, їх мобілізація. Значення цих явищ настільки велике, що цим медіа-активізму присвячений окремий підрозділ (3.1) нашого дисертаційного дослідження.

Громадський активізм можливий за наявності певних передумов : чіткої громадської позиції, громадської ініціативи, високий рівень громадянської компетентності та відповідальності та под.

Громадська позиція є вираженням сукупність стійких переконань і цінностей, поглядів на суспільно-політичні явища та процеси. Вона

ґрунтується на соціальному досвіді й усвідомленості, відображає ступінь суспільної зрілості особи, характеризує її як громадянина держави, спрямовує діяльність і комунікацію людини як представника суспільства, визначає специфіку взаємодії з публічною владою. На думку Ю. Разметаєвої, «наявність сформованої громадської позиції тісно пов'язана зі здатністю до критичного мислення та сприйняття інформації, прийняття обґрунтованих рішень, уміння і готовність реалізувати права та виконувати обов'язки, виявляти толерантність, прагненням до активної діяльності. Виявлення громадської позиції передбачає участь особи у соціальному житті, яка може підтримувати, змінювати або руйнувати існуючий суспільний устрій» [172, с. 77]. Активна громадська позиція передбачає обізнаність у правах та обов'язках громадянина, готовність до активної участі у суспільних процесах, вимагає відповідального ставлення до них, розумного співвідношення особистісних і суспільних інтересів, ініціативності, соціальної взаємодії. Сформованість активної громадської позиції визначається системністю цінностей і переконань, наявністю громадянських знань та якостей, активною участю у перетворюючих суспільних процесах як національного, так і глобального масштабів.

Функціонування глобального громадянського суспільства забезпечується громадською ініціативою, яка виражається у різних формах активності його суб'єктів, націленої на захист певних інтересів і здійснення змін із метою покращання умов життєдіяльності. Громадська ініціатива, з одного боку, активізує громадян долучатися глобальних проблем і, з іншого – надає змогу інформувати про виконання прийнятих міжнародних програм.

Громадська ініціатива може набувати як форм дебатів, різноманітних соціальних проектів, діяльності профспілок і под., так і форм критики, засудження, протесту та громадянської непокори. Найактивнішим процудентом громадської ініціативи є різні форми об'єднань громадян, зокрема, транснаціональні громадські актори.

На нашу думку, громадський активізм, як національного, так і глобального масштабів, потребує високого рівня громадянської відповідальності та громадянської компетентності. Громадянська відповідальність є сукупністю ідейно-політичних, моральних якостей, переконань, поглядів, позицій, цінностей, знань. Вона виступає симбіозом відповідальності та активності, задовольняючи потребу індивіда та об'єднань громадян у залученні до глобального врядування, вирішення спільних завдань. Громадянську відповідальність характеризує соціальна солідарність, патріотизм, гуманістична та правова освіта, високий рівень політичної культури, свідомості й самосвідомості, нонконформістська життєва позиція. Саме громадянська відповідальність мобілізує (спонукає громадськість до активного сприйняття дійсності); скеровує (виявляє та формує цілі діяльності транснаціональних недержавних акторів); регулює (впорядковує реакції на зовнішні впливи, на характер суспільних зв'язків і політичні відносин). Способами прояву громадянської відповідальності транснаціональних недержавних акторів є контроль за діями наддержавних структур, ТНК та інших суб'єктів глобального масштабу, залучення широкої громадської й експертної думки до процесу вироблення принципів рішень і под.

Повноцінна реалізація проектів глобального громадянського суспільства неможлива без високого рівня громадянської компетенції його суб'єктів. Громадянська компетентність поєднує знання та вміння, навичок і досвіду, цінностей, які дозволятимуть недержавним транснаціональним акторам реалізувати свої права, долучатися до розробки суспільно важливих рішень, глобального врядування, ефективно здійснювати соціально значиму громадську діяльність. Важливими рисами носія громадянської компетентності є політична освіченість, правосвідомість, патріотизм, моральність, активна громадянська позиція.

Проаналізувавши основні передумови громадського активізму, перейдемо до аналізу основних його форм, за допомогою яких декларуються вимоги суб'єктів глобального громадянського суспільства.

Активізм глобального громадянського суспільства проявляється у громадському контролі – громадській оцінці виконання наддержавними міжнародними акторами їхніх соціальних завдань. Громадський контроль є невід'ємною складовою системи публічного управління. Він є системою відносин глобального громадянського суспільства з міжнародними урядовими структурами, яка ґрунтується на підзвітності міжнародних урядових і бізнес-структур «третьому секторові» та ЗМІ.

Одним із інструментів громадянського суспільства у здійсненні контролю за владою на глобальному рівні є громадський моніторинг – систематичне спостереження за виконанням владними інституціями планетарного масштабу властивих їм повноважень і функцій в інтересах глобального суспільства. В англійськомовному середовищі для позначення громадського контролю, зокрема у формі громадського моніторингу, використовується термін «watchdog activity», що етимологічно відсилає до образу вартових собак як ілюстрації суті цієї діяльності. Суб'єктами громадського моніторингу є громадські активісти та об'єднання громадян, ЗМІ, науковці та експерти, які здійснюють громадський моніторинг із метою конструктивного впливу на владу, а не для лобіювання приватних інтересів.

На думку М. Фоломеєва, громадський моніторинг є однією з форм роботи міжнародних неурядових громадських організацій, поряд із правозахисною діяльністю, просвітницькою роботою, громадським медіа-лобіюванням, а також акціями прямої дії (громадянський супротив, страйки та под.) [216, с. 79]. Зазвичай, громадський моніторинг спостерігає за такими проблемами, як стан політичних свобод і дотримання прав людини, забезпечення прозорості та відкритості влади, протидія корупції, забезпечення справедливих виборів, відповідно до демократичних стандартів,

додержання процедур і справедливості в роботі правоохоронної системи, дотримання екологічних стандартів і под. Громадський моніторинг здійснюється шляхом збору, накопичення, аналізу, узагальнення, оприлюднення інформації щодо певної проблематики, яка стосується діяльності владних інституцій, підготовки та представлення рекомендацій щодо корекції існуючих практик, відслідковування внесення змін, а також оцінки їх наслідків.

Дж. Кін у роботі «Життя та смерть демократії» зауважує появу у післявоєнний період близько сотні нових видів моніторингу влади («громадське журі», незалежні публічні розслідування, участь громадян у бюджетному процесі, консультативні комісії, «консенсус-конференції», «парламенти меншості», «розгляд на робочому місці» та ін.). На думку А. Сіленко, специфікою моніторингової демократії є публічний контроль і публічна перевірка діяльності тих, хто приймає важливі рішення за допомогою Інтернет-технологій [196, с. 136-137].

Одним із проявів активної позиції та бажання невіддільних суб'єктів брати участь у публічному житті глобального суспільства, контролювати наддержавні структури, а за необхідності – змушувати їх до прийняття рішень, що підтримуються громадськістю, є громадянський тиск. Його можна розглядати як ініціативну діяльність суб'єктів глобального громадянського суспільства, що має за мету вплинути на публічну владу при вирішенні конкретного питання, яке набуло суспільного значення. Характеристику саме як «громадянського тиску» відповідні дії транснаціональної громадськості здобувають тоді, коли їх метою виступає спрямованість на вирішення конкретного планетарно значущого питання шляхом прийняття уповноваженими органами рішення, яке від них вимагає громадськість.

О. Уварова звертає увагу, що громадянський тиск може набувати різних форм як правомірного, так і протиправного характеру [214, с. 83]. Серед правомірних форм громадянського тиску – проведення мирних мітингів і

демонстрацій, акцій протесту, направлення колективних звернень, петицій, заяв, скарг, організація флешмобів, публічне обговорення, у першу чергу на телебаченні і відповідних Інтернет-ресурсах, публікація відповідних матеріалів у ЗМІ та под. Протиправним громадянський тиск стає тоді, коли він здійснюється в спосіб, що порушує встановлені законодавством вимоги (наприклад, побиття чи приниження честі та гідності представників публічної влади, бізнесу; завдання шкоди майну; блокування роботи міжнародних надурядових структур; мінування місць проведення засідань, бізнес-форумів і под.).

У цьому підрозділі дисертаційного дослідження ми проаналізуємо можливості застосування у просуванні ідей глобального громадянського суспільства лише форм громадсько-політичного акціонізму (флешмоб, перформанс, інсталяція, стріт-арт, гепенінг та ін.). Із огляду на значимість різноманітних форм медіа-активізму, онлайн-активізму, останні винесені в окремий розділ нашого дослідження.

Політичні процеси ХХІ століття засвідчують, що традиційні форми політичної участі не завжди є дієвим методом громадсько-політичної аргументації, політичного протесту, спрямованих до міжнародних владних структур; за нових умов інколи виявляються анахронічними і потребують переходу на рівень, адекватніший умовам глобалізованого соціуму.

Ми спостерігаємо народження нових креативних форм участі громадськості у просуванні громадсько-політичних вимог. Інтернет-реальність стрімко змінює соціальне життя людей, стимулює до нових проявів дії, продукує нові технології спілкування в системі «влада – суспільство», позаяк традиційні технології політичної комунікації та канали впливу втрачають свою силу та потенціал. На нашу думку, сьогоденній політичній мобілізації додає ефективності саме деяка емоційна забарвленість. Рациональні дискусії часто не призводять до такого досягнення визначеного громадськістю результату, якого досягають акції, за влучним зауваженням

Т. Кремень, спрямовані на виплеск емоцій їхніх учасників [100, с. 72]. Маємо на увазі різноманітні форми громадсько-політичного акціонізму, як-от : флешмоби, перформанси, інсталяції, стріт-арт, гепенінги і под.

Ці новітні форми політичної активності ідеально вписуються в культурну матрицю постмодерну, вони розширюють діапазон соціальних ролей людини. Такі креативні форми донесення соціальних вимог є, як правило, символічною, зазвичай ритуальною діяльністю, що здійснюється із метою справити враження суб'єктів глобального громадянського суспільства (транснаціональні недержавні актори) на його об'єктів (організації та установи, що ухвалюють рішення, які зачіпають інтереси світової спільноти або її окремих сегментів) і привернути увагу до своєї діяльності та функціонування. Новітні протестні форми привернення уваги до глобальних громадських проблем відрізняються іронічними гаслами, креативним втіленням і підкресленою відмовою від насильства.

Однією із яскравих постмодерних форм громадсько-політичної участі є флешмоб. Ще до появи політичних флешмобів Г. Рейнольд у книзі «Розумний натовп : наступна соціальна революція» [176] передбачив використання нових засобів комунікації для самоорганізації мас. Початково флешмоб не був призначений для політичних акцій, дотримуючись девізу — «Флешмоб поза релігією, поза політикою, поза економікою». Флешмоби із політичними цілями були заборонені правилами, позаяк передбачалося, що це – форма вільного самовираження, мистецька акція, засіб соціального протесту через абсурдизацію, а не спосіб досягнення певних політичних цілей. Проте, така яскрава форма вираження ідей не могла опинитися поза увагою політичних сил, у тому числі й в Україні, де флешмоб швидко позиціонував свій політичний еквівалент – політичний флешмоб (політмоб) [223, с. 406]. Сьогодні флешмоб укорінився у глобальну політику, керуючись головною метою – викликати у випадкових глядачів цікавість, бажання дізнатися, що відбувається. Він перетворився в нову форму демократичної активності

громадян за мережевим принципом формування (в основі – горизонтальні, а не вертикальні зв'язки).

Прикладами використання техніки флешмобу для привернення світової громадськості до планетарних проблем можуть слугувати флешмоби проти кліматичних змін, міжнародний ZOUC-флешмоб у Міжнародний день миру (22.09.2013), Ice Bucket Challenge (літо-осінь 2014 року). Не оминули глобальні флешмоби й тему російсько-українського протистояння: флешмоб за єдність України «Голос за мир. Підтримайте Україну» (Варшава, 17.03.2014); флешмоб із покладанням вінків біля посольств Російської Федерації у низці міст (Вільнюс, Варшава, Брюссель, Ванкувер, Гаага, Нью-Йорк, Торонто та ін.) (21.06.2014), за звільнення Н. Савченко та інших політичних в'язнів (зокрема, О. Сенцова, О. Кольченка, О. Чернія, Г. Афанасьєва, М. Карпюка, С. Клиха та ін.) із російського полону (14.04.2015) та ін. [ССЫЛКА?](#)

Ще одна форма громадсько-політичної участі постмодерного формату – перформанс. Попри ігрові форми за останні роки політичний перформанс міцно укорінюється як форма соціального протесту. Перформанс є символічною, ритуальною діяльністю індивіда чи групи з метою вразити інших. Сьогодні чимало реальних подій театралізується, щоб вони могли потрапити в новини, а тому вважаємо, що суб'єкти глобального громадянського суспільства у такий яскравий спосіб виправдано можуть привертати увагу до злободенної проблематики. Використання такого методу привернення уваги щонайменше забезпечить увагу медіа. Головною метою політичного перформансу є не сам комунікативний акт, а завоювання уваги аудиторії. Адже політичний вибір багатьма здійснюється не після виваженого аналізу, а під впливом емоційного враження [226, с. 20]. Завдання політичного перформансу – ввести яскраву, запам'ятовувану інформацію [238, с. 79].

Політична інсталяція є ще однією мистецькою формою вираження політичного. Зазвичай, це просторова композиція, яка спрямована на зміну

сприйняття людьми політичного простору. Така постановочна мізансцена, яка створюється тимчасово у форматі малюнків, предметів, звуку та под., виставляється зазвичай на відкритому публічному просторі [223, с. 406]. Одною із найпопулярніших тем для інсталяцій (як і для флешмобів, і перформансів) в останні роки є пацифістська тематика. Наприклад, у 2014 році довкола лондонського Тауера з 5 серпня (день вступу Великобританії у Першу світову війну) по 11 листопада (день завершення кровопролиття) було «висаджено» 888 246 керамічних червоних маків на знак пам'яті про жертви Першої світової війни («Blood Swept Lands and Seas of Red»). [ССЫЛКА?](#)

Але світова громадськість не оминає й інші глобальні теми. Наприклад, у Сарагосі (Іспанія) арт-група Programm Collective встановила велику скульптуру «Сплеск». За задумом авторів інсталяція повинна привернути увагу людей до проблеми доступності питної води на нашій планеті.

Громадсько-політичний гепенінг (англ. herpening – подія, випадок; те, що відбувається) є ще однією протестною формою громадсько-політичної участі, яку подекуди не сприймають усерйоз через її театралізований характер. Це форма акцій, під час яких організатори намагаються залучити глядачів до своєї гри, сценарій якої окреслений лише приблизно. Така форма донесення світу важливих для глобальної спільноти ідей як гра є засобом оволодіння певним соціокультурним досвідом і навичками, потужною силою, яка активно творить соціально-політичні відносини. Як не парадоксально, глобальна політика як поле суперництва уже не може існувати без ігрового елемента. Сучасні глобальні громадські актори вже не хочуть просто спостерігати, а потребують сильніших вражень, які можуть пролонгуватися у певну соціальну дію.

Політичний гепенінг, як різновид «мистецтва дії», побудований на імпровізації; він розігрується в галереях, на вокзалах, площах і в інших місцях, не призначених для таких дійств. Аналіз різноманітних гепенінгів доводить – у всіх випадках організатори віддавали перевагу вулиці перед

традиційними глядацькими залами. Достатньо згадати гепенінги, які організовували «Pussy Riot», освоюючи станції метро, дах тролейбуса, храми, поверхню залізничної транспортної цистерни і под. із метою як звернутися до якнайширшої аудиторії, так і зламати традиційні уявлення про форму, спосіб донесення суспільно важливої ідеї.

Особливість громадсько-політичного гепенінгу – це не просто видовище, а зовні спонтанне (спровоковане, імпровізоване, непередбачуване і под.) дійство, учасниками якого стають не лише актори, але й цілком випадкові люди (участь таких є обов'язковою у політичних гепенінгах). На нашу думку, гепенінг є інтерактивною формою художніх практик громадсько-політичного спрямування, яскравим прикладом того, як гра (втілення свободи людського духу), набуває естетичного вигляду, стає видовищем.

Громадсько-політичний стріт-арт є ще одним акціоністським напрямком, який засвідчує, що у XXI ст. методи засвоєння людиною вимог ролевої поведінки, політичних цінностей і орієнтирів стрімко модернізуються. Сьогодні демонструються креативні форми участі (закликів до участі) громади у суспільно-політичному процесі; змінюється соціальне життя людей, стимулюється до нових форм дії, пропонуються нові зразки політичної поведінки. Громадсько-політичний стріт-арт, як новітня форма політичної дії, надає ефект емоційної підзарядки та відчуття спільної справи, разом із тим дає змогу учасникам відволіктись від буденності. Він доводить, що сучасна політична дія має бути емоційно забарвленою, щоб бути ефективною. Громадсько-політичний стріт-арт є інструментом, за допомогою якого прогресивний індивід може задати як локальній, так і глобальній спільноті злободенне питання, підштовхнути до дискусії. Він активізується в місцях історичних трагедій або етнічних конфліктів, соціальної або економічної напруженості, де творча громадськість миттєво та гостро реагує на будь-які актуальні проблеми в суспільстві. Терпимість до мігрантів, біженців, внутрішньо переміщених, стабільність, відповідальність,

становище жінки в суспільстві, диктатори та їх режими – все це стало темами творів стріт-арту.

На переконання А. Гашенка, формування активістської версії глобального громадянського суспільства повернуло у міжнародну політику етичний аспект [42, с. 10]. Сотні тисяч альтруїстично налаштованих активістів глобального громадянського суспільства змогли привернути увагу громадськості до низки болючих проблем сучасності та затвердити як основу дискурсу міжнародних організацій концепцію універсальних і невід'ємних прав людини.

2.2. Міжнародний громадський лобізм : проблемне поле, механізм реалізації та оцінка ефективності.

Для розгляду лобіювання як одного, на нашу думку, з механізмів глобального громадянського суспільства, ми обрали таку логіку аналізу : 1) визначення сутності лобіювання, громадського лобіювання та аргументація доречності виділення як окремого виду – міжнародного громадського лобіювання; 2) оцінка дієвості та результативності ініціативи знизу, з огляду на те, що міжнародне громадське лобіювання значно слабше за потенційними можливостями, ніж лобіювання, наприклад, потужних фінансово-промислових структур; 3) дослідження існуючої міжнародної практики громадського лобіювання. Аналіз цих аспектів дозволить нам відповісти на запитання : чи можуть громадські організації виступати результативним лобістом у міжнародному форматі, чи можуть ефективно консолідуватись для просування декларованих вимог, чи в цілому спроможні вплинути на владні рішення у планетарному масштабі?

Діяльність суб'єктів глобального громадянського суспільства є багатогранною за формами та методами. Одним із механізмів просування громадських ініціатив є лобіювання. Лобіювання є формою впливу, тобто дії

групи (індивіда), які вносять зміни у поведінку, стосунки, цінності, іншого індивіда чи групи осіб. Загалом, лобіювання є процесом просування інтересів (у нашому випадку – громадськості) у органах державної влади та наддержавних структурах із метою прийняття певного рішення або його відхилення. Отже, якщо в основу класифікації лобізму покласти те, ким і у чийх інтересах здійснюється лобіювання, то дослідники виокремлюють політичний, громадський, професійний, регіональний та іноземний (міжнародний) лобізм [109, с. 110-111; 114, с. 109].

Опираючись на вказані вище дослідницькі підходи (О. Дягілева, О. Кушніренка, О. Любимова та ін.), розглядаємо громадське лобіювання як самостійний вид лобістської практики. Це взаємодія груп громадян із органами влади, компаніями та некомерційними організаціями для просування громадських інтересів [222, с. 87] із метою прийняття рішень, відповідних інтересам громадян та їх спільнот.

Але у нашому випадку ми аналізуємо не внутрішньодержавний механізм відстоювання інтересів, а механізм, застосований транснаціональними громадськими акторами, системно об'єднаними глобальною мережевою взаємодією (англ. *global policy networking*). У науковому політологічному дискурсі представлений доволі розлогий перелік термінів, які описують лобізм, що вийшов за кордони національних держав : «зарубіжний лобізм», «іноземний лобізм», «євролобізм» («супранациональний лобізм»), «міжнародний лобізм» [30, с. 174-175]. На нашу думку, саме поняття «міжнародний (глобальний) громадський лобізм» (концептуалізація цього терміну на сьогодні відсутня) найвідповідніше може використовуватися для аналізу взаємодії недержавних акторів щодо аргументації вимог і тиску для їх імплементації на уповноважені міжнародні структури щодо рішень у глобальній політиці.

Таким чином, ми поєднали, запозичивши зі згаданих класифікацій лобізму, два самостійні типи (громадський і міжнародний), пропонуючи синтезовану модель міжнародного (глобального) громадського лобізму.

Чи науково виправдано є постановка питання про існування на порядку денному цього нового суспільно-політичного явища – міжнародного (глобального) громадського лобіювання? О. Сергунін аргументує, що «на сьогодні лобізм перетворився у глобальну політичну практику» [187, с. 2]. На думку В. Барановського, з початку XXI століття міжнародні неурядові організації активно діють за низкою напрямків, у тому числі й лобіювання [8]. Є. Тихомирова доводить, що в умовах глобалізації та формування глобального управління лобіювання дедалі більш стає міжнародним [206, с. 143]. Лобізм розглядається дослідницею як один із інструментів впливу та контролю за діяльністю, у тому числі й міжнародних суб'єктів, рішення яких зачіпають інтереси світової спільноти або окремих її сегментів [206, с. 144]. Т. Кіреєва аргументує, що «у сучасних умовах міжнародні неурядові організації стали однією з важливих сил сучасності. Вони успішно лобіюють інтереси тих, хто потребують захисту своїх прав. Міжнародні неурядові організації, будучи основою глобального громадянського суспільства, визначають основні цілі та принципи гуманітарної політики на глобальному, регіональному та національному рівнях» [77]. І. Аверкієв називає громадський лобізм серед технологій, які застосовуються щодо владних структур (громадська експертиза, громадський контроль, громадське розслідування, громадський моніторинг, громадські нормотворчі ініціативи, громадський консалтинг, громадські приймальні, петиційні компанії, судовий захист громадських інтересів та ін.); громадський лобізм дослідник визначає як «просування в органах влади громадських ініціатив, спрямованих на зміну нормативної бази, надання певних послуг у відповідності з певними громадськими інтересами» [1].

Отже, аргументи, наведені низкою вітчизняних і зарубіжних учених, дозволяють констатувати виправданість нашого висновку про існування сьогодні у міжнародній практиці явища міжнародного (глобального) громадського лобізму та доречність виділення його як окремого виду лобізму.

Суб'єктами міжнародного громадського лобізму є транснаціональні недержавні актори (зокрема, міжнародні неурядові організації та ін.). Об'єктами міжнародного лобіювання є організації та установи, що ухвалюють рішення, які зачіпають інтереси світової спільноти або її окремих сегментів [206, с. 146]. Західні джерела визначають кілька видів організацій, які є громадськими лобістами: 1) громадські організації (Civil society organizations); 2) недержавні організації (Non-governmental organizations); 3) недержавні організації з розвитку (Non-governmental development organizations); 4) регіональні організації (community-based organizations); 5) представницькі недержавні організації (Advocacy NGOs); 6) асоціації груп інтересів (Interest group associations).

У той же час у вітчизняному науковому та суспільно-політичному дискурсі, як зауважує І. Сибіга, зазвичай використовуються як синоніми поняття: «неурядова організація» (НУО), «громадська організація» (ГО), «неприбуткова організація» (НПО), «недержавна організація» (НДО), «організація третього сектора») [189, с. 200-201]. І. Сибіга звертає увагу, що «частина неурядових організацій застосовує лобізм у своїй практиці як одну з можливостей досягнути своїх цілей, а частина є безпосередньо створеними для здійснення лобістської діяльності» [189, с. 204].

Предметом міжнародного громадського лобізму є реформування, часткова зміна чи підтримка існуючого міжнародного нормативного порядку чи його окремих складових. Іншими словами, це боротьба за зміну чи збереження певних правил «міжнародної гри».

Методом міжнародного громадського лобізму є насамперед інформаційний вплив на осіб (керівні групи), які приймають рішення, тобто

здійснення у різні способи інформаційного тиску (експертні оцінки, опитування громадської думки і навіть через поширення соціальними мережами хештегів та організацію твіт-штормів і под.).

Завданням громадського лобізму у глобальному форматі є відстоювання інтересів невиробничого характеру (некомерційного) сектора, широких громадських чи групових інтересів членів груп (екологісти, мігранти тощо), безпосередніх інтересів членів груп (наприклад, пільги для професій, які вони репрезентують) та ін.

Обґрунтованість появи такого механізму впливу на глобальні проблеми як міжнародне громадське лобіювання є продиктованою загостренням існуючих і появою нових загроз глобального формату. Зокрема, у прогнозі, представленому Всесвітнім економічним форумом («Глобальний порядок 2014»), визначено основні глобальні тенденції, серед яких : соціальна напруга у багатьох регіонах, зростання розриву у доходах між багатими та бідними, стійке структурне безробіття, кіберзагрози, дезінформація в Інтернеті, зміна клімату, зниження рівня довіри до економічної політики, зниження довіри громадськості до державного управління (криза легітимності національних урядів та інших державних інститутів) [156].

На сьогодні існують щонайменше три моделі участі громадських організацій у формуванні міжнародного законодавства : 1) ліберальна (за державою зберігається вирішальна роль у прийнятті рішень, дозволяється непрямий вплив НУО на участь у прийнятті міжнародних рішень; 2) «модель зацікавлених сторін» (stakeholder model; громадські організації, роль яких зростає, розглядаються виключно в контексті міжнародних громадських організацій); 3) пост-національна (post-national model).

У демократичних режимах влада, широко використовуючи принцип інтерактивності, заснованому на широкому лобіюванні «організованими інтересами» при рівності можливостей, дозволяє мінімізувати використання засобів і способів примусового впливу; вона (влада) здатна підтримувати дух

співробітництва на основі спільності цілей і основних цінностей, гармонізувати взаємодію учасників політичного процесу та, таким чином, досягати цілей із мінімальними витратами [77, с. 57].

Зазначимо, що, незважаючи на стримані оцінки можливостей громадського лобіювання (порівняно, наприклад, із бізнес-лобі), ініціатива знизу дієва та результативна. Саме недержавні громадські організації здатні забезпечувати постійний вплив громадян на діяльність як внутрішньодержавних, так і наддержавних структур. Утім, не можна не погодитися з Н. Хомою, яка слушно зауважує, що «громадське лобіювання значно слабше за потенційними можливостями, ніж лобіювання потужних фінансово-промислових структур» [221, с. 77]. На нашу думку, хоч бізнес-лобісти є найактивнішим сегментом лобістської глобальної практики, починаючи з 1960-х років (зокрема, у США) невпинно зростає активність лобіювання питань щодо проблем громадянських прав, екології, захисту прав споживачів, охорони здоров'я тощо. На європейському рівні ця тенденція стала помітною дещо пізніше.

Сучасні напрямки глобального лобіювання охоплюють і суспільно-політичну, і соціальну тематику. Актуальними для глобального громадського лобіювання є забезпечення прозорості прийняття рішень на міжнародній арені, захист культурної спадщини, запровадження екостандартів та ін. Утім, не можливо не констатувати, що більшість громадських ініціатив так і залишаються непоміченими владою. Причиною цього є насамперед недостатнє чи невміле лобіювання громадськістю проблемного питання. Чимало громадських структур, лобіюючи питання, починають із вуличних акцій, натомість запорука перемоги – у дослідженнях, які забезпечують доказову базу для тиску на уповноважені структури.

Оскільки громадські організації у більшості держав офіційно не мають права на здійснення законодавчої ініціативи, то лобіювання – це єдиний прозорий шлях представлення інтересів громадських організацій. У цьому

випадку громадським організаціям краще лобіювати коаліцією, бо коаліція викликає зацікавленість, а це сприяє зростанню сил. До вимог коаліції можновладці змушені з більшою повагою прислухатися. Чим більша група лобістів, тим легше переконати політиків підтримати лобійовану позицію. Коаліція дає змогу висунути кілька проблем одночасно, отже, працює як скоординована інформаційна мережа. Власне глобальне громадянське суспільство і має стати, на нашу думку, цією коаліцією – голосом загальнопланетарної громадськості, потужною силою, яка протистоїть державам, великому транснаціональному бізнесу задля реалізації не корпоративних, внутрішньодержавних, а загальнопланетарної важливості проектів, які не спрямовані на отримання прибутку. Стратегічною помилкою є не координувати зусилля лобістів, що висувають схожі пропозиції стосовно певної проблеми [279].

Проблема однастайності, єдності інтересів і можливостей суб'єктів глобального громадянського суспільства у лобіюванні на міжнародному рівні полягає, на нашу думку, у тому, що більшість неурядових організацій мають свою власну філософію існування, різні джерела фінансування (урядом, бізнесом, донорськими програмами тощо). Це неабияк утруднює гармонізацію їх інтересів та можливості кооперації задля просування суспільно значимих проектів.

Можливими шляхами впливу громадських організацій на державну політику є: 1) безпосередній вплив (розв'язання актуальних проблемних питань, які не можуть бути вирішені державою чи були ігноровані); 2) консультативний, у межах якого громадські організації шукають шляхи представлення інтересів та проблем недостатньо репрезентованих груп через переговори з владними структурами – адвокати (advocacy); 3) інноваційний (пропозиція нових шляхів вирішення проблем); 4) наглядовий (контроль за виконанням прийнятих актів) та ін.

Діючи на громадському, професійному, науковому та інших рівнях, неурядові організації мають можливість детально вивчати проблемні питання та допомагати там, де урядові структури надати таку допомогу не можуть або не знають про її необхідність. Найчастіше НУО об'єднуються в єдині «парасолькові» структури, федерації та транснаціональні мережі, що значно підвищує ефективність їх роботи та підсилює здійснюваний вплив на глобальні процеси.

У практиці лобізму є приклади успішного відстоювання громадянами своїх інтересів. Наведемо кілька історичних прикладів :

- саме під впливом громадського тиску жінки отримали рівні з чоловіками виборчі права;

- активний тиск громадських організацій афроамериканського населення та профспілкових об'єднань США щодо расистських й антипрофспілкових рішень;

- екологічне лобі здійснювало активні дії, завдяки котрим навесні 1971 року Конгрес США відхилив законопроект про додаткові асигнування на розробку надзвукового транспортного літака;

- під час участі США у військовій кампанії у В'єтнамі в країні створено низку громадських організацій, єдиною метою яких було лобіювання рішень проти війни у В'єтнамі [109, с. 111].

В Європейському Союзі практика консультацій із громадськістю у процесі прийняття рішень стала обов'язковою після прийняття Амстердамської угоди (1997). Вона вимагає від Європейської комісії проводити широкі консультації та публікувати проекти документів для їх обговорення зацікавленими сторонами. Це сприяє прийняттю основних принципів громадських консультацій для гарантування того, що всі зацікавлені сторони зможуть висловити свій погляд і пропозиції про законодавчі ініціативи [19, с. 249-250].

На Конференції міжнародних неурядових організацій Ради Європи 1 жовтня 2009 року був прийнятий Кодекс участі громадськості, який визначив для учасників демократичних процесів правила, що впливають із конкретного практичного досвіду діалогу та співпраці між неурядовими організаціями й органами державної влади. Мета такої діяльності полягає в полегшенні їхньої взаємодії та ширшому залученні громадян до демократичних процесів на місцевому, регіональному і національному рівнях. Кодекс визначає рівні участі неурядових організацій на різних етапах процесу прийняття політичного рішення (інформація, консультація, діалог і партнерство) й етапи ухвалення політичного рішення.

Одними із найактивніших лобістів у глобальному масштабі є екологічні організації. Спільно з урядами та міждержавними структурами вони ініціюють пошук підходів до вирішення екологічних проблем людства, є учасниками розробки та спостереження за виконанням договорів щодо захисту довкілля. Протягом останніх півстоліття екологічні міжнародні неурядові організації брали участь у підготовці шести найважливіших міжнародних договорів зі захисту довкілля, у тому числі у розробці Кіотського протоколу (1997) та Конвенції про біологічне різноманіття (2000).

Екологічні міжнародні неурядові організації активно і часом досить успішно лобіюють щодо урядів, транснаціональних корпорацій і міждержавних структур, бо одним із їхніх головних завдань є тиск на найвпливовіших акторів світової політичної системи з метою зміни бачення політики щодо довкілля. Це завдання мегатрудомістке, бо далеко не всі уряди та ТНК вислуховують і реагують на рекомендації екологів, жертвуючи власними інтересами заради порятунку природи. Саме тому екологічним міжнародним неурядовим організаціям доводиться вигадувати щоразу нові оригінальні рішення для реалізації подібних цілей. О. Наумов наводить приклад винахідливості екологічних міжнародних неурядових організацій у способі лобіювання ТНК : активісти екологічної організації масово

скуповають невелику кількість акцій якоїсь великої корпорації, поміченої в зневажливому ставленні до екостандартів. Отриманий сумарно 1 % акцій дозволяє екологам бути присутніми на щорічних зборах акціонерів і керівників цієї ТНК; збори перетворюються на виставу : використовуючи момент, активісти організації встигають забезпечити скандальний резонанс, приковуючи тим самим увагу через медіа світової спільноти до конкретної проблеми [133, с. 56].

Якщо звзвити масштаб від глобального до формату Європейського Союзу, то останній уже давно відмовився від одноосібного аналізу та випрацювання стратегії розв'язання екологічних проблем на користь глобального пошуку шляхів. В. Наместнік наводить як приклад діяльність екологічної мережі Green10, котру формують громадські екологічні організації ЄС. До складу мережі входять десять найбільших екологічних організацій (близько 20 млн учасників). «Однією з особливостей діяльності громадських організацій у межах мережі є утворення власних офісів для лобіювання екологічних інтересів на рівні ЄС. Деякі організації також мають своїх політичних представників у владі, а отже, мають можливість представляти інтереси своїх виборців» [132, с. 366]. Структури, на зразок Green10, стають платформою для детального розроблення та впровадження координованих дій найбільших громадських організацій. Серед усіх громадських екологічних організацій у мережі Green10 найбільш вдало, за висновками експертів, співпрацюють з владою та лобіюють громадські інтереси на рівні ЄС дві організації – Грінпіс (англ. Greenpeace) і Всесвітній фонд дикої природи (англ. World Wide Fund for Nature), які мають чітку пірамідальну ієрархічну структуру : від міжнародних офісів до національних офісів, і надалі – до місцевих [132, с. 367].

Значущою подією міжнародного життя останнього часу стала ініційована низкою великих неурядових організацій (Міжнародна кампанія зі заборони наземних мін, Міжнародний рух Червоного Хреста й Червоного

Півмісяця і багато ін.) міжнародна кампанія за заборону протипіхотних мін, що дозволила врятувати мільйони життів у різних куточках планети. Це важлива громадська ініціатива у ситуації, коли у понад 60 країнах світу існує мінна небезпека, яка в умовах мирного часу призводить до величезних людських і матеріальних втрат; щорічно на мінних полях гинуть до 10 тис. і ще 20 тис. осіб отримують поранення та довічні каліцтва.

В умовах глобальної нетерпимості до тютюнопаління антитютюнна тема лобіюється мережею організацій, які займаються контролем над тютюном (тютюновим контрлобіюванням) : Альянс виконання рамкової Конвенції ВООЗ (400 організацій), Smoke Free Partnership, World Lung Foundation, World Heart Federation та ін. Крім досліджень, наукових круглих столів і публічних акцій-перформенсів, громадські організації засипають посадовців листами з антитютюновою аргументацією лобійованої позиції.

Прикладом зростаючої ролі міжнародних неурядових організацій у лобіюванні своїх статутних цілей є присудження їм низки Нобелівських премій миру : Міжнародний комітет Червоного Хреста (1917, 1944, 1963), Нансенівська міжнародна організація у справах біженців (1938), Міжнародна амністія (1977), «Лікарі світу за запобігання ядерної війни» (1985), Міжнародний рух за заборону протипіхотних мін (1997), «Лікарі без кордонів» (1999), Організація зі заборони хімічної зброї (2013) та ін.

Наведемо кілька прикладів :

– «Лікарі без кордонів» (англ. Medecins sans frontiers, MSF) є незалежною міжнародною медичною організацією, яка надає медичну та гуманітарну допомогу жертвам катастроф, викликаних стихійним лихом чи діяльністю людини, а також жертвам збройних конфліктів незалежно від їх расової та релігійної приналежності й політичних переконань. Місії організації працювали в Пакистані, Гаїті, Філіппінах; цінними є навички розгортання польових шпиталів у різних умовах. Організація працює в понад 80 країн світу, фінансуючи свої програми в основному за рахунок приватних

пожертвувань. Одним із найпотужніших проєктів організації останніх років є кампанія боротьби з дискримінацією людей, хворих на ВІЛ / СНІД (а це близько 250 тис. осіб, які потребують толерантнішого ставлення).

Діяльність «Лікарів без кордонів» дуже помітна й в Україні, зокрема, в умовах збройного конфлікту на сході України, організація реалізовує розширену підтримку лікарням у зоні конфлікту. Будучи незалежною та нейтральною, ця організація не підтримує жодну із сторін конфлікту, зосереджуючись виключно на реагуванні на медичні гуманітарні потреби;

– «Лікарі світу за запобігання ядерної війни» (англ. International Physicians for the Prevention of Nuclear War) – рух медиків із усього світу, діяльність якого спрямована на запобігання ядерного конфлікту та заохочення ядерного роззброєння. Рух має значні заслуги в інформуванні громадськості й зміні свідомості людства на користь миру. У 2007 році організацією була розпочата кампанія, спрямована на знищення ядерної зброї. Серед пріоритетних питань організації: медичні та екологічні наслідки ядерних випробувань на ядерних полігонах, вивчення впливу ядерної ланцюгової реакції на здоров'я людини, довкілля та безпеку людства, проблема торгівлі ядерною зброєю, боротьба з наслідками аварій на АЕС (зокрема, Трі-Майл-Айленд, Чорнобиль, Фукусіма та ін.), а також визначення політичних і дипломатичних механізмів, спрямованих на знищення ядерної зброї;

– Міжнародний рух за заборону протипіхотних мін (англ. The International Campaign to Ban Landmines) – об'єднання громадських організацій, які виступають за заборону виробництва та використання протипіхотних мін. У часі веденні антитерористичної операції на території України проблеми, які піднімає цей рух, неабияк актуальні для нашої держави (Україна є учасницею низки міжнародних актів щодо заборони протипіхотних мін), яка має гарантувати права потерпілих від мін та вибухонебезпечні предметів;

– Організація із заборони хімічної зброї – міжнародна організація, створена для забезпечення контролю за дотриманням заборони на використання хімічної зброї, ліквідації її запасів, сприяння розвитку співпраці в галузі мирної хімії, надання допомоги державам у забезпеченні захисту від хімічної зброї, забезпечення нерозповсюдження хімічної зброї. Реалізуються програми, спрямовані на підготовку фахівців у країнах, що розвиваються, або країнах із перехідною економікою, проведення конференцій із тематики розвитку хімічної промисловості, торгівлі хімікатами та под. Організація є однією з основних складових системи міжнародної безпеки, яка працює на знищення одного з найнебезпечніших видів зброї масового знищення;

– Міжнародний комітет Червоного Хреста (англ. International Committee of the Red Cross, ICRC) є нейтральною, безпристрасною й незалежною гуманітарною організацією, нейтральним посередником між воюючими сторонами, пропагандистом міжнародного гуманітарного права. Серед завдань : відвідування військовополонених, а також цивільних осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом; розшук зниклих безвісти; організація обміну листами між членами родин, розлучених у результаті конфлікту; возз'єднання розлучених родин; надання продовольства, води та медичної допомоги цивільним особам, що позбавлені найнеобхіднішого та ін. Це мононаціональна (за своїм складом і міжнародна за характером діяльності) та приватна організація, офіційно уповноважена здійснювати суспільно корисну діяльність. О. Гогоша підкреслює, що ключовими моментом діяльності організації є насамперед «професійне гуманітарне реагування в плані задоволення потреб, що виникають у ситуаціях збройного конфлікту і насильства», «універсальне гуманітарне реагування на потреби, що виникають у ситуаціях збройного конфлікту і насильства», а відмінною рисою підходу організації «є постійний пошук діалогу з усіма, хто може вплинути на конкретну ситуацію конфлікту» [48, с. 99-100]. Практика

організації, яка базується на відмові приймати чийсь сторону в довгостроковій перспективі дає найкращі шанси захистити та допомогти постраждалим у результаті конфлікту;

– Міжнародна амністія (англ. Amnesty International) є найавторитетнішою з правозахисних організацій. Вона організовує та проводить акції, спрямовані проти багатьох видів порушень прав людини, наприклад, дискримінації, рекрутування дітей до збройних формувань, насильства над жінками, спрямовує зусилля на фізичну та психічну недоторканність, недопущення тортур, повсюдну відміну смертної кари, припинення «зникнень» громадян і позасудових страт тощо [151, с. 60-61]. Основний метод роботи – кампанії (серії скоординованих заходів) спрямовані на вирішення конкретних проблем із певної теми з метою привернути увагу громадськості до фактів порушень прав людини та здійснення тиску на владу відповідної країни, переважно шляхом організації потоку письмових звернень : листів, телеграм, факсів, листівок, електронних листів тощо. Активісти якої проводять публічні акції, виступають із лекціями, лобіюють у владні інституції, співпрацюють із медіа.

Звернемо увагу, що у сегменті правозахисту діють чимало міжнародних недержавних організацій, зокрема Л. Новак-Каляєва до найпотужніших із них відносить : Міжнародний пенштаб; Дослідницький та інформаційний центр цензури; Групу з прав меншин; Міжнародну організацію кримінальних реформ; Міжнародну федерацію прав людини; Міжнародну службу прав людини; Міжнародну організацію проти тортур; Систему інформації та документації прав людини; Світову Раду Церков; Міжнародну комісію юристів; Міжнародну університетську службу; Міжнародну Гельсінську федерацію прав людини; Дім свободи (Freedom House); Огляд прав людини (Human Right Watch) [151, с. 60] та ін.

Отже, завдяки своїй динамічності, гнучкості, міжнародні неурядові організації оперативно реагують на мінливий соціально-економічний і

політичний порядок денний, не тільки повідомляючи урядовим структурам про подібні зміни, але часто пропонуючи своє бачення розв'язання певної проблеми, використовуючи нові наукові методики, підходи.

Міжнародні неурядові організації отримали світове визнання саме завдяки участі в прийнятті Статуту ООН, яким були прямо передбачені напрямки та сфери діяльності, де можуть знадобитися консультації міжнародних неурядових організацій.

Ключовим моментом співпраці міжнародних неурядових організацій із ООН та організаціями системи ООН є те, що їх взаємодія будується офіційним чином на базі нормативних правових документів, що визначають можливості, права та обов'язки неурядових організацій. Відбувається це завдяки наявності консультативного статусу, який присвоюється неурядовим організаціям Економічною і соціальною радою ООН. Це надає неурядовим організаціям міжнародно-правову легітимність і можливість долучатися до глобального управління, зокрема, брати участь у процесі прийняття рішень, лобіювати поправки у міжнародних документах, привертати увагу громадськості до певних проблем. Сучасні міжнародні неурядові організації надзвичайно оперативно адаптуються до глобальних змін; вони володіють гнучкою структурою, розвиненими вертикальними та горизонтальними зв'язками, різноманітними варіантами фінансування. Ці організації легко створюються та припиняють свою діяльність (у потрібний момент), швидко акумулюють ресурси, мають можливість діяти і локально, і глобально. Вони породжені глобалізацією, а тому мають усередині себе адаптаційні механізми до структурних глобальних викликів.

Будучи структурованими групами, об'єднаними за визначеними їх учасниками прагненнями й устремліннями, суб'єкти глобального громадянського суспільства спроможні забезпечувати активне лобіювання громадського інтересу перед інститутами влади. Вони сприяють виявленню, артикуляції, агрегації, систематизації та представленню важливих запитів

громадян, особливо тих, які через різні причини ігноруються або недооцінюються іншими суб'єктами політичного процесу.

Громадський сектор має перетворитися на компетентну посередницьку ланку між наднаціональними структурами та громадянином. Під час ухвалення суспільно-політичних рішень, котрі стосуються найширшого загалу, мають враховуватися позиції громадських організацій, експертного середовища, громадська думка. У такий спосіб міжнародна спільнота отримає важелі на формування, реалізацію та коригування прийняття рішень загальнопланетарного значення, моніторинг їх упровадження в життя, що повністю відповідає принципам і практикам демократичного урядування.

Систематична взаємодія суб'єктів глобального громадянського суспільства із наддержавними владними структурами утворює постійну та різнобічну комунікацію між владою й громадянами, забезпечує зворотній зв'язок, а через нього – налагоджені канали й отримання управлінцями своєчасних реакцій суспільства на дії або бездіяльність влади, що становить важливий стимул її вдосконалення. Залучення суб'єктів глобального громадянського суспільства до діяльності влади та суспільний контроль за нею формує активну, зацікавлену позицію громадян, створює відчуття причетності до процесів управлінської діяльності на регіональному, місцевому та національному рівнях. Це формує культуру відкритості й прозорості діяльності наддержавних структур.

Тривале, успішне становлення вимогливої та взаємовідповідальної системи такої співпраці сформує партнерство наддержавних інституцій й глобального громадянського суспільства на демократичних засадах, додасть владі необхідної публічності, прозорості, забезпечить її управлінську ефективність і легітимність.

Мета діалогу міжнародних наддержавних владних структур й громадськості – чітко визначати напрямки їхньої взаємодії та втілення їх у конкретні завдання та зобов'язання, зрозумілі та здійснювані.

Якісне розв'язання завдань щодо створення системи зворотного зв'язку і залучення до активного діалогу наддержавними міжнародними структурами з суб'єктами глобального громадянського суспільства можливе лише за відповідного кадрового забезпечення. Необхідні спеціалісти – соціальні модератори, здатні організувати конструктивний і результативний діалог. Соціальні модератори повинні забезпечити взаєморозуміння сторін із огляду на існуючі значні відмінності у природі й функціях учасників взаємодії, в тому числі в організації діяльності, способах і формах активності, мотивації до співпраці [33]. На нашу думку, суб'єкти глобального громадянського суспільства здатні до соціального модерування. Але найголовніше : сьогодні маємо суспільний запит на участь громадськості у прийнятті найважливіших політичних рішень, очікування на конструктивну співпрацю з інститутами громадянського суспільства.

Водночас, можливості міжнародних неурядових структур, мабуть, переоціювати не варто. Вітчизняна дослідниця Л. Новак-Каляєва на прикладі неурядових правозахисних організацій, аргументує, що «безперспективно перекладати на міжнародні структури та громадськість місію вирішення складних питань національної судової та управлінської практики щодо дотримання прав людини, усвідомлення засадничого змісту яких для такої практики повинно бути незаперечною та керівною її умовою. Криза у галузі прав людини може бути вирішена тільки скоординованими діями органів державного управління та громадськості, основою яких є права людини та принцип верховенства закону» [151, с. 60]. Такі критичні міркування є головним лейтмотивом дослідників в оцінці реального потенціалу різноспрямованих міжнародних неурядових структур.

Але незважаючи на стримані оцінки потенціалу інститутів глобального громадянського суспільства, їх взаємодія з наддержавними міжнародними структурами у формі лобіювання певних рішень – основа сучасної системи політичної комунікації, важливий чинник розвитку політичного процесу.

Вона має значний потенціал сприяння розвитку політичної системи на демократичних засадах.

Висновки до розділу 2

1. Політичний механізм глобального громадянського суспільства – це конструйована недержавними суб'єктами політики система практик, призначена для реалізації громадських ініціатив, яка має визначену структуру, унормована правом, опирається на певні методи, засоби й інструменти впливу на суб'єктів та об'єкти глобальної політики. Це механізм, застосовуваний транснаціональними громадськими акторами, системно об'єднаними глобальною мережевою взаємодією. До складових цього механізму ми відносимо різноманітні практики громадського активізму (творчі акціоністські практики, міжнародний громадський лобізм та ін.).

2. Глобальний громадський активізм – участь людей та їх організованих груп у суспільно-важливих сферах діяльності на безоплатній основі. У планетарному масштабі проявляється як у класичних формах активності суб'єктів глобального громадянського суспільства (марші, маніфестації, пікети і под.), так і у різноманітних формах громадсько-політичного акціонізму (флешмоб, перформанс, інсталяція, стріт-арт, гепенінг та ін.), кібер-активізм (хактивізм), медіа-активізм (онлайн-петиції, блогінг, твіти/ретвіти, хештегування інформації, твіт-шторми тощо).

3. Глобальний громадський активізм можливий за наявності певних передумов: чіткої громадської позиції, громадської ініціативи, високого рівня громадянської компетентності та відповідальності. Активізм глобального громадянського суспільства проявляється у громадському контролі, громадському моніторингу, громадському тиску та інших формах.

4. Міжнародний громадський лобізм – взаємодія недержавних акторів щодо аргументації вимог і тиску для їх імплементації на уповноважені міжнародні структури щодо рішень у глобальній політиці. Його суб'єктами виступають транснаціональні актори (насамперед, міжнародні неурядові організації та ін.), а об'єктами – організації та установи, що ухвалюють рішення, які зачіпають інтереси світової спільноти або її окремих сегментів. Методом міжнародного громадського лобізму є насамперед інформаційний вплив (тиск) на суб'єктів прийняття міжнародних рішень (експертні оцінки, опитування громадської думки, організація твіт-штормів, поширення соціальними мережами хештегів і под.). Завданням громадського лобізму у глобальному форматі є відстоювання інтересів невиробничого характеру (некомерційного) сектора, широких громадських чи групових інтересів членів груп (екологісти, мігранти тощо) та ін.

5. Незважаючи на те, що бізнес-лобізм є найрезультативнішим сегментом лобістської глобальної практики, упродовж останніх десятиліть невинно нарощується активність громадського лобіювання (громадянські права, забезпечення прозорості прийняття рішень на міжнародній арені, захист культурної спадщини, запровадження екостандартів, захист споживачів, охорона здоров'я і под.). Утім, більшість громадських ініціатив так і залишаються непоміченими владою з причин недостатнього чи невмілого лобіювання питання; відсутності потужної коаліції зацікавлених організацій для посилення тиску.

РОЗДІЛ 3

КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ ЯК ШЛЯХ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1. Значення новітніх (електронних) форм комунікації для становлення громадянського суспільства глобального типу.

Через вплив глобалізації сучасний світ стрімко трансформується (глобалізований світ). Його характеризує комунікаційне зближення, пришвидшена динаміка обміну, взаємодія сотень тисяч недержавних організацій. Демократичні інститути понад дві тисячі років еволюціонували незалежно від технологій, але специфікою сучасного етапу еволюції громадянського суспільства є їхня нерозривна взаємозалежність.

Нашу дослідницьку гіпотезу становить припущення, що найзначимішим чинником, який впливає на глобалізацію громадянського суспільства, є вплив інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на формування комунікативних практик. Спробуємо довести це припущення.

В останні три десятиріччя спостерігаємо зростання активності неурядових організацій на усіх рівнях – від місцевого до міжнародного. Національні громадянські суспільства на основі ІКТ технологій, нових форм і засобів діяльності, імплементації міжнародних стандартів щодо діяльності громадського сектора розширюють повноваження у державах свого функціонування. З ініціатив окремих національних громадянських суспільств розпочалось створення структури нового міжнародного громадянського інституту, який діє поза територіальними межами країни-створення [212, с. 56]. У процесі глобалізації, а також як реакція на неї, формується глобальне громадянське суспільство. Його становлення обумовлене багатьма чинниками, у тому числі, появою доступних технологічних ресурсів. На думку М. Здоровеги, «становлення глобального громадянського суспільства є

результатом взаємодій та взаємозалежностей національних суспільств» [59, с. 102]. Глобальне громадянське суспільство можна визначити у вигляді суспільних зв'язків, що перетинають національні кордони, проходять через «глобальний, позатериторіальний простір» і характеризуються глобальним мисленням.

Усім елементам глобального громадянського суспільства притаманна загальна ознака : незважаючи на просторово-часові відмінності, вони свідомо самоорганізуються та транснаціонально діють поза владними структурами [123, с. 60]. Здійснення різноманітних громадських ініціатив уможливилось саме завдяки ІКТ. Узагалі сучасний етап глобалізаційних трансформації можна охарактеризувати як «інформаційну глобалізацію». Поглиблення інформаційної глобалізації зумовлює економічну та культурну інтеграцію. Інформаційна глобалізація реалізується в суспільстві, де обмін інформацією не має кордонів – часових, просторових, політичних, де обговорюються шляхи щодо покращення всіх аспектів якості. Розвиток ІКТ і системи глобальної комунікації сприяє інформованості про нові можливості суспільного розвитку та прогресу, вкорінює у суспільній свідомості багатьох народів модерні, сучасні цінності буття, формує міжкультурний діалог. На тлі цих процесів і твориться новий формат громадянського суспільства – глобальне громадянське суспільство.

Британський дослідник Дж. Кін, аналізуючи причини виникнення та генезу глобального громадянського суспільства, наголошує на впливові нових супутникових, комп'ютерних технологій і комунікацій [263, с. 1-2]. Як зазначають британські дослідники Д. Гелд та Е. Мак-Грю, «у насиченому ЗМІ глобальному оточенні великого значення набуває їх комунікативна сила – здатність охоплювати глобальну аудиторію, формувати погляд у міжнародних масштабах» [44, с. 156].

В. Буряк звертає увагу на те, що найзначимішим чинником, який впливає на глобалізацію громадянського суспільства, є «вплив інформаційних

технологій на формування комунікативних практик громадянського суспільства» [27, с. 9]. О. Кіндратець, вирізняючи причини зростання ролі неурядових громадських організацій, зауважує, що з-поміж інших «розвиток комунікацій, особливо Інтернет допоміг створити нові міжнародні організації, що об'єднали однодумців, які проживають в різних країнах», «зростання здатності ЗМІ інформувати більшу кількість людей про глобальні проблеми та розуміння необхідності» [78, с. 134].

На глобальному рівні відбувається обмін не тільки капіталами і товарами; цей процес також охоплює інформацію. Комунікаційна революція для суб'єктів глобального громадянського суспільства – це доступ до інформаційних ресурсів, оперативне подання інформації, обмін досвідом і налагодження партнерських контактів за кордоном; це можливості поширення власної діяльності на велике коло людей, об'єднання у мережі для підготовки та координації заходів, швидший пошук фінансової й інформаційної підтримки для своєї діяльності (наприклад, краудсорсинг і краудфандинг). Інтернет можна розглядати у вигляді «провідника» процесів глобалізації.

Глобальний формат громадянського суспільства твориться завдяки Інтернет-спільноті як співтовариству, що виникає та функціонує у мережі з метою реалізації інтересів його членів. В умовах розвитку е-демократії такі Інтернет-спільноти, як вікі-проекти, чати, форуми та соціальні мережі поступово посилюють свій вплив на суспільне життя та сприяють зміні політичної структури суспільства, посилюючи вплив інститутів громадянського суспільства. Такі спільноти характеризуються динамічністю за рахунок постійних, періодичних і випадкових відвідувачів, котрі територіально можуть перебувати у будь-якій країні.

Ідеї суб'єктів глобального громадянського суспільства просуваються насамперед через Інтернет-медіа, що об'єднують усі види інформаційних ресурсів, доступні Інтернет-користувачам, постають інструментом для

зберігання відомостей, каналом передачі й подання, поширення інформації за допомогою Інтернет-мережі. Інтернет-медіа належать до джерел формування мережевого суспільства, яке практикує нові підходи до здійснення комунікацій у політичній площині, зокрема щодо громадянської самоорганізації.

Інтернет-медіа є найвідкритішим інформаційним середовищем, яке зазвичай не цензурується, хоч сучасні уряди намагаються зробити Інтернет-медіа підконтрольними «через законодавчі обмеження, регулювання майданчиків для розміщення інформації, доступу до аудиторії, аутентифікації та авторизації користувачів і под.» [217, с. 153]. І це попри те, що з червня 2011 року відключення від Інтернету розглядається порушенням прав людини; 2) ООН визнала право на доступ до Інтернету як невід'ємне; 3) резолюція про це була прийнята у вигляді реакції на урядове рішення сирійської влади про відключення від Інтернету як відповідь на зіткнення між опозицією й урядовими військами.

Суб'єкти глобального громадянського суспільства використовують інструментальні можливості Інтернет-медіа (он-лайн-мовлення, сайти та сторінки ЗМІ у соціальних мережах, дублювання друкованих версій газет в електронному вигляді, форми зворотного зв'язку з аудиторією і под.), що надають більший, мобільніший і відкритіший доступ масовій аудиторії до інформації, яку вони бажають поширити. Інтернет-медіа створюють нові інформаційні практики, наприклад, блогерство, стрім-трансляції та ін. Серед Інтернет-медій виокремлюють пошукові системи та поштові служби, соціальні сервіси (соціальні мережі, форуми, блог-платформи), файлообмінні сайти і сайти-агрегатори, корпоративні, комерційні й інформаційні сайти, різноманітні Інтернет-сервіси для різних потреб і под.

Завдяки різноманітним он-лайновим соціальним медіа споживачі контенту через свої дописи стають його співавторами та можуть взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися, ділитися інформацією або активно

співпрацювати з іншими користувачами сервісу. Соціальні медіа проводять різноманітні інформаційні кампанії зі широким охопленням аудиторії, формують віртуальні спільноти, фокус-груп. Вони демонструють важливу зміну потреб у сучасному інформатизованому суспільстві – дефіциті спілкування, уваги, кризі соціальних статусів та інститутів, потребі прямого спілкування, персоніфікації новин, можливості швидких зв'язків в умовах обмеженого вільного часу. Соціальні медіа, крім вагомої кількості осіб, котрі постійно користуються цією послугою, мають й інший важливий аспект – формують громадську думку.

Можна зазначити поступове вироблення у «глобального громадянина» культури медіа-активізму («громадянська журналістика», «блогінг» і под.) – форми громадсько-політичної діяльності, спрямованої на досягнення суспільної реакції внаслідок створення альтернативних джерел формування новин. Медіа-активізм змінив роль громадськості в інформаційній надбудові держави, перетворивши аудиторію на співавторів новин. Форми вияву медіа-активізму різні: ведення блогів; організація стрім-трансляцій (прямої трансляції з місця подій без монтажу, перевага якого – у миттєвості донесення інформації, неможливості її цензурувати, відредагувати; створення он-лайн-петицій проведення відео– й аудіорозслідувань та ін. Значення медіа-активізму для глобального громадянського суспільства у тому, що нерідко акція чи рух, що виникли у віртуальному середовищі, отримують реально-просторове продовження.

Велике значення для згуртування світової громадськості довкола певної проблеми мають стрім-трансляції (англ. stream – потік) – пряма трансляція з місця подій без монтажу та з використанням побутових технічних засобів – планшетів, мобільних телефонів. Таке потокове відео транслюється через мережу Інтернет із метою миттєвого розповсюдження інформації мільйонам Інтернет-користувачів. Основна перевага у тому, що стрім неможливо цензурувати, відредагувати, спотворити чи змінити. Завдяки сучасним

технологіям за всім, що відбувається, можна стежити у прямому ефірі, чого раніше не було навіть у найгарячіших точках. Це абсолютно змінює інформаційну реальність і якнайкраще вписується у призму сучасних інформаційних технологій. Наприклад, сигнал вітчизняного «Еспресо.TV» через різні сучасні технології передається на супутник, і його транслюють величезні канали по всьому світу, привертаючи увагу громадськості до важливої локальної події, яка може містити регіональну чи й загальнопланетарну загрозу.

Онлайн-петиція («Інтернет-петиція», «електронне клопотання») дозволяє транснаціональним недержавним акторам сформулювати індивідуальні або колективні вимоги, клопотання, скарги, пропозиції і под., які розміщуються у медіа-просторі для підтримки / підписів онлайн-користувачами Інтернет-мережі. Популярність цієї форми он-лайн активізму зумовлена не лише надважливістю для світової громадськості винесених на обговорення проблем, але й простотою її підписання (через заповнення форми на сайті, в якій вказуються ім'я та електронна адреса). К. Ірха звертає увагу, що «головна критика онлайн-петицій полягає в анонімності користувачів, сумнівній контрольованості процесу створення петицій, актуальності та нагальності тем, що охоплюють електронні клопотання» [69, с. 270]. Найпопулярнішими медіа-сервісами для створення та просування онлайн-петицій є Change.org, Avaaz.org, Onlinepetition.in.ua та ін.

Проаналізуємо можливості онлайн-петицій на прикладі міжнародної глобальної мережевої організації «Avaaz» – однієї з найпотужніших глобальних міжнародних неурядових мережевих організацій, які здійснюють прямий вплив на президентів, уряди та громадську думку з найважливіших суспільно значимих проблем. «Avaaz», починаючи з 2007 року, уможливорює участь мільйонів людей із усіх куточків планети у вирішенні глобальних проблем – від корупції та бідності до конфліктів і зміни клімату. Ця організація є яскравим прикладом глобальної демократії в дії за допомогою

онлайн-інструментів, завдяки яким організовуються світові кампанії, проведення яких демонструє потужність колективної сили людей, якщо вони хочуть змін. Метою «Avaaz» є подолання розриву між світом, у якому ми живемо, і світом, в якому хотіла б жити більшість людей. Спільнота організовує кампанії на 15 мовах і у середині 2015 року нараховувала понад 45 млн учасників у 194 країнах. Організації вже вдалося стати найбільшою та найвпливовішою онлайн-мережею, яка об'єднує активістів усього світу (рух заборонений у низці країн, наприклад, Ірані, Китаї, Казахстані). «Avaaz» збирав петиції на захист Світового океану, тропічних лісів, свободи Інтернету та ЗМІ, на підтримку демократичних рухів у різних країнах і под.

Ось лише кілька прикладів глобальних онлайн-петицій, які збиралися «Avaaz» :

– 2009 рік : глобальний заклик до вирішення проблеми зміни клімату, боротьба за порятунок Амазонки, забезпечення продовольчої безпеки в країнах, що розвиваються, та ін.;

– 2010 рік : більше мільйона людей із усіх країн ЄС долучилися до першої європейської громадянської ініціативи щодо негайної заборони на імпорт генетично модифікованих культур в ЄС;

– 2011 рік : онлайн-петиція, спрямована на те, щоб переконати США і ЄС приєднатися до заборони неонікотіноїдних пестицидів, вироблених компанією «Bayer»;

– 2012 рік : боротьба з атаками на свободу в Інтернеті; напередодні саміту «Ріо+20» «Avaaz» об'єднав людей для боротьби за скасування пільг на видобуток викопних видів палива; майже 3 млн осіб по всьому світу підписали петицію, щоб відбити глобальну атаку на свободу Інтернету (Міжнародна угода з боротьби з контрабандною продукцією, «АСТА») – торговельну угоду, яка встановлює суворий контроль за дотриманням авторського права в Інтернеті;

– 2013 рік : завдяки онлайн-петиціям «Avaaz» введена заборона на торгівлю слоновою кісткою у Таїланді; було підтримано захисників довкілля в боротьбі проти виведення на ринок генетично-модифікованого лосося, який загрожує екосистемі та здоров'ю людини; розпочато боротьбу за порятунок мільярдів бджіл, що гинуть від пестицидів-неонікотиноїдів; привернено увагу до жорстоких масових убивств бездомних тварин в Росії; піднято голос на захист жінок, які потерпають від насильства в Сомалі, Індії та інших країнах із гендерним нерівноправ'ям.

Звернемо увагу, що віднедавна (28 вересня 2015 року підписаний відповідний президентський указ) в Україні запрацював механізм онлайн-петицій. Визначений порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України, стартував відповідний сайт (<https://petition.president.gov.ua/>). На розгляд Глави держави подається електронна петиція, на підтримку якої зібрано не менш як 25 тис. підписів громадян протягом не більше трьох місяців із дня її оприлюднення. Ознайомлення з переліком петиційних заяв на зазначеному сайті засвідчило, що в Україні, на відміну від країн із уже напрацьованою петиційною традицією, зміст звернень не торкається глобальних проблем, значимих аспектів міжнародної взаємодії. Ось лише кілька з назв петиційних заяв : «відміна податку на додану вартість», «заборона реклами алкоголю та тютюну», «встановлення відповідальності за передвиборчу програму кандидатів». Утім, така перша національна практика може бути кроком до усталення традиції українців формувати індивідуальні або колективні вимоги, клопотання, скарги, пропозиції не лише щодо національних, але й глобальних аспектів життя співтовариства землян.

Аналізуючи можливості онлайн-практики громадянського активізму планетарного масштабу, неможливо не вказати на нові тенденції : кліктивізм і слайктивізм. В основі кліктивізму (англ. click – клацання, клік) – процес використання соціальних медіа та інших Інтернет-ресурсів для просування

будь-яких процесів і підтримки певних ініціатив. Із одного боку, долучившись до певної тематичної спільноти (екологічної, правозахисної, спортивної і под.), особа тим самим приєднується до ідеології цієї групи, наслідує її та просуває серед свого оточення. З іншого боку, приєднання до Інтернет-публіки шляхом одного «кліка» – це лише механічний процес, який не зумовлює жодних змін [68, с. 136], не уособлює ідентифікацію людини з певним рухом або ідеологією. У контексті другого (скептичного) бачення кліктивізму проявляється інший медіа-феномен – слактивізм (англ. slack – ледар, нероба), тобто створення ілюзії причетності, коли людина, поставивши «лайк», зробивши репост певного контенту або взявши участь в онлайн-флешмобі, вважає себе причетною до якогось суспільного процесу, глобального руху, громадської ініціативи. Але на практиці ж «лайки» та «ретвіти» часто не мають суспільної користі; натомість, виникає проблема, коли подібна громадянська активність у соціальних мережах для мільйонів замінила вчинки у реальному житті.

До способів поширення ідей суб'єктами глобального громадянського суспільства належить ведення блогів. У формі такого веб-ресурсу основним вмістом якого є записи, що регулярно додаються та містять текст, зображення або мультимедіа. Блог є простором для дискусії, місцем, де можна відкрито висловити свою громадську позицію. Цінність такої комунікації для творення громадянського суспільства глобального формату полягає у публічності, можливості читачів публічно полемізувати з автором (у коментарі до блогозапису або своїх блогів). Таке середовище мережевого спілкування має низку переваг перед електронною поштою, групами новин, веб-форумами та чатами. Читач блогу отримує інформацію, відстежує реакцію публіки на певні суспільно значущі події (за розгляду блогів як фокус-групи), соціалізується. На нашу думку, завдяки блогам світова політика все більше глобалізується (події у межах однієї країни миттєво привертають увагу всього світу) та інтернетизується. Блоги стають простором для обміну відомостями

різних неформальних опитувань (наприклад, попередні дані екзит-полів і под.), і в такий спосіб активізують суб'єктів громадянського суспільства. Сьогодні блоги для багатьох – єдиний доступний спосіб висловити власний погляд. Особливо це актуально за умов авторитарних і гібридних політичних режимів, де цензура й адміністративний тиск знищують незалежні (опозиційні) медіа. Отже, громадсько-політична блогосфера є глобальним віртуальним середовищем у формі публічних ресурсів, де використовують мережеві технології комунікації з метою поширення й обговорення актуальних суспільнозначимих авторських повідомлень.

Саме вибухоподібний розвиток ІКТ уможливив форми протесту громадянського суспільства у вигляді блогерних революцій («Facebook-революцій», «Twitter-революцій»), тобто організацію за допомогою соціальних мереж та інших Інтернет-ресурсів (передусім ідеться про блоги, Facebook, Twitter та Youtube) масових антиурядових виступів, котрі можуть призвести до повалення чинного політичного режиму. Інтернет-ресурси постають каталізатором революційних настроїв, первинні причини яких – корупція, низький рівень життя і под. Легкість розміщення інформації в мережі Інтернет, анонімність джерела чи ініціатора атаки, глобальне охоплення одержувачів і негайне поширення, допомагають розповсюдженню революційних закликів набагато швидше та за мінімальних фінансових витрат для організаторів. Реакцією влади на такі протести є санкції щодо блогосфери (притягнення до відповідальності блогерів, блокування доступу до окремих сайтів, моніторинг соціальних мереж за допомогою спеціальних наглядових органів та ін.).

Сьогодні можна констатувати формування вебократії, тобто практики он-лайн участі громадян у демократичних процесах через різноманітні форми е-демократії. Веб-система надає суб'єктам глобального громадянського суспільства інноваційні засоби спілкування з публічною адміністрацією, уможливаючи доступ до інформації в публічній адміністрації та

голосування / опитування через Інтернет. Це сприяє підвищенню участі недержавних суб'єктів у демократичних процесах і посилює прозорість публічної адміністрації. Вебократія надає можливість впливу «третього сектора» на роботу публічної адміністрації; доступу до публічної інформації, обговорення питань, важливих для громадськості.

Практики віртуальної демократії уможливили та пришвидшили просування проектів, ініційованих громадянським суспільством. Вони забезпечують інформаційну відкритість (а водночас – інформаційний шум), доступність інформації (попри інформаційне відставання (цифровий розрив) в окремих регіонах світу чи серед окремих соціальних груп), публічність у взаєминах із національними органами влади та наднаціональними структурами, можливість мобільної активізації учасників для участі в певних проектах. Через віртуальну демократію зростає ефективність виконання основних функцій демократичного процесу. Віртуальна демократія зорієнтована на залучення якнайбільшої кількості громадян до суспільних справ – ось мета віртуалізації глобального суспільства.

Оперативна форма мережевої співпраці – твіти (ретвіти), коли до лаконічного повідомлення (до 140 знаків) уведено ключові ідеї, заклики, інформація для її огляду громадськістю. Значення твітів (ретвітів) у політичній сфері зумовлюється їхнім публічним характером, орієнтацією на мережу зацікавлених осіб (знайомих) і, потенційно, на всю аудиторію соціальної мережі («Twitter»). Окремий твіт (ретвіт) привертає увагу Інтернет-громадськості до конкретної заяви та / або дії представника істеблішменту чи опозиціонера; є засобом планування й організації зусиль у громадських акціях, способом проінформувати про настрої громадськості, її настрої. Певна «тема-тренд» твіту (ретвіту) (тобто слово, фраза і под.) є наслідком свідомих організованих зусиль певних груп, спрямованих на привернення уваги Інтернет-користувачів до того чи іншого питання, а також засвідчує увагу частини Інтернет-спільноти до проблеми, яка виникла

незалежно від них і тому турбує їх [207, с. 381]. Відстежування найважливіших «тем-трендів» серед твітів (вони ретранслюються в рейтинзі twitter.com у режимі реального часу) дає змогу спостерігати, що відбувається на планеті в певний момент, які з цього приводу настрої сегмента глобальної громадської думки, представленого користувачами цієї соціальної мережі.

Унаслідок нових комунікаційних практик реалізуються проекти сучасної публічної дипломатії у вигляді способу впливати на міжнародну ситуацію та зарубіжну аудиторію. Модерна публічна дипломатія передбачає, що все частіше міжнародними акторами є нетрадиційні суб'єкти, серед котрих найвпливовішими та важливими стають неурядові організації. Механізми, які використовують ці актори для спілкування з громадами світу, застосовують нові глобальні технології у режимі реального часу (наприклад, поширення певних хештегів зі закликами до світової спільноти). Сучасна публічна дипломатія передбачає перехід до контакту за моделлю «громадськість – громадськість» із метою взаємного інформування. Зникає вертикальний принцип поширення інформації.

Світова громадськість для комунікаційної мобілізації довкола значимої суспільної проблеми використовує механізм хештегу, за допомогою якого користувачі можуть об'єднувати групу повідомлень за темою чи типом. Короткі повідомлення в мікроблогах соціальних мереж (Twitter, Google+, Facebook, Instagram, VK та ін.) можуть бути помічені хештегом (#), включаючи в себе як одне, так і більше об'єднаних слів. Хештеги змінюють якість спілкування, позаяк дають можливість групувати подібні повідомлення. На міжнародному рівні хештеги почали активно використовуватися в 2009-2010 роках під час проведення виборів у Ірані. Політичні протести та кампанії 2010-х років (наприклад, #OccupyWallStreet, #LibyaFeb17, #UmbrellaRevolution) були організовані навколо хештегів і викликали широке використання цього механізму для просування обговорення. Про події в Україні у 2014-2015 роках увесь світ дізнавався

завдяки громадськості, котра поширювала хештеги на взірець #євромайдан, #кримнаш, #кримненаш, #russiainvadedukraine, #savedonbasspeople, #FreeSavchenko і под. Хештеги є своєрідними «маркерами» для учасників різних заходів (політичних акцій, мітингів, флеш-мобів і под.) із метою знайти один одного.

Новітні форми громадсько-політичного активізму набувають доволі несподіваних синтезованих форм. Однією із них є хактивізм, який поєднавши соціальну активність і хакерство; передбачає використання комп'ютерів і комп'ютерних мереж для просування глобально значимих громадсько-політичних ідей, свободи слова, захисту прав людини та забезпечення свободи інформації. Хактивізм є своєрідним «перенесенням актів громадянської непокори в комп'ютерні мережі» (К. Деннінг) [252], «ненасильницьке легальне та нелегальне використання електронних приладів у політичних цілях» (А. Самюель) [257]. Соціальна боротьба в Інтернеті – нове явище ХХІ ст. : віртуальна мережа поступово стає головним фронтом майбутніх конфліктів [75]. Традиційні арени зіткнень між народом і урядом (вулиці, площі, підприємства і под.) доповнилися віртуальним середовищем. «Кібер-активісти» переносять громадянську непокору у кіберпростір через «електронний протест» замість традиційних методів протесту. Філософія хактивізму ґрунтується на ідеї про високу ефективність належного використання технологій у протестному русі і, зокрема, акціях громадянської непокори. Саме ідеологічна мотивація активістів є основною відмінністю хактивізму від кіберзлочинності. Поєднавши традиційне хакерство з громадсько-політичною активністю, хактивізм є якісно новою формою активізму транснаціональних суб'єктів громадянського суспільства, новим інструментом впливу на процес прийняття політичних рішень у глобальному масштабі.

Оцінюючи процес інтернетизації громадянського суспільства, А. Сіленко наголошує на тому, що «мережеві технології відкривають новий

«віртуальний вимір» організації громадянського суспільства. Кіберкомунікація є невід’ємною основою для зниження витрат на організацію суспільної дії та альтернативним джерелом отримання достовірної та об’єктивної інформації з усіх питань життєдіяльності» [195, с. 77]. Дослідниця акцентує, що можна припустити «зниження трансакційних витрат мобілізації й організації колективної дії, з якими постійно зіштовхуються політичні антрепренери, активісти, ініціативні люди. Така тенденція сприятиме діяльності саме таких груп, що перебувають за рамками традиційних приватних і публічних інститутів, які не мають коріння у сформованих ділових, професійних чи аматорських спільнотах» [195, с. 78]. Цю думку підтримує ще одна вітчизняна дослідниця – К. Трима, яка вважає, що «використання багатофункціональних інформаційних ресурсів стає ефективним інструментом реалізації традиційних функцій некомерційних організацій та сприяє їх залученню до діяльності глобальних громадських структур» [213, с. 97].

Діяльність суб’єктів глобального громадянського суспільства уможлиблюється завдяки електронному документообігу (е-документообігу), який організовує співпрацю за допомогою електронних документів та електронного підпису. Е-документообіг забезпечує швидкий цілісний документообіг між структурними одиницями й оптимальний зв’язок між ними. Е-документообіг передбачає електронну канцелярію, роботу з проектами документів, контроль виконавчої дисципліни, відстеження руху документів, пошук інформації в системі, побудову звітності та безпеки інформації. Перевагами е-документообігу є економія часу, зменшення витрат, забезпечення прозорості у веденні документації, уникнення дублікатів.

Одним із механізмів взаємодії надурядових міжнародних структур із громадянським суспільством, на нашу думку, є електронні консультації (е-консультації) – сучасний інструмент комунікаційної взаємодії за посередництвом сучасних ІКТ. А. Митко вказує на такі їх види, як :

1) запитання й відповіді; 2) коментарі до документів; 3) он-лайн секція для запитань запрошеним особам; 4) он-лайн конференції; 5) спільноти (професійні або за інтересами); 6) чат; 7) мультимедійні події «вживу»; 8) он-лайнові опитування та дослідження; 9) форми для коментарів [125, с. 178-179].

Інструмент «запитання – відповіді» передбачає підтримку, оновлення веб-сторінки, на якій подаються вибрані запитання від громадян із відповідями за підписом осіб уповноважених на прийняття суспільно значимих рішень. Коментарі до документів дозволяють громадськості давати свою оцінку розміщених в он-лайн статей чи документів. Он-лайн-конференції допомагають у пролонгованому форматі (1-3 тижні) провести обговорення проблеми на взірць реальної конференції в он-лайн; дозволяє віртуально зібрати учасників віддалених фізично один від одного. Створення спільнот (професійних і за інтересами) дозволяє використання он-лайнових інструментів (наприклад, списків розсилки електронною поштою) має прямий вплив на впровадження публічної політики, надає можливості неформальної комунікації між суб'єктами глобальної комунікації. Чати як розвинуті програмні засоби уможливають транскордонну взаємодію в реальному часі, навіть, якщо інтенсивність діалогу обмежена; більшість чатів використовують запитання та відповіді політиків і громадських діячів. Мультимедійні події вживу уможливають в режимі реального часу донесення інформації тим, хто дивиться про подію віддалено (через Інтернет чи інтерактивне телебачення) із можливістю задавати питання, відповідати на опитування, розміщені доповідачем. Он-лайнові опитування та дослідження є швидкими, зручними формами опитування; зазвичай вони не є науковими, але є ще однією формою взаємодії громадськості в режимі он-лайн. Форми для коментарів передбачають можливості для альтернативних відповідей і необмежений простір для коментарів до подій, документів.

Видається, що реалізувати завдання глобального врядування (активними учасниками якого є й численні неурядові організації), можливо за посередництва саме глобальних комунікацій, котрі забезпечують обмін даними у форматах тексту, фото-, аудіо-, відео- та под., спілкування, читання, перегляд безпосередньо та за допомогою нових інформаційних технологій, долаючи мовні й просторові перепони. Позитиви глобальних комунікацій – відкритість; необмежене спілкування у часі й просторі; контакти з представниками різних культур і мов; зближення людей, що проживають у різних країнах; розповсюдження бізнес-проектів; доступність технологій і простота пошуку й поширення інформації; мобільність; інтерактивність; спрощений доступ до державних послуг; багатомовність; мультикультурність; розвиток інтелекту та комунікативних навичок; створення умов для правдивої комунікації.

Сьогодні не варто переоцінювати функціональність глобального суспільства в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Глобальні громадські структури ще не стали вагомими міжнародними акторами, здатними створити більш-менш рівноправну альтернативу конгломерату інших суб'єктів міжнародної взаємодії. Однак глобальне громадянське суспільство можна розглядати у фокусі оптики транзитивності – як ідеал, проект і потенційну соціальну реальність. І роль комунікаційних процесів у цій еволюції громадянського суспільства до глобального формату буде визначальною. Щоб утвердитися у планетарному масштабі, громадянське суспільство має бути активним, застосовувати сучасні економічні механізми, інновації, широко послуговуючись новітніми інформаційними технологіями : до глобального ефекту – через дієві комунікативні практики.

3.2. Краудсорсинг і краудфандинг (спільнокошт) як технології мобілізації людських ресурсів і фінансових ресурсів у проектах глобального громадянського суспільства.

За сучасних умов зміни технологічної, комунікаційної і соціальної парадигм актуалізується конструктивний діалог між суб'єктами інформаційного суспільства, шукаються ефективні способи соціокомунікаційної взаємодії. У зв'язку із цим у всіх галузях застосовуються інноваційні підходи та технології, які спрямовані на максимальне задоволення потреб сторін соціокомунікаційного процесу. Особливої популярності серед інноваційних технологій набувають спеціальні інтерактивні краудсорсингові платформи. Технології краудсорсингу можна застосовувати не лише у бізнес-середовищі. На нашу думку, їх потенціал якнайширше виявляється саме у громадському секторі.

Термін «краудсорсинг» запропонував редактор і журналіст Дж. Хау у статті (2006), яка згодом була розвинена до формату книги «Краудсорсинг : колективний розум як інструмент розвитку бізнесу» (2009). Термін «краудсорсинг» (англ. crowd – натовп, sourcing – використання ресурсів) у найширшому значенні означає передання деяких виробничих функцій невизначеному колу осіб. Краудсорсинг базується на припущенні, що в суспільстві є талановиті люди, готові безкоштовно або за символічну винагороду генерувати ідеї, вирішувати проблеми, проводити дослідження в громадських цілях; головним стимулом для них є не винагорода, а можливість побачити втілення своєї ідеї на практиці [54, с. 28].

За безлічі нюансів у трактуваннях, основна ідея краудсорсингу – «використання ресурсів натовпу» (дослівний переклад терміну) для вирішення певних завдань. Видається (й на цьому наголошують експерти), що назва «краудсорсинг» не зовсім вдала, бо «натовп» асоціюється з чимось пасивним, конформним, некомпетентним. Краудсорсинг ж об'єднує

ініціативних і думаючих добровольців, здатних долучитися створення чогось нового. Можливо, словосполучення «пошук талантів» краще б охарактеризувало використовуваний інструмент, бо цінність краудсорсингу полягає в можливості вийти за рамки вузької експертної кваліфікації, подивитися на проблему з несподіваної точки зору. Утім, важливо пам'ятати, що для вирішення складних завдань потрібна не лише громадянська позиція, а й вузька кваліфікація.

Краудсорсинг є мобілізацією людських ресурсів за допомогою інформаційних технологій із метою вирішення завдань, що виникають перед бізнесом, державою й суспільством у цілому. Тому можна говорити про окремі види краудсорсингу – бізнес-краудсорсинг, громадський (суспільний) і політичний (державний). Власне в площині глобального громадянського суспільства ми маємо справу з громадським (суспільним) краудсорсингом, спрямованим на вирішення будь-якого спектра завдань, пов'язаних із суспільною діяльністю, взаєминами між людьми, доброчинністю.

На думку Б. Славіна, краудсорсинг можна вважати ідеологією інформаційного суспільства [197]. Інтернет дає можливість користувачам об'єднуватися усупереч кордонам, призводячи до сприйняття людьми себе як єдиного цілого. Саме зараз формуються новітні потужні громадські механізми саморегулювання. Соціальні мережі, різні діалогові Інтернет-майданчики, тематичні онлайн-спільноти починають впливати на політичній арені, висуваючи чіткі вимоги до забезпечення соціальної справедливості. Залучення населення до вирішення завдань через краудсорсинг підсилює творчу активність і водночас зумовлює небачені раніше можливості організувати групи населення. Краудсорсинг дав старт глобальним суспільним проектам із унікальними результатами.

Технологія краудсорсингу, яка передбачає можливість використовувати на добровільних засадах Інтернет-спільноти, стала не просто черговим кроком у розвитку засобів комунікацій – вона окреслила тенденцію до

розширення доступу мільйонів людей до обміну інформацією. За даними Міжнародного союзу електрозв'язку, кількість Інтернет-користувачів на початок 2015 року перевищила 3 млрд. Такий ресурс відкриває великі перспективи для використання краудсорсингу. Але ще більше ці перспективи уможливлються, якщо буде реалізований (у планах на 2015 рік) масштабний проект «Аутернет» (англ. Outernet) – повністю безкоштовний бездротовий сигнал Wi-Fi, який стане доступним (не вимагатиме пароля для підключення) будь-якому жителю нашої планети. «Аутернет» ідеально підходить для розповсюдження інформації про природні катаклізми, військові конфлікти, важливі події і т.д.; його неможливо буде цензурувати.

Саме Інтернет зробив краудсорсинг дешевим і загальнодоступним у багатьох сферах людської діяльності, а розвиток технологій забезпечив доступ до інформації величезній кількості користувачів [96, с. 268]. Проте Дж. Хау вказує на вирішальну роль не стільки Інтернету, як технічного засобу, скільки соціальних мереж, як результату певної діяльності людей, яка в іншому вигляді існувала ще до появи Інтернету : «Якщо краудсорсинг і пов'язаний із Інтернетом, то головна його суть полягає не у використанні сучасної технології. Технологія сама по собі – це пучок проводів, чіпів і незрозумілих інструкцій для експлуатації. ... Куди важливіші й цікавіші вчинки людей, які проявляються завдяки цій самій технології, зокрема здатності Інтернету об'єднати масу людей в один організм із нескінченними можливостями. Саме розвиток Мережі дозволяє нам скористатися кращою властивістю людської праці, відомою задовго до появи Інтернету : здатністю розбити непосильне завдання – наприклад, складання енциклопедії – на досить дрібні частини й тим самим зробити роботу не тільки практично здійсненою, але ще й захоплюючою» [219, с. 267-268].

За словами М. Кастельса, «в умовах інформаційної ери історична тенденція приводить до того, що домінуючі функції й процеси усе більше виявляються організованими за принципом мереж. Саме мережі становлять

нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення «мережевої» логіки значною мірою позначається на ході й результатах процесів, пов'язаних із виробництвом, повсякденним життям, культурою й владою», «мережева форма соціальної організації існувала й в інший час, і в інших місцях, однак парадигма нової інформаційної технології забезпечує матеріальну основу для всебічного проникнення такої форми в структуру суспільства» [74, с. 492].

Краудсорсинг – модель розподіленого вирішення проблем і пошуку рішень, дроблення об'єму роботи на складові, що складають єдине ціле подібно до мозаїки. Інформація про проблему поширюється серед невизначеного кола осіб у формі відкритої пропозиції надсилати варіанти її вирішення. Знання та зусилля, сукупно використовувані, істотно перевищують знання та зусилля кожної окремої людини (так званий ефект синергії) [7, с. 66-67]. Відповідно, головний принцип краудсорсингу можна сформулювати так: у групи людей (натовпу) більше знань, ніж у окремої людини, але мистецтво полягає саме в тому, щоб створити умови для реалізації цих знань.

Таким чином, краудсорсинг є не просто організацією форуму, на якому учасники формулюють у нерегульованому режимі свої питання, зауваження та пропозиції, і навіть не традиційний механізм зворотного зв'язку, а організаційно та методично упорядкована модель діалогової взаємодії організації з ініціативними користувачами Інтернету [185, с. 82]. На думку О. Кіреєвої, краудсорсингові проекти стають своєрідними соціально-кар'єрними ліфтами, оскільки дають можливість талановитим людям виявити себе [79, с. 77-78].

На думку Дж. Хау, краудсорсинг показав, що, всупереч загальноприйнятим поглядам, люди не завжди поведуться передбачувано щодо власних інтересів. Як правило, вони беруть участь у краудсорсингових проектах за малі гроші або взагалі безкоштовно й при цьому невтомно

трудяться, незважаючи на відсутність матеріального стимулу. Така поведінка видається нелогічною, якщо її оцінювати крізь призму традиційної економіки, але стимули не завжди вимірюються оплатою праці. Краудсорсинг уміло користується глибинною соціальною природою людини. Всупереч похмурому, повному безвиході пророкуванню, що Інтернет буде переважно ізолювати людей один від одного, краудсорсинг використовує технологію для розвитку безпрецедентних рівнів співробітництва й плідних обмінів між людьми з різноманітними біографіями зі всіляких точок земної кулі. Віртуальні співтовариства – основа краудсорсингу, що забезпечує контекст і структуру, у якій здійснюється «робота» [219, с. 20-21]. Мотивацією людей до безоплатного витрачання сил, часу та донесення своїх ідей можуть бути інтерес до процесу вирішення творчого завдання; бажання побачити свої ідеї втіленими у виробництві, гордість за їх авторство; намір зробити внесок у спільноту та відчутти причетність до створення чогось значущого тощо.

Основою краудсорсингу є підхід, за яким кожна людина володіє знаннями та талантами, які можуть виявитися затребуваними іншими людьми; саме людина з усіма своїми особливими навичками – центральна ланка краудсорсингу. Наші індивідуальні особливості – сукупність збігів обставин. Цю унікальність, присутню у великих групах, можна назвати різноманітністю, яка є потужною силою для розробки нових продуктів і вирішення широкого спектру проблем.

На нашу думку, краудсорсинг є проявом так званого відкритого (масового) співробітництва як колективної діяльності над одним проектом за умови самостійної участі кожного з учасників. За гіпотезою дослідника Дж. Суровецького, автора книги «Мудрість натовпу» (2004), завершується епоха, коли громадськість погоджувалася з тим, що політична та медіа-еліти мали «монополію на мудрість».

С. Федонюк звертає увагу, що, на відміну від проектів масової кооперації, відкрите (масове) співробітництво не передбачає попереднього

узгодження дій та обсягів роботи для кожного учасника й обов'язкового формування сталих груп учасників, кожен із яких виконує певну роботу добровільно, й на основі особистого зацікавлення, навіть без погодження з іншими учасниками. Такі проекти відкритого (масового) співробітництва реалізуються переважно на базі соціальних медіа-сайтів універсального призначення (наприклад, Facebook) або спеціалізованих, а також на основі спеціально створених віртуальних платформ, як-от: петиційні проекти (наприклад, Avaaz), утилітарні системи для генерування документів (наприклад, на базі GitHub) [215, с. 44-45].

Соціальна технологія краудсорсингу може бути активним «громадянським опором» щодо певних державних практик, ініціатив або інститутів. Ця технологія об'єднує нові мережеві інноваційні технології, є новим баченням вирішення комплексних завдань із використанням інтелектуального потенціалу та знань мільйонів громадян із поділом процесу на окремі частини [178].

За останні роки громадсько-політичний краудсорсинг демонструє свою ефективність в умовах надзвичайних ситуацій: японці створювали краудсорсинговий ресурс для збору відомостей про радіаційний фон у різних регіонах країни; американці інтегрували соціальні мережі в процес попередження та ліквідації різних надзвичайних ситуацій і под. Яскравим прикладом краудсорсингу є створення інформаційної програми «Ушахіді» (2007) у Кенії, коли під час президентських виборів країну охопили збройні міжетнічні конфлікти; офіційна влада блокувала роботу багатьох ЗМІ, в результаті чого населення опинилося в інформаційному вакуумі, який спробували заповнити блогери.

Найбільшу популярність здобули такі краудсорсингові проекти, як Wikipedia (вільна енциклопедія, яка пропонує всім користувачам готувати та редагувати статті), OpenStreetMap (вільна карта світу, що пропонує користувачам створювати докладні карти міст), Ebird (вільна бази даних, яка

пропонує любителям-орнітологам виконувати рутинні процедури спостереження). Якщо зосередитися лише на екології (як одній із сфер інтересу глобального громадянського суспільства), то прикладом застосування краудсорсингу є різні карти, у складанні яких беруть участь усі зацікавлені громадяни, відзначаючи на цих картах місця екологічних порушень, охоронювані природні об'єкти, місця проживання рідкісних видів флори та фауни, розміщуючи інформацію про стан певного об'єкта довкілля [106].

Краудсорсинг дозволив вивести громадські ініціативи на новий рівень. Коли в Мережі з'явилися 250 тис. дипломатичних депеш, редакції газет і дослідники усвідомили : жодна людина або навіть невелика група не може виділити найбільш цікаві документи з всього архіву. Був створений краудсорсинговий проект, у рамках якого добровольці читали депеші на близькі їм теми і відзначали їх як цікаві або не дуже. Без зусиль сотень людей не було б і половини публікацій слідами Wikileaks. Такий же метод застосувала «The Daily Telegraph», що запропонувала британцям вчитатися в звіти про витрати членів парламенту. Як з'ясувалося, багато з парламентарів справді неправомірно розпоряджалися виділеними їм бюджетними коштами.

За оцінками експертів, на планеті налічується понад 12 млн жертв сучасного рабства. Без краудсорсингового проекту «Survivors Connect» безкарними б залишилися багато торговців живим товаром. Ініціатори проекту наносять на карту випадки викрадення людей і примусової праці.

Американські консерватори в рамках краудсорсингової програми «Contract from America» зібрали тисячі ідей щодо модернізації економічної системи країни. Громадськість, таким чином, виступає безоплатним генератором креативних підходів до розв'язання складних як планетарних, так і локальних проблем.

Прикладом успішного громадського краудсорсингу є й чиказька компанія «Threadless», яка останні роки випускає футболки, дизайн яких

розробляється за допомогою on-line конкурсу : Інтернет-користувачі щотижня голосують за сотні малюнків, які присилаються на портал компанії, а у виробництво запускаються найпопулярніші. Громадсько-політичне значення такого проекту полягає у тому, що значна частина громадської творчості спрямована на візуалізацію актуальної на цей момент проблематики, яку опісля доносять носії одягу до усієї громадськості.

Отже, краудсорсингова технологія – це соціальна технологія, реалізована суб'єктами громадянського суспільства в громадських і державних інтересах. Краудсорсинг є технологією, що поєднує нові мережеві інноваційні системи з можливістю вирішення комплексних завдань шляхом використання інтелектуального потенціалу та знань мільйонів людей. Застосування технології краудсорсингу дозволяє залучити до публічного управління за допомогою віртуального інформаційного простору людей, що володіють громадянською активністю, новими й ефективними ідеями, здатністю до інноваційного мислення. Систематизований обмін ідеями за допомогою мережевих технологій уможливорює залучення у глобальне управління людей, що демонструють громадянську позицією.

Впровадження краудсорсингу призводить до формування громадянського експертного співтовариства. На нашу думку, потрібно ширше застосовувати можливості сучасної технології громадської експертизи, в рамках якої пропозиції та рішення може пропонувати кожен користувач Інтернету без будь-яких обмежень. Така експертиза покликана сприяти глибокому та всебічному вивченню досліджуваного об'єкта з метою отримання необхідної інформації, що дозволяє суб'єкту управління прийняти відповідне рішення для досягнення поставленої мети при мінімальних затратах сил, коштів і часу. Якщо ж структури громадської експертизи є недостатньо розвиненими, то це може негативно позначитися на можливості об'єктивної оцінки варіантів розвитку глобальних проблем та методій їх розв'язання.

Складність застосування та впровадження механізмів краудсорсингу обумовлена не стільки технічним, скільки людським фактором. Адже необхідні: 1) альтруїстична добровільність і самоініціативність при роботі над вирішенням завдання; 2) працездатний і високоефективний механізм фільтрації і селекції рішень учасників, а також відбору та формування народного експертного співтовариства. Акцентуючи саме на людському, а не технічному факторі, ми маємо на увазі, що для краудсорсингових проектів не завжди потрібні нові технічні рішення, оскільки вже існує чимало різноманітного програмного забезпечення та безоплатних інструментів, на зразок Facebook і Twitter.

Кризові явища останніх років засвідчують занепад традиційної системи ієрархічного управління. Громадяни хочуть дедалі ширшої участі в управлінні як державою, так і планетарними процесами; це формує суспільний попит на розробку та впровадження інновацій у сферу глобального управління, необхідність використання найсучасніших інформаційних і управлінських технологій. Сьогодні краудсорсинг розвивається швидкими темпами, бо дозволяє вирішувати різноаспектні проблеми та завдання, які стоять перед суспільством в епоху глобальних викликів із мінімальними часовими та фінансовими ресурсами. Краудсорсинг стає одним із способів широкої громадської участі у соціально-економічному та політичному житті. У XXI ст. цей механізм е-демократії може реанімувати повноцінне народовладдя у суспільстві.

На нашу думку, саме краудсорсинг може стати засобом реалізації екологічних, економічних, соціальних та інших громадських ініціатив. Саме нові технології уможливили віддалену інтерактивну взаємодію як новий тип комунікації. За вірно заданих умов пошук вирішення проблеми з опорою на сукупні знання багатьох людей може бути ефективнішою методикою, ніж використання знань і досвіду кількох із них. «Мережевий натовп» («мудний натовп») має мегاپотенціал для реалізації глобальних проектів. За

правильного його розвитку, краудсорсинг не має залишитися у форматі Інтернет-форумів, де лише висловлюють свою думку, а має «вирости» до механізму колективної відповідальності.

Стрімкий розвиток Інтернет-середовища дав поштовх появі та подальшому функціонуванню різноманітних форм електронного фандрайзингу [163, с. 172]. Фандрайзинг є цілеспрямованим процесом залучення грошових коштів та інших ресурсів (людських, інформаційних, матеріальних та ін.), які суб'єкт громадянського суспільства не може забезпечити у ході власної самостійної діяльності та які є необхідними для реалізації якогось конкретного проекту або своєї діяльності в цілому.

Помилково зводити політичний фандрайзинг до забезпечення результативного пошуку фінансових засобів для організації проведення виборчих кампаній. Дійсно, сформувавшись як технологія фінансової підтримки виборчих кампаній, сьогодні політичний фандрайзинг виконує багато функцій насамперед завдяки Інтернету (наприклад, на сторінках у соціальних мережах, сайтах організацій та громадських лідерів розміщуються посилання для пожертви засобів для реалізації соціально значимого проекту. Таке «розсіяне» фінансування передбачає посилену відповідальність акторів глобального громадянського суспільства перед широким загалом, який допоміг матеріально ствердитися у реалізації певного проекту.

Отже, завдяки глобалізаційним процесам, розвитку інформаційних технологій виникли нові форми реалізації проектів, що базуються не на державних гарантіях чи статутному капіталі, а на громадській участі. У спільнот на різних континентах утвердилося розуміння, що найшвидший і найефективніший спосіб знайти ресурси для втілення запланованого – «не пошук дешевих кредитних ресурсів чи лобіювання інтересів у влади, а самофінансування» [163, с. 172].

Автором роботи було розглянуто технологію залучення людських ресурсів (виконання трудових операцій або функцій) для проектів громадського значення (краудсорсинг). Але для реалізації проектів, особливо глобального формату, зазвичай недостатньо лише мобілізованої людської громади – необхідні ще й чималі фінансові ресурси. Практичне втілення багатьох проектів громадянського суспільства як на національному, так і на глобальному рівнях залежить від можливостей залучення та ефективного використання фінансових ресурсів. Значна частина суспільно значимих проектів залишається без фінансування через відсутність активів. На допомогу приходить ще одна нова технологія, завдяки якій і уможлиблюється реалізація проектів глобальної співпраці – краудфандинг.

Краудфандинг (український відповідник – «спільнокошт») становить власну унікальну категорію фандрайзингу. За визначенням А. Швієнбахера та Б. Ларралде, краудфандинг – це «відкритий конкурс, переважно через Інтернет, для збору фінансових ресурсів або у вигляді дарування, або в обмін на основі різних форм винагороди та/або підтримки правом голосу ініціатив, спрямованих на досягнення конкретних цілей» [276]. Вітчизняний економіст О. Марченко вважає, що «краудфандинг – це технологія соціального фінансування через Інтернет, технологія залучення соціальних інвестицій, що здійснюють особи, які не є інституційними інвесторами, такими як держава, бізнес, інвестиційні фонди, венчурний капітал, бізнес-янгели та ін.» [118, с. 28]. Ю. Петрушенко й О. Дудкін визначають краудфандинг як «колективну співпрацю людей, які добровільно об'єднують свої фінансові або інші ресурси разом (переважно за допомогою Інтернет-технологій), щоб підтримати зусилля інших людей або організацій» [163, с. 178]. Краудфандинг – це розподіл завдань для великої групи людей через публічні оголошення [170]. Коли характеризують цей новітній феномен, найчастіше використовують як синоніми «фінансування зі світу – по нитці», «соціальний

банк», «колективний гаманець», «народне фінансування», «народна складчина».

Поява терміну «краудфандинг» датована 2006 роком і його автором (як і терміну «краудсорсинг») є Дж. Хау. Втім, явище колективного фінансування виникло значно раніше за термін. Наприклад, кошти на будівництво Статуї Свободи в Нью-Йорку, пам'ятник К. Мініну та Д. Пожарському, Храм Христа Спасителя у Москві збирали громадою.

Поширення краудфандингу зазвичай пов'язують зі США. Президент США Б. Обама назвав краудфандинг «game changer» (з англ. «змінювач правил гри»). У 2009 році розпочала свою роботу американська компанія «Kickstarter» (сайт <https://www.kickstarter.com>), яка на сьогоднішній день є лідером за кількістю краудфандингових транзакцій; ця компанія надає інструменти зі збору коштів для громадського фінансування проектів [154, с. 104].

Краудфандинг дозволяє залучати через Інтернет (через спеціалізовані Інтернет-платформи, що допомагають створювати максимально повний опис проекту або потреби у фінансуванні) фінансові ресурси великої кількості людей (окремих спільнот, різних груп) для реалізації різноманітних ідей і проектів (здебільшого стартапів) [163, с. 174].

До 2012 року домінантним у рамках застосування краудфандингу був вид «з відсутністю винагороди», за якого пожертвування є добровільними актами, зробленими на основі альтруїзму та без будь-яких зобов'язань для одержувача. Найчастіше ця модель застосовується в соціальних, політичних і медичних проектах (збір коштів на допомогу в лікуванні захворювання, діяльність благодійної організації і под.). Прикладами таких платформ є <http://www.betterplace.org/de> (ФРН), <http://respekt.net> (Австрія) та ін. Сьогодні цей різновид краудфандингу доповнений іншими, наприклад, «із нефінансовою винагородою», «із фінансовою винагородою»). Отже,

краудфандинг може мати в своїй основі як безоплатне донорство, так і донорство з подальшою винагородою.

Основним мотивом фінансування проекту є зацікавленість в його успішному завершенні. Наприклад, якщо йдеться про колективний збір коштів на закупівлю військового обладнання, то донор зацікавлений в тому, щоб військові були захищеними та дієздатними. Як правило, ядро донорів – це група патріотів, шанувальників ідеї, яка закладається в проект [154, с. 104]. Об'єднання приватних інвестицій навколо конкретної ідеї безпосередньо демонструє її актуальність і затребуваність у суспільстві.

Переваги краудфандингу для реалізації проектів глобального громадянського суспільства :

- швидкість виділення коштів (термін збору коштів чітко визначений);
- прозорість інформації щодо проекту, підзвітність і відповідальність перед спільнотою; завдяки краудсорсинговим технологіям виробляються не лише комерційні блага, а насамперед, суспільні блага – від локального (на рівні національних чи локальних громадянських спільнот, наприклад, відвернення екологічної загрози, допомога певним соціальним категоріям населення і под.), до планетарного рівнів (наприклад, збір коштів на розробку вакцини від нової хвороби).

Рішення приймаються оперативно, без бюрократичної тяганини (кількість ієрархічних рівнів, на яких ухвалюються рішення щодо особливостей фінансування, істотно скорочується). Натомість спектр можливих краудінвесторів надзвичайно розширюється.

На думку В. Огородник, ключовими перевагами краудфандингу є : демократизація процесу підтримки мистецтва і культури; підтримка інноваційних рішень і стартапів дозволить традиційним посередникам знаходити успішних і талановитих людей; створення прозорого та ефективного механізму для народного фінансування проектів [154, с. 104].

О. Марченко обґрунтовує головні відмінності краудфандингу : 1) багатосуб'єктність (до фінансування проектів залучаються кошти величезної кількості людей – «бекерів», «донорів»); 2) мікрофінансування (залучення та здійснення соціальних мікроінвестицій; краудфандинг містить ознаки «соціального бізнесу»); 3) опора на соціальні мережі; 4) формування глобального простору колективного фінансування (краудфандинг долає притаманні традиційним формам фінансування обмеження); 5) мінімізація трансакційних витрат і ризиків венчурного фінансування; 6) економія на посередниках (зниження ролі банків та ощадних інститутів як посередників) [118, с. 28-30].

Проект, успішно залучаючи кошти конкретних людей, зацікавлених в його реалізації, не може працювати на інші цілі, крім заявлених. Суспільство делегує свої повноваження виконавцям, довіряючи їм як професіоналам. З іншого боку, реципієнти інвестицій отримують кошти, щоб зробити те, що необхідно. Їм дається можливість працювати, минаючи посередників (фінансові і соціальні організації), акумулюючи сили тільки на досягненні результату [154, с. 104].

Популярність краудфандингу як ефективного інструмента залучення капіталу зростає в геометричній прогресії. За інформацією компанії Massolution, що спеціалізується на дослідженнях краудфандингу, в 2011 році – 1,5 млрд дол., у 2012 році за допомогою 536 краудфандингових платформ по всьому світу було зібрано 2,7 млрд дол. Це на 80 % більше за показники 2011 року. У 2014 році цей показник становив уже близько 5,1 млрд дол. [184].

Із кожним роком краудфандинг пропонує дедалі несподіваніші проекти. Зокрема, від середини 2015 року з'явилися проекти зі збору коштів для мігрантів, біженців. Наприклад, у ФРН запущений зусиллями лише однієї родини сервіс Refugees Welcome, який допомагає знайти людей, готових

розмістити у себе іммігрантів і біженців; також на згаданій краудфандинговій платформі збирають кошти на оплату винайманого мігрантами житла.

Влітку 2015 року на основі краудфандигової платформи «Indiegogo» громадськість «рятувала» Грецію від банкрутства : за три дні було зібрано 1 млн євро [65]. І хоч на підтримку цієї держави було необхідно щонайменше 1,6 млрд євро, така спроба громадськості стала певним внеском у врегулювання ситуації, а головна – продемонструвала ставлення громадськості (насамперед, країн Західної Європи) до порятунку цілісності «сім'ї» європейських народів. Примітно, що ініціатором такого краудсорсингово проєкту стала не велика корпорація, неурядова організація, а окрема особа – британець Т. Фінн, який ніколи не займався політикою та не знайомий із грецькими політиками.

Ці приклади є ілюстрацією до наших міркувань (розділ 1) про формування нового типу людини – «людини глобальної», «людини транснаціональної», яка вийшла у своїх турботах за межі мікропростору та пропонує сміливі способи роз'язку масштабних проблем.

Названий приклад непоодинокий, коли громадськість збирає кошти на потреби не вузького інноваційного проєкту, а для підтримки країни. Достатньо згадати організованому депутатом українського парламенту VII-VIII скликань О. Бельковою («УДАР») і громадською організацією «Кияни – за реформи» кампанії збору коштів для Євромайдану на базі платформи «Спільнокошт» на сайті «Велика ідея». Кампанія «Зігрій та нагодуй Майдан» ставила за мету зібрати 100 тис. грн. за 10 днів. У підсумку від 1 060 добровольців було зібрано 261 890 грн. Це не єдина промайданівська акція «Спільнокошту» : раніше була запущена кампанія «Голос Вулиць на Євромайдані». Результат був скромніший : 24 добровольці, зібрані 2 750 грн. (зі заявлених 100 тис. грн.)

У контексті останнього зауважимо, що в Україні Інтернет-краудфандинг лише починає розвиватися. Перший краудфандинговий проєкт (у його сучасному розумінні) був реалізований наприкінці 2006 року, проте,

успішний із точки зору залучення громадськості та збору коштів, він мав вельми негативні наслідки : «Лікарня майбутнього» так і не була збудована, а довіра населення до подібних заходів втрачена. Схоже, не варто забувати про пересторогу, висловлену Дж. Хау : недивно, що і ті, для кого Інтернет є засобом шахрайства, також вважають краудфандинг досить привабливим [219, с. 233].

Також піонерами у цій сфері були «Українська біржа благодійності», запущена Фондом В. Пінчука, «X-Ideas» від «Nescafe» та сайт «Велика Ідея». Найбільш популярною українською краудфандинговою платформою є «Спільнокошт» на сайті «Велика ідея» (стартувала у жовтні 2012 року). Вона побудована за принципом кікстартера learn and do [163, с. 177-178].

Серед успішних прикладів соціального краудфандингу як технології соціального інвестування в Україні – збір коштів на армію шляхом відправки sms. Громадське телебачення (Hromadske.tv) як незалежний медіаканал і мережевий мовник «Громадське радіо» (hromadskeradio.org) позиціонують себе як незалежні ЗМІ, що існують на громадські кошти. Останні приклади з медійними проектами громадського мовлення є успішними прикладами і формування національного громадянського суспільства, і залучення технології краудфандингу.

Особливе місце серед вітчизняного сегменту краудфандингової практики займають проекти «Таблеточки» (<http://tabletochki.org/about/fund>). «Таблеточки» – міжнародний благодійний фонд допомоги важкохворим дітям, які лікуються у Київському дитячому центрі онкогематології НДСЛ «ОХМАТДИТ». Фонд створений наприкінці 2011 року як волонтерське об'єднання, у 2013 році зареєстрований як міжнародний фонд. Серед проектів: 1) «Один день для дітей» (акція пожертв офісних працівників своєї одноденної зарплати на благодійність); 2) флешмоб «Ice Bucket Challenge» (крижані обливання з пожертвою від 100 гривень у фонд із передачею естафети трьом наступним учасникам). Основний акцент робиться на

цільовому зборі коштів в усередині контактні та безконтактні способи з благодійниками.

На сучасному етапі краудфандинг в Україні лише починає розвиватися. Реалізації проектів, які були б внеском у розв'язок планетарних проблем, ми вказати не можемо. Потенціал механізмів онлайн-фандрейзингу використовується недостатньо. Якщо проаналізувати практику всіх основних вітчизняних краудфандингових платформ («Спільнокошт» (<https://biggggidea.com/>); «Українська Біржа Благодійності» (<https://ubb.org.ua/>); «Na-Starte» (<http://na-starte.com/ua/>); «JQ Star» (<http://jqstar.com/>)), то на усіх них увиразнена відсутність проектів глобальних форматів. Натомість домінують групи проектів на зразок пропонуваніх «Українською Біржою Благодійності»: «Help UA» (відновлення шкіл у зоні АТО, реабілітація бійців тощо), «Здоров'я» (підтримка хворих), «Освіта» (книги для шкіл Донбасу, обмеблювання сільських шкіл, шкільна форма для дітей-переселенців, проведення «наукових пікніків», підтримка дітей із психічними, емоційними та поведінковими порушеннями, інклюзивна освіта), «Екологія та тварини» (допомога притулкам для тварин), «Наше місто» (обіди для дітей із кризових сімей), «Як вдома...» (їжа та засоби гігієни для евакуйованих із зони АТО, опіка сиротами, вихованцями шкіл-інтернатів і под.).

На основі аналізу досвіду роботи краудфандингових платформ в Україні, ми можемо констатувати: культура масового меценатства у нас ще відсутня, як і не сформувався стабільний прошарок середнього класу, який і схильний до жертовної підтримки креативних починань. На нашу думку, популярність краудфандингу напряму корелюється з розміром середнього класу. Втім, позитивом є те, що вітчизняна громадськість стартувала у практикуванні краудфандингу, переконалася у його дієвості. Це дозволяє припускати: від національного формату українська спільнота неодмінно перейде до глобального виміру.

Швидкий розвиток народного фінансування забезпечують краудфандингові платформи та соціальні мережі (Twitter, Facebook, «ВКонтакте» та ін.), які здатні за короткий термін популяризувати інвестування конкретного проекту. Унікальність краудфандингу полягає в тому, що цей інструмент фінансування, використовуючи Інтернет-технології, дозволяє швидко отримати невеликі інвестиції від великої кількості людей для підтримки проекту. Він в основному охоплює середній клас – освічених Інтернет-користувачів, які готові ділитися з потребувачими. Користувачі Facebook чи Twitter – насамперед середній клас, представники якого не мають надлишкової розкоші, але їм не шкода пожертвувати суму, еквівалентну вартості їх вечері. На думку Д. Котенка, тут ми стикаємося з унікальною особливістю цього феномена: трансформацією накопиченого соціальними мережами соціального капіталу в капітал фінансовий [97, с. 141].

Загалом, поява краудфандингу відображає новий характер колективних форм поведінки та сутності соціальних змін [96, с. 270]. Феномен краудфандингу – це мотиви, які спонукають людей безкорисливо (чи за символічну подяку) інвестувати у проекти. Дослідники стверджують, що так реалізується прагнення людини до солідарності, дружби в громадських мережах та навіть братській любові. За висновками М. Вебера, «етика братської любові», яку знали зародкові общини універсалістських, світових релігій, не зникла та знаходить невідомі досі прояви у нових суспільних реаліях.

Теоретик громадянського суспільства Дж. Александер вважає, що солідарність є основою справедливості; це почуття приналежності індивіда до деякої розширеної групи, до «цілого», участь у якому передбачає обов'язки, але й також і право ділити свої почуття з іншими, а також можливість внести свій значний вклад у спільну справу [244]. Дж. Александер метафорично описує солідарність як почуття – «ми в одному човні».

«Солідарність» («соціальна солідарність»), доповнена соціально відповідальною поведінкою, є, на нашу думку, найвідповіднішими для характеристики краудфандингу. Солідарність позначає : 1) єдність переконань і дій, взаємодопомога та підтримка членів соціальної групи, що заснована на спільності інтересів і необхідності досягнення загальних групових цілей; спільна відповідальність; 2) активне співчуття і підтримку будь-чийх дій або думок. Зокрема, Е. Дюркгейм назвав соціальну солідарність істотним чинником соціального зв'язку, інтеграції спільнот і суспільства. У той же час солідарність, на нашу думку, конвертується у активні форми глобального громадянського суспільства, базуючись на укоріненій соціально відповідальній поведінці.

Історія розвитку краудфандингу в США й країнах Західної Європи підтверджує теорію солідарності, і закономірним є той факт, що народне фінансування розвинулося там завдяки проектам, котрі не пропонували інвесторам пакети або акції, будь-які виплати за внесеними часткам у майбутньому, а максимум надавалися нагороди (наприклад, кінцевий продукт) або лишень згадка, публічна подяка.

Висновки до розділу 3.

1. Найзначимішим чинником, який впливає на глобалізацію громадянського суспільства, є ІКТ, розвиток яких формують новітні комунікативні практики. Сучасний етап глобалізаційних трансформації — це «інформаційна глобалізація», поглиблення якої зумовлює економічну та культурну інтеграцію. Комунікаційна революція для суб'єктів глобального громадянського суспільства — це доступ до інформаційних ресурсів, оперативне подання інформації, обмін досвідом і налагодження партнерських контактів за кордоном; це можливості поширення власної діяльності на велике коло людей, об'єднання у мережі для підготовки та координації

заходів, швидкий пошук фінансової й інформаційної підтримки своєї діяльності (краудсорсинг, краудфандинг і под.).

2. Глобальний формат громадянського суспільства твориться завдяки Інтернет-спільноті як співтовариству, що виникає та функціонує у мережі з метою реалізації інтересів його членів. В умовах розвитку е-демократії вікі-проекти, чати, форуми, соціальні мережі тощо посилюють вплив інститутів громадянського суспільства.

3. Ідеї суб'єктів глобального громадянського суспільства просуваються насамперед через Інтернет-медіа. Вони є найвідкритішим інформаційним середовищем, яке зазвичай не цензурується, попри намагання сучасних урядів (запровадження законодавчих обмежень, регулювання майданчиків для розміщення інформації, доступу до аудиторії, аутентифікації та авторизації користувачів і под.). Інтернет-медіа створюють нові інформаційні практики (блогерство, стрім-трансляції та ін.). У «глобального громадянина» виробляється культура медіа-активізму як форми громадсько-політичної діяльності, спрямованої на досягнення суспільної реакції внаслідок створення альтернативних джерел формування новин.

4. Веб-система надає суб'єктам глобального громадянського суспільства інноваційні засоби спілкування з публічною адміністрацією (доступ до інформації, голосування / опитування через Інтернет і под.). Практики віртуальної демократії уможливили та пришвидшили просування проектів, ініційованих громадянським суспільством. Вони забезпечують інформаційну відкритість (водночас – інформаційний шум), доступність інформації (попри інформаційне відставання (цифровий розрив) в окремих регіонах світу чи серед окремих соціальних груп), публічність у взаєминах із національними органами влади та наднаціональними структурами, можливість мобільної активізації учасників для участі в певних проектах.

5. Нами доведений потенціал технології краудсорсингу для вирішення певних завдань у громадському секторі. Громадський краудсорсинг дозволяє

мобілізувати людські ресурси за допомогою інформаційних технологій із метою вирішення суспільно значимих завдань. Перевага краудсорсингу у тому, що знання та зусилля, сукупно використовувані, істотно перевищують знання та зусилля кожної окремої людини (ефект синергії). Краудсорсинг є проявом відкритого (масового) співробітництва як колективної діяльності над одним проектом за умови самостійної участі кожного з учасників. Технологія краудсорсингу може бути активним «громадянським опором» щодо певних державних практик, ініціатив або інститутів; вона дозволяє залучити до публічного управління за допомогою віртуального інформаційного простору людей, що володіють громадянською активністю, здатністю до інноваційного мислення.. На нашу думку, краудсорсинг може стати засобом реалізації громадських ініціатив, адже нові технології уможливили віддалену інтерактивну взаємодію.

8. Для практичного втілення проектів глобального громадянського суспільства значимі різноманітні форми електронного фандрайзингу, пов'язаного з мобілізацією фінансових ресурсів. Адже значна частина суспільно значимих проектів залишається нереалізованою через відсутність активів. Сьогодні реалізація проектів глобальної співпраці уможлиблюється завдяки краудфандингу.

РОЗДІЛ 4

ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. УКРАЇНА В ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ

4.1. Оцінка перспектив формування глобального громадянського суспільства.

Глобальне громадянське суспільство є надзвичайно суперечливим політичним інститутом щодо можливості повноцінної реалізації, тому нашим дослідницьким завданням є пошук «за» та «проти» реалізації такого загальнопланетарного проекту. Ми спробуємо визначити, наскільки реалістичною у цілому є перспектива ефективного втілення глобального громадянського суспільства у суперечливих реаліях розмаїття культур, плетива міжнаціональних інтересів, великої кількості невизначеностей у всіх сферах життєдіяльності та інших чинників.

Ще І. Кант допускав виникнення права світового громадянства, що сполучає громадян і держави у співдружність держав («універсальне громадянське суспільство»). Від цього часу дослідники дебатують предмет глобального (світового, універсального, міжнародного, мегасуспільства тощо) суспільства, сперечаючись навіть щодо його назви. Цим ми констатуємо відсутність наукового консенсусу починаючи від термінологічного маркування найменування співпраці громадськості поза національними суспільствами, політиками й економіками.

Сьогодні глобальне громадянське суспільство як політичний інститут не достатньо концептуалізоване; причиною цього може бути багатовимірність глобалізаційних процесів, їхні суперечності на національному й транснаціональному рівнях. Неузгодженою бачиться дослідникам і роль глобального громадянського суспільства: чи воно виступає у ролі обмежувача повноважень держав, чи робить політичні інститути більш відповідальними?

За характеристикою М. Шепелева, «глобальне громадянське суспільство стало транскордонною мережею груп, клубів, людей, національних і міжнародних організацій» [235, с. 35]. Видається, що інститути глобального громадянського суспільства мали б об'єднувати в планетарному масштабі соціально активних громадян, здатних накопичувати позитивні інституційні ініціативи та пропозиції рішень, а також конкретні умови для реалізації відповідних проектів. Ці інститути значимі задля забезпечення соціальної підтримки розробки та реалізації середньо- і довгострокових стратегій, що охоплюють великий спектр соціальних інтересів. Метою інститутів глобального громадянського суспільства, на нашу думку, є утворення широкої соціальної коаліції для громадського контролю за ефективним використанням ресурсів.

Безумовно, громадянське суспільство формується «на різних швидкостях», залежно від історичних, культурних та економічних передумов. В. Буряк зауважує, що «політико-культурні метафори «Захід» і «Схід», «Північ» і «Південь» схоплюють фундаментальні відмінності між регіонами світу. Їх відмінності склалися тисячоліттями, історичні, культурні, економічні та політичні особливості позначаються на темпах і спрямованості громадянських ініціатив» [27, с. 38-39]. Глобальне громадянське суспільство не таке уже й «глобальне», бо нерівномірно проявляється на різних континентах. Глобальні трансформації як відбувалися, так і сьогодні відбуваються нерівномірно.

На думку О. Полторакова, «наразі можливо говорити лише про початкову стадію формування глобального громадянського суспільства, його перспективи досить проблематичні внаслідок існування важкої «спадщини», міжнародних протиріч, що тягне за собою домінуюча державно-центрична структура міжнародних відносин» [166, с. 155].

І все ж, незважаючи на явну аморфність такого «строкатого» утворення, реальну роз'єднаність громадянських суспільств на глобальній шкалі,

очевидну мозаїчність і неконсолідованість, Дж. Кейн у праці «Глобальне громадянське суспільство?» [263], наполягає на тому, що можна констатувати існування певного наддержавного специфічного громадянського утворення (дослідник його називає «society of societies» – «суспільство суспільств»). Відкритість, рух до розширення демократії, прагнення до загальнолюдських (універсальним) цінностям – його відмітні характеристики.

Визначимо основні переваги глобального громадянського суспільства, які можуть сприяти його еволюції, та ті чинники, які позитивно впливають на цей процес : 1) в останні десятиліття стрімко поширилися різноманітні глобальні кризи, які зумовлюють появу загальних інтересів і можуть продукувати усвідомлення єдиної ідентичності в усіх землях; 2) побудова глобального співтовариства, що діятиме на засадах наднаціонального політичного простору, потенційно сприятиме якщо не вирішенню глобальних проблем, то пом'якшуватиме їх наслідки; 3) характер глобальних проблем призводить до появи суспільних акторів, що вимагають міжнародного колективного управління цими проблемами не лише силами національних урядів та урядових міжнародних організацій. Деякі глобально важливі рішення (наприклад, захист біосфери, нерозповсюдження і невикористання ядерної зброї) вимагають асоційованої дії на глобальному рівні; 4) конструювання та дієве функціонування глобального громадянського суспільства уможлиблюється зацікавленістю людей у забезпеченні особистісної та планетарної безпеки; 5) глобальний формат громадянського суспільства можна розглядати й як невід'ємну частину глобалізаційних перетворень, які вже не зупинити. Глобальне громадянське суспільство окремі дослідники трактують як реакцію на глобалізацію; 6) наявність глобального громадянського суспільства може зумовити стирання національних кордонів за рахунок появи так званого «світового громадянства» із рівними для усіх правами та свободами. Це доволі фантастична мрія, яка пропонувалася ще греками доби еллінізму, і людство за

понад два тисячоліття не наблизилося до такого формату у загальнопланетарному масштабі. Зрозуміло, що у глобальному світовому просторі задля можливості циркуляції без фактичних кордонів зацікавлені громадяни тих держав, які сьогодні мають утруднене візовими перепонами пересування; 7) інформаційне суспільство швидко еволюціонує, виникають нові, незатратні способи транскордонного спілкування, зросла роль Інтернету у повсякденному житті громади. Віртуальна комунікабельність (комунікативна діяльність) перетворилася у потребу. Кожен учасник мережі має можливість спілкуватися з великою кількістю людей, впливати на них, мобілізувати їх. Віртуальна комунікація нівелює проблему нерівноправності, що існує в масовій комунікації між елітою та масою, адже у віртуальній комунікації всі рівноправні) [224, с. 166]; 8) розвиток згаданих вище горизонтальних зв'язків у глобальній комунікації сприяє формуванню чіткої соціально-політичної позиції, впливає на можливість швидко зорганізуватися і мобілізуватися – перейти до активних дій на захист власних чи колективних інтересів; 9) завдяки глобальній громадянській співпраці недержавних суб'єктів уможлиблюється створення єдиної бази пропозицій і критики щодо тих чи інших ситуацій, рекомендацій щодо прийняття рішень та можливих шляхів їх реалізації; 10) зникають «інші» як характеристика глобальної соціальної системи майбутнього (підхід вітчизняного соціолога Т. Цимбала) [229, с. 171-173];

Водночас чимало науковців і громадських активістів дотримуються думки, що побудувати глобальне громадянське суспільство не можливо. Створення такого типу соціального утворення дуже часто відносять до утопічних теорій, наводиться низка аргументів для підтвердження такої песимістичної гіпотези.

Спробуємо виділити основні застереження щодо реалістичності розбудови глобального громадянського суспільства та окреслимо основні перешкоди його розвитку. Насамперед, для сучасної людини характерна

відсутність глобального способу мислення, вона вузько сконцентрована на локальних проблемах. У глобальному громадянському вимірі нівелюється невелике, локальне утворення, прерогатива надається великому організму. Як наслідок – знецінюється самотність й індивідуальність певної території (територій). Відбувається нав'язування чужорідних, невластивих принципів врядування, диктування правил гри, насаджування чужорідних моделей політичної (і не тільки) культури. Цінності кожної спільноти різняться та залежать від багатьох чинників; сформувати єдиноприйнятні цінності для єдиного земного суспільства є не видається можливим, бо в кожній нації є власні пріоритети та переконання; діалог культур є ускладненим, крос-культурна взаємодія не має загальної підтримки [224, с. 166]

Також звернемо увагу, що традиції громадянського активізму розвинуті у країнах Північної Америки, Західної Європи. Натомість, у великих, зазвичай, густонаселених регіонах (Африка, деякі регіони Азії та ін.), громадянське суспільство не розвивається. Не всі країни є відкритими та хочуть сприяти розвитку громадянського суспільства навіть у національному масштабі. Планета не є здатною у повному обсязі до розвитку глобального громадянського суспільства через надто відмінні у різних країнах традиції демократичної громадянської участі. Маємо нерівномірність активності учасників громадянського суспільства. Наприклад, лише на африканському континенті проживає близько 50 націй і народностей, 3 тис. племен [192, с. 140-141]. Тобто, тут умови для укорінення громадянських традицій є несприятливі – державні кордони досі подекуди умовні; розвиваються переважно авторитарні режими; низький рівень економічного життя, сильні міжетнічні суперечності, низький рівень освіти тощо.

The Global Journal відстежує географічне розташування міжнародних неурядових організацій. Більшість МНУО (72 %) припадає на західні держави і лише 28 % – на країни Азії, Африки та Латинської Америки (див. рис. 1) [231, с. 284].

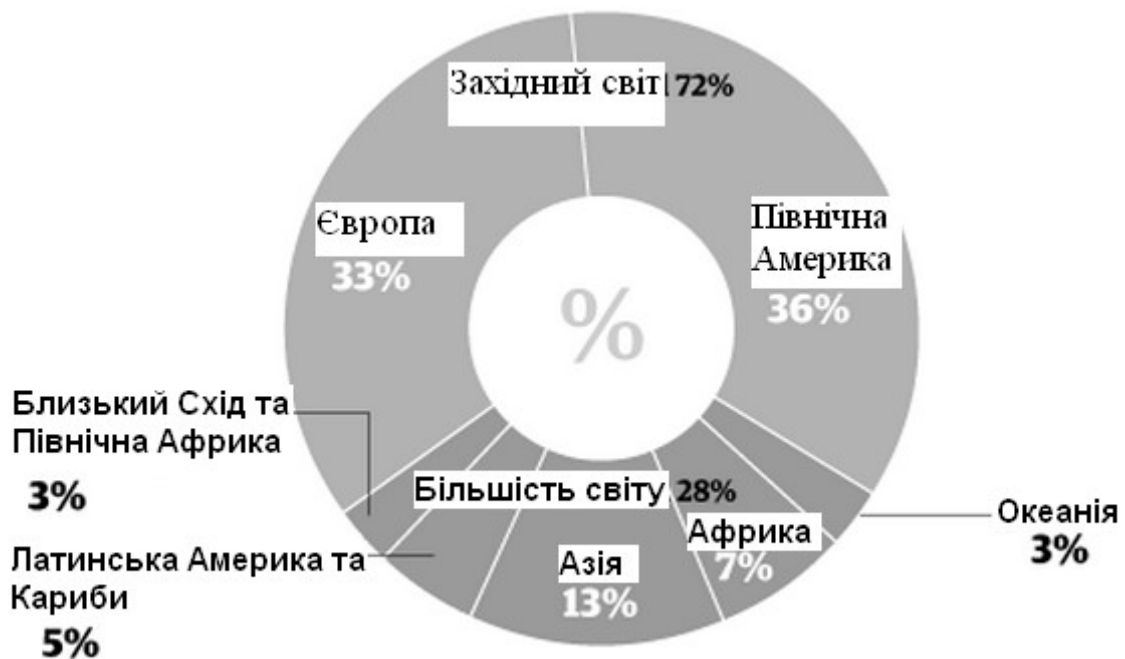

Рис. 1. Географічне розташування міжнародних неурядових організацій [231, с. 284]

Також перешкодою розвитку глобального громадянського суспільства можна вважати недостатню компетентність громадськості, яка входить до структур міжнародних центрів прийняття рішень; як наслідок – некваліфіковані рішення, виникнення додаткових проблемних ситуацій, неефективний розподіл людських і матеріальних ресурсів.

Ще одним проблемним моментом є існування різних культурних полюсів, подекуди категоричне небажання приймати іншу, культурно-відмінну сторону (міжнародний тероризм, релігійний екстремізм та ін. прояви). Звернемо увагу й на таку перешкоду, як неосвідченість великої частини землян, розрив у доходах, нерівність доступу до соціальних, економічних, освітніх послуг, інші соціальні проблеми закономірно породжують відмінні інтереси народів планети.

Не можна ігнорувати й те, що у багатьох країнах зростає вплив націоналістичних рухів, які намагаються боротися проти засилля «чужого» контенту у національне середовище. Культурне відродження багатьох націй

сприяє концентрації уваги на власній спадщині, підтримці національних традицій. Це входить у певний конфлікт із намаганням деякої уніфікації земель задля реалізації завдань глобального громадянського суспільства.

На думку окремих дослідників, зокрема вітчизняних теоретиків державного управління Е. Афоніна та Т. Бельської, входження представників глобального громадянського суспільства в міжнародні організації може мати негативні наслідки для демократії, адже коли цивільні громадяни стають управлінцями, вони втрачають раніше отриманий «позитивний потенціал інакомислення» [6, с. 13].

Хоч формування глобального громадянського суспільства уможливилось завдяки сучасним інформаційним технологіям, які стирають кордони, але за невинного зростання можливостей передачі, обміну інформацією, дедалі гостріше постає проблема цифрової нерівності – різниці в доступі громадян до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших послуг за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Це є ще однією перешкодою у наближенні реалізації проекту розбудови глобального громадянського суспільства.

За величезної прірви у соціальних показниках країн світу, культурною відмінністю між народами, спостерігаємо байдужість одних країн (країн розвинутої економіки) до проблем інших (особливо країн, що розвиваються). На нашу думку, реалізація проектів глобального громадянського суспільства передбачає реформістський розвиток країн, але не всі країни готові до реформ. Багато з них в умовах свого рівня розвитку не знайомі з механізмами реформ; національні системи не готові підлаштуватися під глобальні вимоги. Для того, щоб об'єднатися в одне глобальне громадянське суспільство, людям потрібно отримувати об'єктивну інформацію про стан справ, що не є можливе за ведення в сучасному світі агресивних інформаційних воєн.

У контексті окреслених характеристик процесу можливої еволюції глобального громадянського суспільства згадаємо підхід німецького

дослідника А. Кляйна, який виділяє три моделі міжнародної політики (реальна, інтернаціональна та космополітична) [265]. Якщо реальна модель опирається на необмежений суверенітет національних держав, неурядові громадські організації виконують дорадчу функцію, інтернаціональна модель – вже визнає великий вплив міжнародних організацій і неурядових громадських організацій, то космополітична модель відводить суб'єктам глобального громадянського суспільства, зокрема неурядовим громадським організаціям, роль акторів міжнародного громадянського суспільства, які оспорожують політичну домінантність національних держав.

Більшість дослідників схиляються до реальної моделі, скептично оцінюючи можливість впливу неурядових громадських організацій: 1) піддається сумніву самостійність неурядових громадських організацій як соціальних чи політичних акторів; 2) неурядові громадські організації є дуже строкатими за характером, що ускладнює взаємодію (емансиповані, консервативні, прогресивні, авторитарні, неоліберальними та ін.). Тому слушною є думка, що маємо радше гетерогенний набір окремих акторів і «інтернаціоналізоване, але не інтернаціональне громадянське суспільство» [266, с. 59].

Водночас учені-«оптимісти» притримуються думки, що у перспективі міжнародні неурядові організації можуть сформувати глобальне громадянське суспільство, яке буде впливати на систему міжнародних політичних і соціально-економічних відносин не менш істотно, аніж в національних рамках громадянське суспільство впливає на політику держави [113, с. 298-300; 231, с. 286]. Отже, можемо констатувати, що важливою особливістю глобалізаційних тенденцій сучасності є суттєвий розвиток невлadних (громадських) стосунків на міжнародному рівні.

Формування глобального громадянського суспільства, на нашу думку, є результатом вимальовування формату глобалізованого світу – специфічного, трансформованого впливом глобалізації, модерного світу.

Глобалізований світ – це : 1) злиття національних економік у єдину загальносвітову систему, засновану на легкості переміщення капіталу; 2) інформаційна відкритість світу, швидке технологічне оновлення; 3) лібералізація руху товарів та капіталу; 4) планетарна наукова революція на основі комунікаційного зближення; 5) міжнаціональні соціальні рухи; 6) інтернаціональної освіти та ін.

З іншого боку, формування глобального громадянського суспільства, на нашу думку, є відповіддю на глобальну кризу як всеосяжне явище, яке зачіпає життєво важливі інтереси всіх народів і країн світу, породжене загальними законами існування та розвитку людства. Загострюються політичні, економічні, соціальні, етнічні, демографічні, екологічні та інші протиріччя; існуючі засоби досягнення цілей уже нерезультативні, унаслідок чого виникають непередбачувані ситуації й проблеми. Глобальна криза найяскравіше розкриває сьогодення як період нестабільності або такого стану, коли наближаються серйозні зміни. Сьогодні людство переживає кризу, яка має системний, загальноцивілізаційний характер. Імперативом сучасної епохи стало усвідомлення спільності людської цивілізації на нашій планеті. Людство єдине, як єдині і його проблеми та закономірності розвитку. Оскільки подолати глобальну кризу силами однієї держави, нації неможливо, потрібне співробітництво в загальносвітовому масштабі й тісна конструктивна взаємодія як на державному, так і на недержавному рівні (у межах громадянського суспільства).

Глобальне громадянське суспільство має перспективу формування за появи глобального врядування, яке уможлиблюється лише об'єднанням зусиль урядів і неурядових суб'єктів міжнародної політики задля забезпечення керованості міжнародних відносин і глобальних процесів шляхом переговорів, укладання угод, створення координуючих світових і регіональних інституцій. Більшість фахівців із глобального врядування вважають, що і ментальність людей XXI століття, і суспільні тенденції до

посилення ролі мережевих систем управління свідчать про неможливість створення єдиної світової структури глобального врядування в досяжному майбутньому. Цінність глобального врядування є у його орієнтації на вирішення безпекових, економічних, соціальних, демографічних та інших проблем країн світу, формування глобальної публічної політики. Інституційна основа глобального врядування – це не лише надурядові, міжурядові організації, але й неурядові організації й установи світового та регіонального рівня. За відсутності світового уряду процес глобального врядування (як і публічного врядування взагалі) розвивався б по горизонталі, на основі мережевих зв'язків, інтеграції подібних форм і методів урядування, узгодження суперечностей, вироблення прийнятних способів керівництва глобальними справами.

Функціонування моделі глобального громадянського суспільства можливе, на нашу думку, за допомогою так званого управління (англ. *flexible governance*) – сукупності гнучких методів ухвалення та реалізації рішень, які формулюють цілі так, що дозволяють швидко адаптуватися до нових ситуацій, реагувати на динаміку зовнішнього середовища. В основі – горизонтальні зв'язки погодження рішень. Н. Вінникова характеристиками гнучких форм управління називає: «неформальність, інтегрована поведінка учасників, здатність співіснувати як із внутрішніми, так і зі зовнішніми ієрархіями, що, у свою чергу, надає більшої ефективності процесу прийняття рішень, що дозволяє оперативно змінювати організаційні форми та забезпечувати їхню міцність» [35, с. 73-74].

На нашу думку, практичне втілення глобального громадянського суспільства можливе на основі гетерархічного (розподіленого) управління. Адже така форма управління передбачає децентралізовану структуру та формування влади по горизонталі. Формування гетерархії відбувається на основі відносин взаємозалежності й самоорганізації, організаційної гетерогенності та горизонтальної підзвітності. На відміну від ієрархії,

заснованої на принципі вертикальної підпорядкованості, гетерархії властива горизонтальна узгоджуваність ухвалення рішень. Саме гетерархія є адаптивною управлінською моделлю, в якій переплетено множинність організаційних принципів, що дозволяє швидко пристосовуватися до змін зовнішнього середовища за рахунок відповідного коригування своєї структури.

Отже, на нашу думку, глобальне громадянське суспільство могло б стати новою моделлю розвитку, яка дозволила б кардинально збільшити інвестування в людський потенціал і убезпечення соціального середовища при скороченні участі в цьому держави та залученні нових акторів; воно є бажаною формою всесвітньої асоціації людей, народів, транснаціональних спільнот.

З огляду на невизначені перспективи інституціоналізації владних (централізованих) структур на глобальному рівні, можна прогнозувати, що на ньому оперуватимуть «м'які» форми регулювання – міжнародний клас експертів та інші форми організації громадянського суспільства. Але суб'єкти глобального громадянського суспільства, зокрема міжнародні неурядові громадські організації, залишаються маргінальними акторами, у кращому випадку з непрямим впливом на окремі аспекти (між)державного прийняття рішень. Політична сфера є здебільшого закритою для недержавних організацій.

Безумовно, під впливом глобалізації громадянське суспільство розширюється, утворюються транснаціональні співтовариства, транснаціональні неурядові організації, глобальні рухи, міжнародні наукові та професійні асоціації тощо. Тобто формується унікальний суспільний простір, удосконалюються основні загальні права, робиться спроба запобігти глобальним загрозам без участі держав. Але реалістична оцінка цього процесу свідчить про ще доволі нечітку перспективу генези феномена глобального громадянського суспільства, яка обтяжена численними гальмівними механізмами.

4.2. Інтеграція вітчизняного громадянського суспільства у глобальну систему співпраці.

Під впливом зовнішніх чинників в останні роки відбувається трансформація вітчизняних громадянських інститутів у відповідності з новими стандартами та принципами діяльності. Головним наслідком цього процесу є інтеграція українських асоціацій, фондів і рухів до глобального середовища [213, с. 92]. Протягом останніх двох десятиліть Україна інтегрувалася в глобальне громадянське суспільство, що призвело до поширення на нашій території діяльності міжнародних мережевих громадянських ініціатив [105].

Зауважимо, що ставлення до цих процесів не завжди було схвальним. Звернемо увагу лише на дві події – 2004 і 2014 років. Так, у 2004 році Верховна Рада України створила Тимчасову слідчу комісію, яка мали вивчити діяльність неурядових громадських організацій, які здійснюють власну діяльність за рахунок грантів, з точки зору впливу на внутрішні справи країни. У підсумку, Голова слідчої комісії депутат-комуніст В. Мішура з парламентської трибуни заявив про суб'єктів українського громадянського суспільства, які співпрацюють із міжнародними інституціями, як «агентів впливу, пропагандистів та апологетів західної демократії». «... Потрібно звернути увагу вищого керівництва нашої країни на необхідність вжиття усіх заходів, які мають забезпечувати національну безпеку держави, не допустити втручання у внутрішні справи України, гарантувати конституційні права українських громадян, бути господарями на своїй землі, перекрити канали будь-яких закордонних вливань в українську політику, давати рішучу відсіч спробам іноземних посольств і організацій втручатися у наші внутрішні справи, диктувати принизливі умови та впливати через закордонні фінансові

організації на прийняття рішень на користь визначених політичних сил» [230]. Така позиція була сприйнята як абсурдна, як свого роду відлунням «холодної війни» середини ХХ ст., коли боролися з усім закордонним.

Ще одним прикладом спроб придушити вітчизняне громадянське суспільство та його міжнародну інтеграцію є так звані «Диктаторські закони» від 16 січня 2014 року. Вони мали на меті внести зміни до Податкового кодексу та Закону «Про громадські об'єднання», якими вводиться в українськ. нормативне поле поняття «громадського об'єднання, що виконує функції іноземного агента». Отримання майнової підтримки з іноземного джерела мало бути достатньою підставою для визнання громадського об'єднання винним у зраді національних інтересів, у тому числі інтересів суспільства. Пропонувалася спеціальна процедура діяльності громадського об'єднання, які отримують міжнародну допомогу, та позбавлення таких громадських об'єднань статусу неприбуткових організацій (наслідок – сплата податок на прибуток).

Наскільки ж потужними гравцями на міжнародній арені є представники українського громадянського суспільства? Чи впливають вони на прийняття рішень у глобальному форматі? Які сектори (за сферою впливу) найвиразніше представляють українське громадянське суспільство у глобальному вимірі? Спробуємо відповісти на ці питання.

Структура громадянського сектору країн континентально-європейського типу охоплює як основні організаційно-інституційними елементами політичні партії, громадські організації, бізнесові асоціації, аналітичні центри, групи інтересів, профспілки, ЗМІ та місцеве самоврядування. Центральним елементом громадянського суспільства континентально-європейського типу є впливові громадські організації. За роки незалежності Україна пройшла значний шлях нарощування кількісного та вдосконалення якісної структури громадянського суспільства : різноманітних громадських спілок, волонтерських організацій, асоціацій,

фондів, інших добровільних організацій, що створюються з ініціативи громадян і входять до «третього сектора».

К. Трима існуючі громадські об'єднання умовно поділяє на два типи (за тим, на які контингенти і на вирішення яких проблеми спрямовується їх статутна діяльність): 1) організації, які захищають інтереси своїх членів; 2) об'єднання, націлені на вирішення проблем, що безпосередньо не є пов'язаними зі життєвими інтересами їх членів [213, с. 93].

Прикладами першої групи можуть слугувати спільноти інвалідів, пенсіонерів, національних меншин, жіночі, молодіжні та дитячі організації та под. Новітніми вітчизняними типами громадських спільнот є об'єднання внутрішньо переміщених осіб, військових, що повернулися зі зони АТО та ін. Прикладами другої групи є організації, які співпрацюють із глобальними громадськими структурами (антиглобалістські, природоохоронні, правозахисні, благодійні і под.). Власне останні («глобальні») становлять для нас дослідницький інтерес.

Низка вітчизняних дослідників справедливо критично оцінює вітчизняне громадянське суспільство. Зокрема, Ф. Рудич зазначає, що «громадські організації мають достатній потенціал, який дозволяє громадянам брати участь у процесі прийняття політичних рішень із життєво важливих питань і здійснювати контроль за їх реалізацією. Проте реальний політичний вплив громадських організацій все ще незначний, а їх можливості обмежені» [51, с. 22]. Щоправда, за останні 10 років (а особливо за останні два роки) відбулися істотні трансформації кількісних та якісних характеристик вітчизняного громадянського суспільства.

Інтеграція українського громадянського суспільства у глобальне відбувається за специфічних умов. Охарактеризуємо їх.

Насамперед, злагоджений і безперебійній роботі суб'єктів громадянського суспільства з їх подальшою інтеграцією у світовий простір

характеризує нестабільна структура фінансування (фрагментарні пожертви приватних місцевих та іноземних донорів, мізерна підтримка держави).

У свідомості широкої громадськості відсутнє однозначне сприйняття громадських ініціатив як дієвого способу представництва та захисту власних інтересів. Населення ставиться недовіжливо-скептично і до багатьох міжнародних неурядових організацій, вбачаючи у їхній діяльності втручання іноземних держав і переслідування цілей, відмінних від задекларованих. А у вітчизняному громадсько-політичному сленгу з'явився неологізм-жаргонізм негативного змістового забарвлення – «грантоїд» («грантожер») – на позначення організацій, що існують за рахунок різноманітних грантів [55, с. 438]. Отже, з одного боку, маємо традиційно високу недовіра українців до будь-яких суспільних інституцій, а з іншого – ця недовіра посилюється, бо не знімається й «проблема адекватності та якості представництва фондами та асоціаціями суспільних інтересів» [155, с. 175].

Вітчизняні дослідники підкреслюють, що українській політичній культурі властива «інтровертність, яка виявляється у тому, що українці більше тяжіють до малих груп (родини, братства, клану, громади), ніж до великих (партії, організації національного рівня) груп» [45, с. 213]. На думку С. Круглика, «недовіра до громадських організацій і непоінформованість населення про їх завдання та діяльність свідчать про слабкість традицій демократичних прав і свобод, їх неусвідомленість пересічними українськими громадянами. Багато в чому успіх громадських організацій залежить від широкої й інтенсивної інформаційної кампанії» [104, с. 367].

Зауважимо, що у ситуації небезпеки для країни, як засвідчила Революція Гідності та інші бурхливі події 2013-2015 років, мобілізація, громадський альтруїзм на певний час перетворюють роз'єднаних інтровертів на згуртовану громаду. За результатами загальнонаціонального опитування Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з Центром О. Разумкова наприкінці 2013 року громадські організації вперше мали

позитивний баланс довіри – +2%, у наприкінці 2014 року – уже +9% [50]. Ймовірно, це зумовлено активною позицією громадських структур, головно волонтерських, у часі проведення антитерористичної операції, активізації потоків внутрішніх біженців і под. Наврядчи, цю позитивну динаміку можна проектувати на глобальний рівень громадської співпраці, яка поки що не демонструє активності українських міжнародних ініціатив.

У результаті глобалізаційних процесів вітчизняні суб'єкти громадянського суспільства набувають нових організаційних форм роботи та досвіду функціонування у створених глобальних мережах. Процес комунікації організацій завдяки сучасним технічним можливостям уможлиблює виникнення нових механізмів швидкої та широкої громадської мобілізації.

Місце українських об'єднань у глобальних суспільних процесах об'єктивно залежить від подальшого розвитку самих українських організацій та від позиції держави, яка створює умови для роботи «третього сектора».

Дослідження українського сегменту глобального громадянського суспільства показало, що найінтегрованішими у співпрацю з міжнародними організаціями є правозахисні, природоохоронні, жіночі об'єднання. Вітчизняна громадськість залучена до функціонування глобальних громадянських структур через підтримку міжнародних акцій, участі в різноманітних програмах та підтримці іноземними організаціями проектів вітчизняних об'єднань. Співпраця реалізується за моделлю спірального бумерангу – від активізації уваги міжнародних установ до внутрішньоукраїнських проблем до вирішення їх владою під тиском глобальної громадськості [213, с. 97].

На жаль, на сьогодні українські громадські структури є радше реципієнтами міжнародних ініціатив. Вітчизняні фонди, структури, рухи спрямовують громадську активність на діяльність всередині країни, а не поза її межами. Таким чином, українські організації є учасниками, але

недостатньо ініціюють проекти для різноманітних акторів глобального громадянського суспільства. На думку В. Степаненка, «особливістю розвитку громадянського суспільства в Україні є трансформація його практик від агентств впливу, що частково стимулюється підтримкою з боку глобального громадянського суспільства, до політики широкої громадської участі», а в таких умовах актуалізується роль міжнародних інститутів як «засобу реалізації стратегічної соціально-політичної задачі розблокування та демонтажу деформованої суспільної системи» [202, с. 107].

К. Трима звертає увагу на внутрішні чинники, які ускладнюють інтеграцію української громадськості до глобальних структур, зокрема правове забезпечення: «складна і заплутана процедура легалізації, несистемні правові засади функціонування значно ускладнюють роботу міжнародних агентів. Так, наприклад, осередки міжнародних об'єднань із першими проблемами стикаються вже при офіційній реєстрації, яка ускладнена, дворівнева та вимагає певні атрибути діяльності, які відсутні у міжнародних організацій, наприклад, перелік членів. Тому певний строк представники міжнародних неприбуткових організацій функціонували в країні, навіть не пройшовши процедуру офіційної реєстрації» [213, с. 98]. Утім, як слушно зауважує В. Кулик, «на сьогодні у міжнародному праві немає норм, які офіційно б визнали міжнародну правосуб'єктність інститутів глобального громадянського суспільства, а з іншого боку, відсутні норми, які заперечують їх здатність бути суб'єктом міжнародного права й міжнародних відносин» [105].

Складність аналізу українського сегменту глобального громадянського суспільства – у стрімкій динаміці виникнення нових типів об'єднань : віртуальних організацій і рухів, мережевих об'єднань. А «в українському законодавстві відсутні нормативні положення, які визначали б, відповідно до норм міжнародного права, правову формулу взаємин неформальних міжнародних та національних мереж громадських ініціатив» [91, с. 154]. А ця

правова прогалина, на думку О. Корнієвського, створює виникнення нових ризиків і загроз для держави, на які влада ще не має адекватних відповідей [91].

Інтегрованість українського «третього сектору» у міжнародні громадянські комунікації сприяє обміну інформацією та досвідом боротьби за власні права. З одного боку, це збагачує практику українського громадянського суспільства, з іншого – несе в собі певні виклики для національної безпеки України. В. Кулик слушно зауважує, що екологічні чи соціальні неформальні об'єднання, не дивлячись на прогресивні цілі, інколи виступають інструментами просування інтересів інших країн, спрямованих на дестабілізацію політичної ситуації в державі, «підіграють» інтересам інших держав у конкурентній боротьбі за транспортні чи енергетичні проекти тощо [105].

Л. Козак, Н. Березко та В. Боженар, характеризуючи громадські організації України, зауважують відмінності вітчизняних суб'єктів громадянського суспільства від зарубіжних (зокрема, західноєвропейських), зокрема: 1) фінансування діяльності організацій (європейські організації фінансуються урядом, бізнесовими структурами, членськими внесками; натомість українські організації фінансуються головним чином донорськими програмами громадських організацій зарубіжних країн, державне фінансування та членські внески є незначними); 2) проекти українських громадських організацій є, як правило, короткотерміновими; 3) діяльність українських громадських організацій спрямована здебільшого на вирішення злободенних питань; 4) українські громадські організації орієнтуються на проведення проектів виключно на національному та регіональному рівні; 5) для досягнення своєї мети українські громадські організації здебільшого здійснюють заходи в одному вибраному напрямку, тоді як європейським організаціям характерні багатоваріантні шляхи досягнення своєї мети; українські громадські організації, як правило, не підтримують тісних

відносин із всесвітньо відомими організаціями; б) недосконалість правових норм за регламентом взаємодії громадських організацій із донорськими організаціями [81].

Проаналізуємо співпрацю вітчизняних інститутів громадянського суспільства на міжнародній арені за кількома типам організацій, які, на нашу думку, найбільше накопичили досвід співпраці у планетарному форматі.

1. Природоохоронні (екологічні) організації.

Світовий екологічний рух бере свій початок у 1950-х роках, в Україні – з 1987 року; найактивніше утворення громадських екологічних організацій припадало на 1988-1991 роки. В. Наместнік слушно вказує на основні гальмівні для розвою таких організацій проблеми: відсутність належної нормативної бази; формальний підхід щодо залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень; неналежна підтримка з боку органів державної влади на всіх рівнях; нестача коштів для впровадження екологічних проектів; створення «кишенькових» громадських організацій для лобювання вузького кола інтересів, що створює негативний імідж громадських екологічних організацій загалом; слабка професіоналізація членів громадських організацій, що призводить до неефективної взаємодії з органами державної влади [132, с. 363].

Попри названі проблеми співпраця з міжнародними організаціями усе ж налагоджена (Екологічна мережа Green10, Carpathian Convention network, European Centre for Nature Conservation, European EcoForum, FAO, Friends of the Earth, Global Water Partnership, Greenpeace, Inforce-Europe, IPEN, MKI, UNEP, UNIDO, Wetlands International, Women for Common Future, Women in Europe for a Common Future (WECF), WWF, МБО «Екологія-Право-Людина», Фонд імені Гайнріха Бьоля, Шведське товариство охорони природи та ін.).

У сфері екологічної співпраці глобального масштабу виділимо «Асоціацію зелених України» (неурядова некомерційна громадська

організація, яка проводить активну діяльність щодо захисту навколишнього середовища в Україні та світі; заснована в 2007 році), Всеукраїнське громадське об'єднання «Зробимо Україну чистою» (має закордонні представництва і щорічно проводить низку загальнонаціональних проектів в галузях ековиховання, роздільного збору сміття та його переробки, енергоефективності та енергоощадливості, благоустрою територій та захисту довкілля).

Участь вітчизняних громадських об'єднань в мережі екологічної взаємодії (CEE Bankwatch Network) уможливило залучення іноземної матеріально-технічної допомоги для втілення окремих проектів, наприклад, проведення незалежної експертизи будівництва гідроакумуючих об'єктів в Україні та виявлення небезпечних недоопрацювань Мінпалива в підготовці технічної документації по Дністровській та Канівській ГАЕС.

2. Гендерні (фемінні) організації.

В Україні діє близько 50 всеукраїнських і міжнародних жіночих громадських організацій, політичних об'єднань, а також більше ніж 1,5 тис. місцевих громадських організацій, що об'єднують жінок [183, с. 345]. Однією з перших фемінних організацій, що налагодила міжнародні зв'язки, був Союз українок – єдина жіноча організація, котра довгий час мала своє представництво в керівництві Української всесвітньої координаційної ради і була її колективним членом. У 1992 році Союз українок увійшов до Міжнародного альянсу жіночих організацій. Союзянки підтримують тісні дружні зв'язки з Союзом українок Америки, Франції, Асоціацією «Ельзас – Чорнобиль» (Страсбург). Цій організації вдається часто долучатися до обговорень у міжнародному форматі.

Ще одна організація, яка має давні традиції – Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги, продовжує прогресивні традиції українського організованого жіночого руху, спрямованого на утвердження в суспільстві демократичних ідеалів, національної свідомості шляхом запровадження

принципів паритетної демократії, гендерної справедливості, здобуття жінками фактичної рівноправності, ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і досягнення ними рівних можливостей для самореалізації в суспільстві.

Всеукраїнське жіноче народно-демократичне об'єднання «Дія» реалізувала чимало просвітницьких та благодійних проектів за підтримки споріднених жіночих організацій світу. Багатоаспектна робота «Дії» в багатьох сферах життя суспільства здобула міжнародне визнання. 4 травня 2001 року Комітет взаємодії недержавних організацій з ООН надав ВЖНДО «Дія» спеціальний консультативний статус при Економічній і соціальній раді ООН. Членкині організації отримали можливість стати безпосередніми учасниками процесу розробки міжнародних проектів ООН, котрі стосуються гендерної рівності, а також прав людини і дитини [138, с. 346].

Важливим кроком у діяльності українського жіночого руху стало створення Національної ради жінок України (НРЖУ), метою діяльності якої є консолідація зусиль жіночих громадських організацій, спрямованих на поліпшення становища жінок у державі, підвищення їхньої ролі й соціального статусу в суспільстві, задоволення та захист спільних інтересів жіночих громадських організацій. Одним зі статутних завдань ради є участь у міжнародному жіночому русі.

Вагомий вклад у розвиток українського жіночого руху на міжнародному рівні зробили Міжнародна рада жінок (МРЖ), Союз федерацій українських жіночих організацій (СФУЖО).

Потужною є діяльність світових жіночих організацій (у т. ч. й вітчизняних) у напрямку вирішення проблем торгівлі людьми, насилля у сім'ї, утвердження цінності гендерної рівності.

3. Правозахисні організації.

Це особливий вид недержавних неприбуткових організацій, діяльність яких спрямована на утвердження й захист прав і свобод людини, ефективний

контроль за їхнім дотриманням державою, її органами і посадовими особами. Вони сприяють зменшенню організованого насильства, здійснюваного державою. Для цього вони працюють одночасно в трьох напрямках : 1) захист прав людини в конкретних випадках (ця допомога повинна бути безкоштовною для заявника), громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами; 2) поширення інформації про права людини, правове виховання; 3) аналіз стану з правами людини. До таких правозахисних організацій, які виходять на міжнародний рівень своєї статутної діяльності, належать, зокрема, Українська Гельсінська спілка з прав людини. Харківська правозахисна група, Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів, Міжнародний комітет захисту прав людини, «Меморіал» імені Василя Стуса, Transparency International Україна.

Сьогодні увага таких організацій прикута до питань, пов'язаних із окупацією частини України, що призводить до порушень прав людини : страти, довільні та незаконні затримання, катування, жорстоке поводження, торгівля людьми, брак можливостей для реалізації економічних і соціальних прав тощо. Саме через міжнародні структури вітчизняні правозахисні організації привертають увагу до серйозних порушень прав людини на Сході України (незаконні позбавлення волі, примусова праця, мародерства, вимагання викупу та грошей на підконтрольній збройним групам території) і в АР Крим (арешти, жорстоке поводження, катування та залякування проти політичних опонентів, насамперед щодо кримськотатарської громади та проукраїнськи налаштованих громадян). Завдяки звітам правозахисних організацій світ дізнається про понад 1 млн внутрішньо переміщених осіб, перевантаженість і недостатню забезпеченість ресурсами центрів для їх прийому, понад 8 тис. загиблих і близько 18 тис поранених серед цивільного населення, понад 800 зниклих безвісти та інші проблеми. Отже, сьогодні

акцент правоохоронних організацій робиться на посиленні багатосторонньої співпраці для дієвості міжнародних механізмів захисту прав людини.

У цілому, на нашу думку, вітчизняні громадські організації мають спрямувати свої зусилля на діалог змін для розбудови й утвердження культури миру в Україні, а також, попри участь у глобальних проектах, привернення уваги світової громадськості до ситуації у нашій державі.

Висновки до розділу 4.

1. Чинниками, які позитивно впливають на еволюцію глобального громадянського суспільства, є: активізація різноманітних глобальних криз, які зумовлюють появу загальних інтересів і можуть продукувати усвідомлення єдиної ідентичності в усіх землях; зростання зацікавленості людей у забезпеченні особистісної та планетарної безпеки; еволюція інформаційного суспільства, поява незатратних способів транскордонного спілкування, зростання ролі Інтернету та ін.

2. Основні застереження щодо реалістичності розбудови глобального громадянського суспільства: для сучасної людини не характерне глобальне мислення, вона вузько сконцентрована на локальних проблемах; у глобальному громадянському вимірі нівелюється невелике, локальне утворення, прерогатива надається великому організму; як наслідок – знецінюється самотність й індивідуальність певної території (територій); відбувається нав'язування чужорідних, невластивих принципів врядування, диктування правил гри, насаджування чужорідних моделей політичної (і не тільки) культури; сформувані єдиноприйнятні цінності для єдиного земного суспільства проблематично, бо в кожній нації є власні пріоритети та переконання; діалог культур є ускладненим, крос-культурна взаємодія не має загальної підтримки; традиції громадянського активізму розвинуті

насамперед у країнах Північної Америки, Західної Європи, тобто планета не є готова до розвитку глобального громадянського суспільства через надто відмінні у різних країнах традиції демократичної громадянської участі та ін.

3. Формування глобального громадянського суспільства, є відповіддю на глобальну кризу як всеосяжне явище, яке зачіпає життєво важливі інтереси всіх народів і країн світу, породжене загальними законами існування та розвитку людства. Подолати глобальну кризу силами однієї держави неможливо, потрібне загальнопланетарне співробітництво, а тому глобальне громадянське суспільство має еволюційну перспективу.

6. Під впливом зовнішніх чинників відбувається інтеграція українських асоціацій, фондів і рухів до глобального середовища. Інтеграція українського громадянського суспільства у глобальне відбувається за : нестабільної структури фінансування (фрагментарні пожертви приватних місцевих та іноземних донорів, мізерна підтримка держави); відсутності у свідомості широкої громадськості однозначного сприйняття громадських ініціатив як дієвого способу представництва та захисту власних інтересів; населення ставиться недовірливо-скептично і до багатьох міжнародних неурядових організацій, вбачаючи у їхній діяльності втручання іноземних держав і переслідування цілей, відмінних від задекларованих та інших проблем. Водночас, після Революції гідності вітчизняні громадські структури активізували свою міжнародну взаємодію, щоправда, насамперед, задля привернення увагу світової громадськості до внутрішньо- та зовнішньополітичних проблем України. Помітна участь українського «третього сектора» на глобальному рівні поки що є питанням часу: необхідні не лише намагання організованої української громадськості привертати увагу до болісних внутрішньонаціональних проблем, але й формувати позиції та пропозиції щодо розв'язання проблем ширшого масштабу.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі зроблено теоретичні узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми – осмислення політологічного підходу до глобального громадянського суспільства, політичних механізмів його формування та оцінки перспектив розвитку.

Сучасні глобальні зміни пов'язані зі зростанням рівня взаємопов'язаності та взаємодії між людьми, суспільствами, організаціями усієї планети. Формується глобальне суспільство – інтеграційна форма діяльності людей, сукупність мережевих відносин, сформованих реалізацією спільних інтересів і виробництвом спільних благ на глобальному рівні; це сукупність спільнот, взаємопов'язаних спільними потребами та інтересами. Суперечливість глобального суспільства: хоч зараз люди мають якнайбільше спільного, відмінності між ними набули вражаюче контрастних форм. Глобальне суспільство формується завдяки появі низки глобальних компонентів (комунікацій, економіка, культура, наука, мова, уніфікація стилю життя тощо).

У визначенні концепту «глобальне громадянське суспільство» сьогодні відсутня єдність. Основними методологічними підходами у його аналізі є: 1) розгляд як еволюціонуючого соціального феномена, який об'єднує розвинуті та нерозвинуті взаємозв'язані мережі, акторів, які самоорганізуються через межі; 2) аналіз як історичної фази розвитку громадянського суспільства в епоху глобалізації. Глобальне громадянське суспільство – це конгломерат груп і рухів та інших акторів, об'єднаних певним перспективним баченням глобальних відносин. Головною його характеристикою є свідома самоорганізація громадянськості та здійснення їх транснаціональної діяльності поза владними структурами. Детермінантами розвитку глобального громадянського суспільства виступають інформаційні планетарні потоки, соціальні мережі, громадський активізм і под. Таким чином, глобальне громадянське суспільство формується у відповідь на

виклики глобалізації. Воно проявляється у активності транснаціональної громадськості, спрямованої на: вирішення наднаціональних проблем, транскордонне спілкування, глобальну організацію, надтериторіальную солідарність.

Глобальне громадянське суспільство є сферою діяльності транснаціональних недержавних акторів, системою організацій, громадських і бізнес-ініціатив, коаліцій, громадських рухів, громад, громадян. Його основа – міжнародні неурядові організації, які слугують альтернативними чи неофіційними каналами спілкування у світовому співтоваристві. До інфраструктури глобального громадянського суспільства входять різноманітні асоціації, групи інтересів, некомерційні та благодійні асоціації, а також менш формальні та стійкі форми соціальної організації (соціальні мережі, діаспори, соціальні форуми, тимчасові об'єднання і мережі та под.). Окремо доцільно акцентувати увагу з на такому суб'єкті глобального громадянського суспільства як індивідуальні особи («людина глобальна», «людина транснаціональна»); людина постає як новітній актор глобального громадянського суспільства завдяки досягненням інформаційно-комунікаційних технологій. Але щоб голос окремої особистості був почутий, необхідна потужна соціальна кооперація, базована на розумінні глобальних загроз і потребі корпоративної згуртованості задля їх розв'язання чи пом'якшення.

Політичний механізм формування глобального громадянського суспільства – це конструйована недержавними суб'єктами політики система практик, призначена для реалізації громадських ініціатив, яка має визначену структуру, унормована правом, опирається на певні методи, засоби й інструменти впливу на суб'єктів та об'єкти глобальної політики. Це механізм, застосовуваний транснаціональними громадськими акторами, системно об'єднаними глобальною мережевою взаємодією. До складових цього механізму ми відносимо різноманітні практики громадського активізму

(міжнародний громадський лобізм, творчі акціоністські практики суспільно-політичного спрямування та ін.).

Глобальний громадський активізм – участь людей та їх організованих груп у суспільно-важливих сферах глобально значимої діяльності на безоплатній основі. У планетарному масштабі проявляється як у класичних формах активності суб'єктів глобального громадянського суспільства (марші, маніфестації, пікети і под.), так і у різноманітних формах громадсько-політичного акціонізму (флешмоб, перформанс, інсталяція, стріт-арт, гепенінг та ін.), кібер-активізму (хактивізм), медіа-активізму (онлайн-петиції, блогінг, твіти/ретвіти, хештегування інформації, твіт-шторми тощо). Глобальний громадський активізм можливий за наявності певних передумов : чіткої позиції громадськості та її ініціативності, високого рівня громадянської компетентності та відповідальності. Активізм глобального громадянського суспільства проявляється у громадському контролі, громадському моніторингу, громадському тиску та інших формах.

Міжнародний громадський лобізм – взаємодія недержавних транснаціональних акторів щодо аргументації вимог і тиску для їх імплементації на уповноважені міжнародні структури щодо рішень у глобальній політиці (експертні оцінки, опитування громадської думки, організація твіт-штормів, поширення соціальними мережами хештегів та ін.). Завданням громадського лобізму у глобальному форматі є відстоювання інтересів невиробничого характеру (некомерційного) сектора, широких громадських чи групових інтересів членів груп (екологісти, мігранти тощо) та ін. Хоч упродовж останніх десятиліть невпинно нарощується активність громадського лобіювання, але більшість громадських ініціатив залишаються непоміченими владою через недостатнє (невміле) лобіювання питань, відсутності потужної коаліції зацікавлених організацій для посилення тиску.

Важливим чинником, який впливає на глобалізацію громадянського суспільства, є еволюція комунікативних практик, яка уможливила доступ до

інформаційних ресурсів, оперативне інформування, обмін досвідом і налагодження партнерських контактів за кордоном; це уможливило поширення власної діяльності на велике коло людей. Доведено, що глобальний формат громадянського суспільства твориться завдяки Інтернет-спільноті як співтовариству, що виникає та функціонує у мережі з метою реалізації інтересів його членів. В умовах розвитку е-демократії вікі-проекти, чати, форуми, соціальні мережі тощо посилюють вплив на суспільне життя, сприяють зміні політичної структури суспільства, посилюючи вплив інститутів громадянського суспільства. Ідеї суб'єктів глобального громадянського суспільства просуваються насамперед через Інтернет-медіа, які створюють нові інформаційні практики (блогерство, стрім-трансляції та ін.). У «глобального громадянина» поступово виробляється культура медіа-активізму як форми громадсько-політичної діяльності, спрямованої на досягнення суспільної реакції внаслідок створення альтернативних джерел формування новин. Унаслідок нових комунікативних практик реалізуються проекти сучасної публічної дипломатії у вигляді способу впливати на міжнародну ситуацію та зарубіжну аудиторію через неурядові організації. Механізми, які використовують ці актори для спілкування з громадами світу, застосовують нові глобальні технології у режимі реального часу (наприклад, поширення певних хештегів зі закликами до світової спільноти). Кіберкомунікація знижує витрати на організацію суспільної дії, водночас пришвидшуючи її.

Краудсорсинг і краудфандинг можуть стати засобом реалізації громадських ініціатив, оскільки уможливлюють віддалену інтерактивну взаємодію. Громадський краудсорсинг дозволяє мобілізувати людські ресурси за допомогою інформаційних технологій. Його перевага у тому, що знання та зусилля, сукупно використовувані, істотно перевищують знання та зусилля кожної окремої людини. Аргументовано значимість для практичного втілення проектів глобального громадянського суспільства різноманітних форм

електронного фандрайзингу, пов'язаного з мобілізацією фінансових ресурсів. Реалізація проектів глобальної співпраці уможлиблюється завдяки краудфандингу як добровільному об'єднанню людьми фінансових або інших ресурсів задля підтримки зусиль інших людей або організацій. Громадський краудсорсинг і краудфандинг відображають новий характер колективних форм поведінки та сутності соціальних змін.

Попри новітні комунікативні практики глобальні громадські структури ще не стали вагомими міжнародними акторами, здатними створити рівноправну альтернативу конгломерату інших суб'єктів міжнародної взаємодії. Незважаючи на відмінності між народами, демократично налаштовані спільноти об'єднані намірами співпраці поверх державних кордонів, відкритістю, прагненням до загальнолюдських (універсальних) цінностей. Однак глобальне громадянське суспільство на сьогодні можна розглядати як значимий проект і потенційну соціальну реальність, у наближенні якої визначальною є роль комунікаційних процесів. Щоб утвердитися у планетарному масштабі, громадянське суспільство має бути активним, застосовувати сучасні економічні механізми, інновації, широко послуговуючись новітніми інформаційними технологіями: до глобального ефекту – через дієві комунікативні практики. Сьогодні глобальне громадянське суспільство ще не можна визначити як усталену реальність, але воно є суспільно значимим перспективним проектом, конгломератом груп і рухів, об'єднаних певним баченням ідеалів побудови справедливих відносин громадян і держави.

Інтеграція вітчизняного громадянського суспільства у глобальне відбувається за: 1) нестабільної структури фінансування (фрагментарні пожертви приватних місцевих та іноземних донорів, мізерна підтримка держави); 2) відсутності у свідомості широкої громадськості однозначного сприйняття громадських ініціатив як дієвого способу представництва та захисту власних інтересів; населення ставиться недовірливо-скептично і до

багатьох міжнародних неурядових організацій; 3) деякої інтровертності українців (тяжіння до малих груп (родини, братства, клану, громади), ніж до великих (партії, організації національного рівня) груп); утім, бурхливі події в Україні у 2013–2015 роках згуртували громадськість в вона дедалі активніше інтегрується у глобальний громадянський простір. Впливовим вітчизняний «третій сектор» на глобальному рівні буде за умови постійного формування позицій і пропозицій щодо розв’язання проблем глобального масштабу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверкиев И. Определения гражданских технологий и возможности их применения в отношении государственно-властных услуг [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.prpc.ru/averkiev/050511.shtml>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 04.07.2015.
2. Акимов Д. И. Социальный маркетинг / Д. И. Акимов. – К. : Наукова думка, 2008. – 143 с.
3. Албегова И. Ф. Фандрайзинг для некоммерческих организаций как технология успеха / И. Ф. Албегова. – Ярославль : ЯРОО «ЦПНО», 2009. – 109 с.
4. Андрущенко В. Історія соціальної філософії. Західноєвропейський контекст / В. Андрущенко. – К. : Тандем, 2000. – 416 с.
5. Артамонов В. Когда в Украине появится краудфандинг / В. Артамонов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forbes.ua/opinions/1334049-kogda-v-ukrainepoyavitsya-kraudfanding>. – Назва з екрана.
6. Афонін Е. Глобальне громадянське суспільство як феномен сучасного глобального світу / Е. Афонін, Т. Бельська // Вісн. Нац. академії держ. упр. при Президенті України. – 2013. – № 4. – С. 10-16.
7. Бадьина Л. П. Краудсорсинг : синергия интернет-сообществ / Л. П. Бадьина, С. Л. Миньков // Современные наукоемкие технологии. – 2014. – № 5. – С. 63-66.
8. Барановский В. Г. Международные организации как механизмы регулирования международных отношений / В. Г. Барановский // Современные международные отношения : учеб. / под. ред. А. В. Торкунова. – М. : Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 584 с. – С. 121-122.

9. Барков В. До питання про концепцію громадянського суспільства в Україні / В. Барков // *Вибори та демократія*. – 2004. – № 1. – С. 15-28.

10. Барков В. Чинники та наслідки розвитку громадянського суспільства в Україні / В. Барков // *Вибори та демократія*. – 2004. – № 2. – С. 69-75.

11. Баталов Э. Я. Антропология международных отношений / Э. Я. Баталов // *Международные процессы*. – 2005. – Т. 3. – № 2 (8). – С. 2-16.

12. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство : теорія, методологія, менеджмент [Електронний ресурс] / В. Бебик // *Укр. центр політ. менеджменту*. – 2012. – № 4-5. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1190>.

13. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство : теорія, методологія, менеджмент / В. Бебик // *Політичний менеджмент*. – 2006. – № 2 (17). – С. 140-147.

14. Безродна В. І. Особливості становлення громадянського суспільства в Україні у контексті модернізації / В. І. Безродна // *Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр.* – 2002. – Вип. 17. – С. 481-484.

15. Безродна В. І. Особливості формування громадянського суспільства в процесі політичної модернізації України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / В. І. Безродна; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2003. – 16 с.

16. Безродна В. І. Становлення громадянського суспільства в Україні : проблеми та перспективи / В. І. Безродна // *Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр.* – 2002. – Вип. 15. – С. 562-565.

17. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

18. Белл Д. Эпоха разобщенности: размышления о мире XXI века / Д. Белл, В. Иноземцев. – М.: Свободная мысль: Центр исслед. постиндустр. общества, 2007. – 303 с.

19. Береза А. В. Реформування публічної влади: сучасні концепції та політична практика: монографія / А. В. Береза. – К.: Логос, 2012. – 360 с.

20. Бельська Т. Глобальне громадянське суспільство // Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Л.: «Новий Світ-2000», 2014. – 779 с. – С. 101-102.

21. Бельська Т. В. Глобальне громадянське суспільство як провідний актор міжнародного політичного процесу / Т. В. Бельська // Публічне управління XXI ст.: від соціального діалогу до суспільного консенсусу: зб. тез до XIV міжнар. наук. конгресу. — Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2014. – С. 210-211.

22. Буник М. Громадянське суспільство в контексті системного підходу // Соціальні процеси та проблеми духовності: Зб. наук. праць. – К.; Севастополь, 1998. – С. 9-19.

23. Буник М. Громадянське суспільство як модель суспільного ладу / М. Буник // Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Філософ. науки. – 2000. – Вип. 2. – С. 237-243.

24. Буник М. Моделювання громадянського суспільства в період соціальних змін / М. Буник // Вісн. Львів. нац. ун-ту. — Серія: Філософ. науки. – 2001. – Вип. 3. – С. 400-409.

25. Буник М. Моделювання міжнародного громадянського суспільства на прикладі НГО / М. Буник // Вісн. Львів. нац. ун-ту. – Серія: Філософ. науки. – 2004. – Вип. 6. – С. 212-219.

26. Буник М. З. Принципи моделювання громадянського суспільства як системи соціально-політичних відносин : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Микола Зиновійович Буник; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2006. – 19 с.

27. Буряк В. В. Глобальное гражданское общество и сетевые революции / В. Буряк. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2011. – 152 с.

28. Вартанова Е. Л. Новые медиа как фактор модернизации СМИ // Информационное общество. – 2008. – Вып. 5-6. – С. 37-39.

29. Василенко К. М. Інтернет-видання як чинник формування демократичної політичної культури : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Ксенія Микитівна Василенко. – К. : Б. в., 2012. – 20 с.

30. Васильева В. К. вопросу о сущности международного лоббизма / В. Васильева // Власть. – 2012. – № 2. – С. 174-176.

31. Вебер Л. Эффективный маркетинг в Интернете : социальные сети, блоги, Twitter и другие инструменты продвижения в Сети / Л. Вебер. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2010. – 320 с.

32. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

33. Висоцька О. М. Удосконалення діалогу органів влади і громадськості на регіональному рівні [Електронний ресурс] / О. М. Висоцька // Державне управління : теорія та практика. – 2012. – № 2. – Режим доступу http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Dutp_2012_2_37.pdf. – Назва з екрана. – Дата доступу : 27.11.2013.

34. Вінічук І. М. Особливості впливу глобальних систем масової комунікації на особистість / І. М. Вінічук // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2012. – № 1. – С. 50-53.

35. Вінникова Н. Гнучке управління / Н. Вінникова // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші

новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 73-74.

36. Войтович Р. Вплив глобальної демократії на розвиток системи державного управління перехідних суспільств / Р. Войтович // Вісн. Нац. акад. держ. управл. при Президентові України. – 2013. – № 1. – С. 5-14.

37. Войтович Р. Глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку / Р. Войтович // Зб. наук. праць НАДУ при Президентові України. – 2010. – № 2. – С. 3-15.

38. Войтович Р. Глобальне суспільство як нова форма соціальної організації у сучасних умовах / Р. Войтович // Державне управління : теорія та практика. – 2005. – № 2. – Режим доступу до журн. : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 24.06.2015.

39. Воропаєва В. Г. Розвиток демократії як глобального процесу / В. Г. Воропаєва // Гуманітарн. вісн. ЗДІА. – 2012. – № 49. – С. 233-243.

40. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадське суспільство / Ю. Габермас. – Л. : Літопис, 2000. – 319 с.

41. Гарас Л. М. Вплив релігійного фактору на становлення громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук / Людмила Миколаївна Гарас; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2007. – 16 с.

42. Гашенко А. Ю. Роль транснаціонального активізму в формуванні глобального громадянського суспільства / А. Ю. Гашенко // ПОЛИТЭКС. – 2013. – Т. 9. – № 14. – С. 160-169.

43. Гашенко А. Ю. Эволюция концепции международного гражданского общества в XX веке : автореф. дисс. ... канд. полит. н. :

23.00.01 / Аким Юрьевич Гашенко; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 2014. – 21 с.

44. Гелд Д. Глобалізація / антиглобалізація / Д. Гелд, Е. Мак-Грю. – К. : К. І. С., 2004. – 180 с.

45. Гелей С. Д. Політологія / С. Д. Гелей, С. М. Рутар [7-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2008. – 415 с.

46. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники / Э. Геллнер. – М. : Ad marginem, 1995. – 240 с.

47. Гіденс Е. Соціологія / пер. з англ. / Е. Гідденс. – К. : Основи, 1999. – 726 с.

48. Гогоша О. Участь Міжнародного комітету Червоного Хреста у гуманітарних місіях та операціях ООН / О. Гогоша // Вісн. Львів. ун-ту. Серія «Міжн. відносини». – 2012. – Вип. 31. – С. 95-103.

49. Градюшко А. А. Социальные медиа как инструмент современной интернет-журналистики / А. А. Градюшко // Веснік БДУ. – 2012. – Сер. 4. – № 2. – С. 69-73.

50. Громадська думка : підсумки 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/gromadska-roku.htm>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 04.06.2015.

51. Громадянське суспільство в сучасній Україні : специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.

52. Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-східноєвропейський досвід : Зб. наук. праць / за ред. А. Карася. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. – 384 с.

53. Даниленко С. І. Громадянський вимір інформаційно-комунікаційної революції : концептуально-теоретичні та політико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03 / Сергій Іванович Даниленко. – К. : Б. в., 2011. – 36 с.

54. Деменко А. Е. Использование метода краудсорсинга в целях повышения эффективности бюджетных расходов / А. Е. Деменко // Вест. Югорского гос. ун-та. – 2013. – Вып. 4 (31). – С. 28-32.

55. Демичева А. «Грантоїд» («грантожер») / А. Демичева // Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с.

56. Добренъков В. И. Вызовы глобализации и перспективы человечества / В. И. Добренъков // Вестник МГУ. – Серия : Социология и политология. – 2004. – № 4. – С. 3-20.

57. Драшкович А. І. Політична участь громадян у процесі прийняття владних рішень в умовах перехідного суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Анастасія Ігорівна Драшкович; Держ. закл. «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». – О., 2013. – 17 с.

58. Зародження громадянського суспільства – чеський приклад / [О. Цисарж, Ф. Мікш, І. Навратіл, К. Вравликова]; пер. з чеськ. Л. Брзобогата, відп. ред. К. Глоушкова. – Brno, Česká republika : CDK, 2008. – 81 с.

59. Здоровега М. Особливості становлення глобального громадянського суспільства / М. Здоровега // Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 101-106.

60. Здоровега М. В. Розвиток глобального громадянського суспільства в контексті діяльності міжнародних неурядових організацій / М. В. Здоровега // Волинські наукові студії : Наук. вісн. Рівнен. Ін-ту Університету «Україна». – 2014. – № 1-2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0sER1Y3dNZQJ:univerua.rv.ua/VNS1-2-2014/Zdorovega>

%2520M.V.doc+&cd=2&hl=uk&ct= clnk&gl=ua. – Назва з екрана. – Дата доступу : 12.03.2015.

61. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Галина Іванівна Зеленько; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К., 2007. – 32 с.

62. Зернецька О. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні взаємовідносини / О. Зернецька. – К. : Освіта, 1999. – 352 с.

63. Ильин М. Политическая глобализация : институциональные изменения / М. Ильин // Грани глобализации : трудные вопросы современного развития. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – 592 с.

64. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества: постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В. Л. Иноземцев. – М. : Academia : Наука, 1998. – 639 с.

65. Интернет-пользователи собрали миллион евро на спасение Греции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.finance.ua/ru/news/-/353671/internet-polzovateli-sobrali-million-evro-na-spasenie-gretsii>. – Назва з екрана.

66. Ільницька У. Процес інституціоналізації неурядових міжнародних організації у світовій політиці / У. Ільницька // Укр. нац. ідея : реалії та перспективи розвитку. – 2013. – Вип. 25. – С. 119-123.

67. Ірха К. Кіберсвобода / К. Ірха // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий Світ-2000, 2015. – 489 с. – С. 175-176.

68. Ірха К. Кліктивізм / К. Ірха // Сучасна політична лексика / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Н. М. Хоми Н. М. – Л. : Новий Світ-2000, 2015. – 396 с. – С. 136.

69. Ірха К. Онлайн-петиція / К. Ірха // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 270.
70. Казаринова Д. Б. Роль международных организаций в формировании глобального гражданского общества / Д. Б. Казаринова // Вест. Рос. ун-та дружбы народов. – Сер. : Политология. – 2010. – № 4. – С. 116-132.
71. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія / А. Карась. – К., Л. : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
72. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс; пер. с англ., под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
73. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М. Кастельс. – К. : Ваклер, 2007. – 304 с.
74. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе : [антология / под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – С. 492-505.
75. Качинська Н. О. Хактивізм : соціально-політичний протест онлайн [Електронний ресурс] / Н. О. Качинська. – Режим доступу : <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsestu/188-transformatsiia-politychnykh-system-derzhav-svitu-v-konteksti-hlobalizatsii/346-khaktyvizm-sotsialno-politychnyy-protest-onlayn>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 08.04.2015.
76. Квіт С. М. Масові комунікації : підручник для студентів вищих навч. закладів / С. М. Квіт. – К. : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 206 с.

77. Киреева Т. А. Неправительственные организации в системе международных отношений : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Татьяна Анатольевна Киреева; Рос. акад. гос. службы. – М., 2006. – 175 с.

78. Кіндратець О. М. Роль світового громадянського суспільства в подоланні негативних наслідків глобалізації / О. М. Кіндратець // Гуманітарн. вісн. ЗДІА. – 2009. – Вип. 37. – С. 129-136.

79. Кіреєва О. Б. Краудсорсинг як метод активного використання колективного інтелекту / Результат-орієнтовані підходи, інструменти та технології в публічному управлінні : матеріали наук.-практ. конф. за міжн. участю [Дніпропетровськ, 26 жовтня 2012 р.]. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2012. – 135 с. – С. 78-81.

80. Клімушин П. С. Електронне урядування в інформаційному суспільстві : [монографія] / П. С. Клімушин, А. О. Серенок. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2010. – 312 с.

81. Козак Л. Неурядові організації Європейського Союзу : порівняльний аналіз з громадськими організаціями України / Л. Козак, Н. Березко, В. Боженар // Міжнародний благодійний фонд «Дзвони миру». – К., 2002. – 48 с.

82. Колодій А. Глобальне врядування / А. Колодій // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 69.

83. Колодій А. Ф. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) / А. Колодій [Електронний ресурс] : Незалежний культурологічний часопис «І». – № 21. – 2001. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolodij.htm>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 05.05.2014.

84. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : Монографія / А. Ф. Колодій. – Л. : Червона Калина, 2002. – 276 с.

85. Колодко Г. В. Глобализация, трансформация, кризис – что дальше? / Г. В. Колодко. – М. : Магистр, 2011. – 176 с.

86. Колодко Г. В. Глобализация и перспективы развития постсоциалистических стран / Г. В. Колодко; пер. с польск. – М. : Европ. гуманитарн. ун-т, 2002. – 2000 с.

87. Коноплицький С. Віртуальна реальність / С. Коноплицький // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 215-216.

88. Коноплицький С. Інтернет як предмет соціологічного аналізу / С. Коноплицький // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 186-193.

89. Коноплицький С. М. Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01 / С. М. Коноплицький; НАН України. Ін-т соціол. – К., 2007. – 17 с.

90. Коноплицький С. Сітьові співтовариства як об'єкт соціологічного аналізу / С. Коноплицький // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2004. — № 3. – С. 167-178.

91. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави : монографія / О. А. Корнієвський. – К. : Альтерпрес, 2010. – 396 с.

92. Корнієвський О. А. Мережеві громадські ініціативи та їх вплив на стан національної безпеки в контексті становлення глобального громадянського суспільства / О. А. Корнієвський // Стратегічна панорама. – 2010. – № 1. – С. 153–159.

93. Корнілов Ю. П. Громадянське суспільство та особистість (соціально-політичний аналіз) : автореф. дис... канд. політ. наук :

23.00.02 / Корнілов Юрій Петрович; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 1998. – 24 с.

94. Костенко А. М. Громадянське суспільство: концептуальні підходи та соціальна реальність / А. М. Костенко, А. О. Ковбасюк // Концепт реальності у філософії, літературі й науці : матеріали міжн. наук.-теор. конф. (Суми, 24-25 лютого 2011 р.) / Ред. кол. : В. М. Вандишев, А. Є. Лебідь. – Суми : СумДУ, 2011. – С. 109-111.

95. Костыгова Ю. В. Проблемы типологизации сетевых СМИ [Електронний ресурс] / Ю. В. Костыгова // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество : материалы Всеросс. Объединенной конф. (Санкт Петербург, 20-23 ноября 2001 г.). – СПб., 2001. – С. 221-224. – Режим доступа : <http://www.ict.edu.ru/vconf/index.php?a>. – Назва з екрана.

96. Косуля І. Ю. Краудсорсинг та краудфандинг : нові поняття чи нові феномени? / І. Ю. Косуля [Електронний ресурс] : Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2014. – Вип. 20. – С. 267-271. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mtpsa_2014_20_46.pdf. – Дата доступа : 02.02.2015.

97. Котенко Д. А. Краудфандинг – инновационный инструмент инвестирования / Д. А. Котенко // Закон. – 2014. – С. 140-141.

98. Коцарев О. О. Типологія інтернет-ЗМІ / О. О. Коцарев // Ученые записки Тавр. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – 2006. – № 5. – С. 321-324.

99. Краснокутська Ю. Internet як засіб комунікації : теоретико-методологічний аналіз / Ю. Краснокутська // Сучасна українська політика. – 2006. – Вип. 7. – С. 309–313.

100. Кремень Т. В. Емоційна складова політичної мобілізації через соціальні медіа / Т. В. Кремень // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія : Політологія. – 2012. – Т. 204, Вип. 192. – С. 72-74.

101. Круглик С. Б. Роль неурядових організацій у розбудові громадянського суспільства в сучасній Україні / С. Б. Круглик // Гілея. – 2009. – № 26. – С. 362-368.

102. Кружалова С. Е. Формирование и развитие глобального гражданского общества как способа «гуманизации» и «цивилизации» глобализации / С. Е. Кружалова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/3_KAND_2007/Politologia/16398.doc.htm. – Дата доступа : 02.04.2014.

103. Кувалдин В. Б. Глобальный мир: экономика, политика, международные отношения / В. Б. Кувалдин. – М. : Магистр, 2009. – 207 с.

104. Кузнецова Е. В. Международные неправительственные организации (правовые вопросы) : учеб. пособ. / Е. В. Кузнецова. – Минск : БГУ, 2007. – 115 с.

105. Кулик В. О. Вплив міжнародних мережевих громадянських ініціатив на безпекову політику України / В. О. Кулик [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://politika.org.ua/?p=982>. – Назва з екрана. – Дата доступа : 04.06.2015.

106. Курочкин А. В. Инновационная политика в условиях сетевого общества / А. В. Курочкин. – СПб. : Изд-во РХГА, 2013. – 132 с.

107. Куц С. Фандрайзинг АВС : посібник для початківців / С. Куц. – К. : Центр філантропії, 2008. – 92 с.

108. Куцюруба К. О. Вплив сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток громадянської протестної активності / К. О. Куцюруба [Електронний ресурс] // Вісн. Київ. міжн. ун-ту. – Серія : Міжн. відносини. – 2014. – Вип. 8. – Режим доступа : <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/p08/08.pdf>. – Назва з екрана. – Дата доступа : 05.03.2015.

109. Кушніренко О. Г. Види лобістської діяльності: питання теорії та позитивної практики / О. Г. Кушніренко, О. В. Дягілев // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2009. – Вип. 17. – С. 107–117.

110. Ланюк Є. «Двосічний меч» Facebook'а, або як соціальні мережі змінюють облік світового політикуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4951>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 12.01.2015.

111. Лапкин В. В. Личность и политика в социальной реальности «infomodernity» / В. В. Лапкин, И. С. Семенов // Политические изменения в глобальном мире : теоретико-методологические проблемы анализа и прогнозирования. – М. : ИМЭМО РАН, 2014. – 218 с. – С. 177-196.

112. Лашкіна М. Глобальні комунікації / М. Лашкіна // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 72.

113. Лук'яненко Д. Г. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива : монографія / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук та ін.]. – К. : КНЕУ, 2010. – 334 с.

114. Любимов А. П. Формирование лоббистских правоотношений в российском обществе. Конституционно-правовое исследование [Електронний ресурс] : дис. ... д-ра юрид. наук : 2002 / А. П. Любимов. – М. : РГБ, 2003. – Режим доступу : <http://diss.rsl.ru/diss/03/0659/030659031.pdf>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 09.12.2013.

115. Любкина Н. А. Политический механизм противодействия коррупции в современной России : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Наталия Андреевна Любкина; Моск. гос. техн. ун-т им. Н. Э. Баумана. – М., 2012. – 25 с.

116. Маклюэн М. Галактика Гутенберга: становление человека печатающего / М. Маклюэн. – К. : НИКА-Центр, 2004. – 432 с.

117. Маліс О. В. Розвиток Інтернету як комунікативного засобу та його вплив на діяльність суб'єктів політичного процесу в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / О. В. Маліс; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2009. – 19 с.

118. Марченко О. С. Краудфандинг: соціально-економічний зміст та види / О. С. Марченко // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – № 4 (15). – 2013. – С. 26-35.

119. Масуда Й. Комп'ютопія / Й. Масуда // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 36-50.

120. Мацуура К. Коперникова революція / К. Мацуура // Кур'єр ЮНЕСКО. – 2000. – квітень-травень. – С. 43.

121. Мацуура К. Создаст ли глобализация экономики ценности новой цивилизации / К. Мацуура // Кур'єр ЮНЕСКО. – Париж, 2000. – Т. 54. – № 4.

122. Мельник В. Безпека особи в контексті сучасних глобальних змін / В. Мельник // Вісн. СевНТУ. – 2009. – Вип. 100 : Політологія. – С. 95-99.

123. Мирова́я политика и междунаро́дные отношения : учеб. пособ. / под ред. С. А. Ланцова, В. А. Ачкасова. – СПб. : Питер, 2008. – 448 с.

124. Мироненко Н. Н. Глобальное гражданское общество и политические механизмы регулирования мировой экономики / Н. Н. Мироненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vestnik.mfa-pmr.org/index.php?newsid=43>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 06.04.2015.

125. Митко А. Е-консультації / А. Митко // Політологія : навчальний енциклопедичний словник довідник / за наук. ред. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Л. : Новий Світ-2000, 2014. – 779 с. – С. 178-179.

126. Михальченко М. Методологічні проблеми дослідження взаємодії соціально-правової держави і громадянського

суспільства / М. Михальченко // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. – 2004. – Вип. 25. – С. 23-35.

127. Морозов Е. Интернет как иллюзия / Е. Морозов. – М. : АСТ : CORPUS, 2014. – 528 с.

128. Мотрен С. М. Демократія: досвід і погляд в майбутнє / С. М. Мотрен // Вісн. Нац. техн. ун-ту України «Київський політехнічний інститут». – Серія : Політологія. Соціологія. Право. – 2012. – № 2. – С. 7-11.

129. Мотрен С. М. Проблемний вузол демократизації світового політичного порядку / С. М. Мотрен // Наук. часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2014. – Вип. 15. – С. 172-179.

130. Мотрен С. М. Форми рефлексії глобальної демократії : конструктивістський підхід : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Святослав Миколайович Мотрен; Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. – Л., 2015. – 24 с.

131. Мрищук А. А. Политические механизмы противодействия внешним угрозам национальной безопасности России / А. А. Мрищук // Право и безопасность. – 2009. – № 4 (33). – С. 149-157.

132. Наместнік В. В. Функціонування громадських екологічних організацій : зарубіжний досвід для України / В. В. Наместнік // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – № 1 (43). – С. 363-369.

133. Наумов А. О. Международные неправительственные организации и проблемы глобального управления / А. О. Наумов // Государственное управление. – 2013. – Вып. 39. – С. 49-76 [Електронний ресурс]. – Режим доступу . http://ejournal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2013/vipusk__39

_avgust_2013_g./problemi_upravlenija_teorija_i_praktika/naoumov.pdf. – Назва з екрана. – Дата доступу : 07.09.2014.

134. Нейсбитт Дж. Высокая технология, глубокая гуманность : технологии и наши поиски смысла / Дж. Нейсбитт. – М. : «Аст»; «Транзиткнига», 2005. – 381 с.

135. Нерубашенко І. Глобалізм / І. Нерубашенко // Політологія : сучасні терміни і поняття; короткий навч. словник-довідник. – 4-е вид., виправ. та доповн. / укладач В. М. Піча; наук. ред. Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 516 с. – С. 61.

136. Нерубашенко І. Глобальна людина / І. Нерубашенко // Політологія : сучасні терміни і поняття; короткий навч. словник-довідник. – 4-е вид., виправ. та доповн. / укладач В. М. Піча; наук. ред. Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 516 с. – С. 61.

137. Нерубашенко І. Глобальне громадянське суспільство / І. Нерубашенко // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 70.

138. Нерубашенко І. Глобальне громадянське суспільство / І. Нерубашенко // Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий Світ-2000, 2015. – 396 с. – С. 55.

139. Нерубашенко І. Глобальне громадянське суспільство як реальність третього тисячоліття, що еволюціонує : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2015 р., Полтава) [«Гуманітарне знання у соціально-правовому дискурсі»]. – Полтава : ТОВ «Техсервіс», 2014. – С. 110-112.

140. Нерубашенко І. «Глобальне село» / І. Нерубашенко // Політологія: сучасні терміни і поняття; короткий навч.

словник-довідник. – 4-е вид., виправ. та доповн. / укладач В. М. Піча; наук. ред. Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 516 с. – С. 62.

141. Нерубашенко І. Електронні комунікативні практики як шлях до формування глобального громадянського суспільства / І. Нерубашенко // Вісн. Львів. ун-ту. Серія : філософсько-політологічні студії. – 2015. – Вип. 7. – С. 297-303.

142. Нерубашенко І. Значення технології краудсорсингу у формуванні глобального громадянського суспільства : Матеріали. наук.-практ. конф. (Чернівці, 24-25 квітня 2015 р.) [«Комунікація і дискomuнікація в умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства»]. – Чернівці, 2015. – С. 46-49.

143. Нерубашенко І. Людина як суб'єкт глобального громадянського суспільства / І. Нерубашенко // Панорама політологічних студій : наук. вісн. Рівнен. держ. гуманітарн. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2015. – Вип. 13. – С 27-33.

144. Нерубашенко І. Мережева комунікація як передумова становлення глобального громадянського суспільства : Матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Одеса, 13-14 березня 2015 р.) [«Україна і світ у третьому тисячолітті : політичний, економічний, правовий та культурний виміри»]. — У 2-х ч. – Ч. 1. – 2015. – Одеса : ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міжнародний Вишеградський Фонд, 2015. – С. 175-177.

145. Нерубашенко І. Можливості краудсорсингу у реалізації проектів глобального громадянського суспільства / І. Нерубашенко // European political and law discourse. – 2015. – Vol. 2. — Issue 3. – С. 78-82.

146. Нерубашенко І. Підходи до розуміння сутності глобального громадянського суспільства : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14 квітня

2015 р., Луцьк) [«Політологічні читання імені професора Богдана Яроша»]. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – Вип. 4. – 254 с. – С. 113-115.

147. Нерубашенко І. Суб'єкти глобального громадянського суспільства : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю (14-15 травня 2015 р., Житомир – Вінниця) [«Модернізація соціогуманітарного простору : історичні виклики та перспективи»]. – Вінниця : ФОП Кодзун Д. Ю., 2015. – С. 296-298.

148. Нерубашенко І. Суб'єктний склад глобального громадянського суспільства: аналіз підходів / І. Нерубашенко // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. – Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2015. – № 1. – С. 137-143.

149. Нерубашенко І. Теоретико-методологічні засади аналізу концепту «глобальне громадянське суспільство» / І. Нерубашенко // Вісн. Львів. ун-ту. — Серія : філос.-політолог. студії. – 2015. – Вип. 6. – С. 188-193.

150. Николаева Э. Международно-правовые проблемы международных неправительственных организаций : дисс. ... канд. юрид. наук / Эльвира Николаевна Николаева. – М., 2001. – 156 с.

151. Новак-Каляєва Л. Нейтральний статус та політичний контекст у діяльності правозахисних організацій (на прикладі Міжнародної амністії) / Л. Новак-Каляєва // Ефективність державного управління : Зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 34. – С. 60-71.

152. Новакова О. В. Роль міжнародних неурядових організацій в реалізації концепції сталого розвитку / О. В. Новакова // Політологічні записки. – 2013. – № 7. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Polzap_2013_7_4.pdf. – Назва з екрана. – Дата доступу : 04.06.2015.

153. Нэсбитт Дж. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции. Год 2000 / Дж. Нэсбитт, П. Эбурдин. – М. : Республика, 1992. – 416 с.

154. Огородник В. О. Краудфандинг як інноваційний інструмент модернізації національної фінансово-інвестиційної системи / В. О. Огородник

// Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. – Серія : Економіка. – 2014. – Вип. 3 (44). – С. 103-105.

155. Основи демократії / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – Л. : Астролябія, 2009. – 832 с.

156. Основные тренды 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://lobbying.com.ua/load/onovnye_trendy_2014/8-1-0-25. – Назва з екрана. – Дата доступу : 03.07.2015.

157. Палас Н. Транснаціональна модель демократії та її вплив на процеси глобального врядування в умовах сучасного світу / Н. Палас // Укр. нац. ідея : реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21. – С. 145-150.

158. Пасько І. Т. Громадянське суспільство і національна ідея : Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси / І. Т. Пасько, Я. І. Пасько; НАН України. Центр гуманіт. освіти. – Донецьк : Схід. вид. дім, 1999. – 184 с.

159. Пасько Я. І. Громадянське суспільство : світоглядні версії та історичне втілення (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Ярослав Ігорович Пасько; НАН України. Ін-т філософії ім. Г. Сковороди. – К., 1998. – 16 с.

160. Патнам Р. Д. Творення демократії : Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Основи, 2001. – 302 с.

161. Патнэм Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнэм // Международная экономика и международные отношения. – 1995. – № 4. – С. 77-86.

162. Перегудов С. П. Гражданское общество как субъект публичной политики / С. П. Перегудов // Полис. – 2006. – № 2. – С. 139-150.

163. Петрушенко Ю. М. Краудфандинг як інноваційний інструмент фінансування соціально-економічного розвитку / Ю. М. Петрушенко,

О. В. Дудкін // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2014. – № 1. – С. 172-182.

164. Погорілий О. І. Культурні чинники формування громадянського суспільства / О. І. Погорілий // Наук. записки [Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»]. – 2002. – Т. 20, Спец. Випуск : у 2-х ч. – Ч. 1. – С. 110-112.

165. Політологія посткомунізму : Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (кер. авт. колективу); Заг. ред.: Є. Бистрицький, В. Полохало, С. Макеєв, О. Дергачов. – К. : Політична думка, 1995. – 368 с.

166. Полтораков О. Ю. Глобальне громадянське суспільство в системі міжнародних відносин / О. Ю. Полтораков // Дослідження світової політики : зб. наук. праць. – К. : Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України. – 2008. – Вип. 44. – С. 149–156.

167. Поляруш Б. Ю. Громадянське суспільство в Україні: зустріч суперечливих реальностей / Б. Ю. Поляруш // Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні : тези наукової конференції; ред. А. Ф. Карась. – Л. : Львів. нац. ун-т, 2001. – 126 с. – С. 57-59.

168. Попович М. Громадянське суспільство України : підсумки ХХ століття / М. Попович // День. – 1999. – 31 грудня. – № 244. – С. 6.

169. Потятиник Б. В. Інтернет-журналістика : навч. посіб. / Б. В. Потятиник; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л. : ПАІС, 2010. – 243 с.

170. Прахалад К. К. Пространство бизнес-инноваций : создание ценности совместно с потребителем / К. К. Прахалад, М. С. Кришнан. – М. : Альпина Паблишер : Изд-во Юрайт, 2012. – 258 с.

171. Проценко О. Походження свободи (осмислення витоків та розвитку концепцій громадянського суспільства) / О. Проценко, В. Чепинога; Наук. Тов-во ім. В. Липинського. – К. : Смолоскип, 1996. – 140 с.

172. Разметаєва Ю. Громадська позиція / Ю. Разметаєва // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 489 с. – С. 77.

173. Резник Ю. Глобальное гражданское общество / Ю. Резник // Глобалистика : энциклопедия / Гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М. : Радуга, 2003. – 1328 с.

174. Резник Ю. Постгражданская общественность : понятие и перспективы становления / Ю. М. Резник // Гуманитарный вектор. – 2012. – № 3 (31). – С. 63-71.

175. Резник Ю. Человек в гражданском обществе : проблема идентичности / Ю. Резник // Человек вчера и сегодня. Междисциплинарные исследования. – М., 2008. – С. 47-57.

176. Рейнгольд Г. Умная толпа : новая социальная революция. – М. : ФАИР-ПРЕСС: ГРАНД, 2006. – 415 с.

177. Рідель М. Свобода і відповідальність / М. Рідель // Першоджерела комунікативної філософії / під ред. Л. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – С. 68-83.

178. Рогова А. В. Краудсорсинг как инструмент социально-экономического развития региона / А. В. Рогова // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 5 (49).

179. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 286 с.

180. Роземблум Н. Громадянські суспільства : лібералізм і моральні впливи плюралізму / Н. Розенблум // І. – 2001. – Ч. 21. – С. 6–29.

181. Розова Т. В. До проблеми політичного устрою громадянського суспільства / Т. В. Розова, В. Ю. Барков // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. праць. – Вип. 16. – О. : Юрид. літ-ра, 2003. – С. 139-145.

182.Розова Т. Ідеальне та реальне в уявленнях про громадянське суспільство / Т. Розова, В. Барков // Людина і політика. – 2003. – № 6. – С. 44-50.

183. Романишин Л. Міжнародна діяльність українських жіночих організацій (XX – початок XXI ст.) / Л. Романишин // Україна – Європа – Світ : зб. наук. праць. Сервя : Історія, міжн. відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 9. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 345–350.

184. Рынок краудфандинга в 2012 г. вырос на 81 %. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://crowdsourcing.ru/article/crowdfunding-market-grew-81-in-2012-finds-massolution-industry-report>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 07.05.2014.

185. Савченко И. А. Современные методы осуществления диалога между государством и обществом / И. А. Савченко [Електронний ресурс] // Социально-экономические и психологические проблемы управления. – Режим доступу : http://psyjournals.ru/social_economical_psychological_/issue/63144.shtml. – Назва з екрана. – Дата доступу : 09.04.2015.

186.Семченко О. Онлайн-участь політична / О. Семченко // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 270-271.

187. Сергунин А. А. Лоббизм как глобальный феномен : сравнительный анализ новейших лоббистских практик в США, Великобритании и России : автореферат дис. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Александр Александрович Сергунин; С.-Петербур. гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 2011. – 23 с.

188. Сергунин А. А. Постмодернизм и гражданское общество в посткоммунистических странах // Гражданское общество: первые шаги / Под ред. А. Ю. Сунгурова. – СПб., 1999. – С. 44-48.

189. Сибіга І. Лобізм як механізм впливу неурядових організацій на державні структури України / І. Сибіга // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2009. – № 1. – С. 197-206.

190. Сидоренко С. В. «Глобальна людина» у глобальному суспільстві : позитивні і негативні аспекти взаємодії і взаємовпливу / С. В. Сидоренко // Гуманітарн. вісн. ЗДІА. – 2005. – Вип. 23. – С. 125-132.

191. Сидоренко С. В. Глобальна людина в контексті глобального буття і глобальної свідомості / С. В. Сидоренко // Культура народів Причорномор'я : Науч. журнал. – Сімферополь : Изд-во ТНУ, 2006. – Вип. 83. – С. 103-106.

192. Сидоренко С. В. Політичне протистояння стратегії «зміцнення громадянського суспільства» в країнах Африки / С. В. Сидоренко // Гуманітарн. вісн. ЗДІА. – 2013. – № 55. – С. 139-151.

193. Сидоренко С. В. Соціальна адаптація людини в умовах глобального суспільства : автореф. дис ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Світлана Василівна Сидоренко. – Запоріжжя : Б. в., 2008. – 19 с.

194. Сидоренко С. В. Теоретико-методологічні засади пізнання глобального громадянського суспільства / С. В. Сидоренко // Гуманітарн. вісн. ЗДІА. – 2012. – № 51. – С. 87-100.

195. Силенко А. А. Гражданское общество в современной Украине : специфика становления, тенденции развития / А. А. Силенко. – К. : Парламентское издание, 2006. – 350 с.

196. Сіленко А. Моніторингова демократія / А. Сіленко // Політологія : навчальний енциклопедичний словник довідник / за наук. ред.

Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Л. : Новий Світ-2000, 2014. – 779 с. – С. 136-137.

197. Славин Б. Эволюция моделей сорсинга и ноосорсинг / Б. Славин // Information Management. – 2012. – апрель. – С. 68-69.

198. Сміт Дж. Світове громадянське суспільство? Міжнародні громадські рухи та організації і соціальний капітал / Дж. Сміт [Електронний ресурс] : Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – № 21. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/smith.htm>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 07.12.2013.

199. Соломянюк Н. М. Фандрайзинг як технологія реалізації соціального плану маркетингу / Н. М. Соломянюк // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 195-202. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecfor_2014_3_31.pdf. – Назва з екрана. – Дата доступу: 03.02.2015.

200. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 220 с.

201. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації / В. М. Співак. – К. : Логос, 2011. – 416 с.

202. Степаненко В. Глобальное гражданское общество : концептуализации и посткоммунистические вариации / В. Степаненко // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 2. – С. 156-175.

203. Степаненко В. Громадянське суспільство в Україні : від практик «агенцій впливу» до політики громадянської участі / В. Степаненко // Національна безпека України. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США, 16-19 вересня 2004 р. – К. : ІСОА, 2004. – С. 106-121.

- 204.** Суліма Є. Глобальне суспільство : держави, транснаціональні зв'язки та нова роль людини / Є. Суліма // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Серія : Філософські науки. – 2004. – Вип. 6. – С. 35-40.
- 205.** Top 100 Best NGOs // The Global Journal. – 2012. – January 23.
- 206.** Тихомирова Є. Лобізм як складова міжнародного PR / Є. Тихомирова // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 143-151.
- 207.** Тишкун Ю. Твіт / ретвіт / Ю. Тишкун // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми]. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 381-382.
- 208.** Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила / Е. Тоффлер. – Харків : Акта, 2003. – 688 с.
- 209.** Тоффлер Е. Третя хвиля / Е. Тоффлер. – К. : Всесвіт, 2000. – 475 с.
- 210.** Тоффлер Э. Метаморфозы власти : знание, богатство и сила на пороге XXI века / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2009. – 668 с.
- 211.** Третьяк О. А. Вплив новітніх комунікаційних інтернет-мереж на розвиток публічної сфери політики / О. А. Третьяк // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 11-12. – С. 37-39.
- 212.** Трима К. А. Особливості функціонування глобального громадянського суспільства / К. А. Трима // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу : зб. матеріалів II-ї Інтернет-конференції (16 березня 2012 р.) / за заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь : [б. в.], 2012. – С. 56-60.
- 213.** Трима К. А. Трансформаційні чинники глобального громадянського суспільства / К. А. Трима // Вісн. Маріупольського держ. ун-ту. – Серія : Історія. Політологія. – 2012. – № 3. – С. 91-100.
- 214.** Уварова О. Громадський моніторинг / О. Уварова // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші

новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 83.

215. Федонюк С. Відкрите (масове) співробітництво / С. Федонюк // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 44-45.

216. Фоломєєв М. Громадський моніторинг / М. Фоломєєв // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 79-80.

217. Фоломєєв М. Інтернет-медіа / М. Фоломєєв // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 153-154.

218. Хайек Ф. Конституція свободи / Ф. Хайек. – М. : Новое изд-во, 2008. – 384 с.

219. Хау Дж. Краудсорсинг: Коллективный разум как инструмент развития бизнеса / Дж. Хау; пер. с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2012. – 288 с.

220. Хвіст В. Громадський активізм / В. Хвіст // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 78-79.

221. Хома Н. Громадське лобювання / Н. Хома // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с. – С. 77-78.

- 222.** Хома Н. Громадське лобіювання : зміст, можливості впливу, перспективи розвитку в Україні / Н. Хома // Вісн. Львів. нац. ун-ту. — Серія : Філософсько-політологічні студії. — 2014. — № 5. — С. 86-94.
- 223.** Хома Н. М. Візуалізація як характеристика постмодерної політичної дії / Н. М. Хома // Гілея. — 2014. — Вип. 89. — С. 405-408.
- 224.** Хома Н. М. Глобальне громадянське суспільство : утопія чи перспективна реальність / Н. М. Хома // Вісн. Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. — 2015. — № 2. — С. 165-169.
- 225.** Хома Н. М. Зміст та сутність концепту «політичний механізм» : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Гуманітарне знання у соціально-правовому дискурсі» (31 жовтня 2014 р., м. Полтава). — Полтава : ТОВ «Техсервіс», 2014. — С. 167-172.
- 226.** Хома Н. М. Політичний перформанс як постмодерна форма соціального протесту / Н. М. Хома // Вісн. НТУУ «КПІ». Серія : Політологія. Соціологія. Право. — 2014. — № 1 (21). — С. 18-23.
- 227.** Хома Н. М. Роль соціальних медіа у формуванні та функціонуванні громадянського суспільства / Н. М. Хома // Вісн. Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. — 2014. — Вип. 4. — С. 211-215.
- 228.** Хома Н. М. Роль соціальних мереж у координації протестних акцій / Н. М. Хома // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політологія. — 2014. — Вип. 15. — С. 66-72.
- 229.** Цимбал Т. В. Зникнення «інших» як ознака глобальної системи / Т. В. Цимбал // «Шевченківська весна» : Матеріали міжн. наук.-практ. конф. — Вип. IV. Ч. 1. — К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2008. — С. 171–173.
- 230.** Чалий С. Комуністи і кучмісти готують новий 37-1 рік? / С. Чалий / [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://www.chas.cv.ua/22_04/chal.html. – Назва з екрана. – Дата звернення : 06.06.2015.

231. Чалюк Ю. О. Роль міжнародних неурядових організацій у вирішенні соціальних проблем / О. Ю. Чалюк // Формування ринкової економіки. – 2013. – № 29. – С. 282-290.

232. Чернявська Л. Н. Роль міжнародних неурядових організацій у перебудові політичної системи світу в умовах глобалізації / Л. Н. Чернявська // Актуальні проблеми міжнародних відносин : Зб. наук. пр. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжн. відносин, 2005. – Вип. 53 (Ч. 1). – С. 95–104.

233. Шаповалова А. М. Еволюція публічної природи самоврядної влади України в умовах впливу глобального громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Шаповалова Алла Миколаївна ; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2009. – 17 с.

234. Шваб М. А. Соціальні медіа у діяльності неурядових організацій : теоретико-прикладний вимір / М. А. Шваб // Гілея. – 2014. – Вип. 89. – С. 401-405.

235. Шепелев М. Глобальне громадянське суспільство як концепт і соціальна реальність / М. Шепелев // Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. – Серія : Міжн. відносини. – 2013. – Вип. 33. – С. 25-38.

236. Шилз Е. А. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство / Е. А. Шилз [Електронний ресурс] : Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – № 21. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/shilz.htm>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 07.04.2013.

237. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 16-27.

238. Шомова С. Ритуал или перформанс? (К вопросу о театральных формах политической коммуникации) / С. Шомова // Журналист. Социальные коммуникации. – 2011. – № 4. – С. 73-83.

239. Шульга Т. М. Комунікаційні системи епохи формування глобального суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Тетяна Миколаївна Шульга; НАН України; Ін-т світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2001. – 16 с.

240. Юнацкевич П. И. Открытое глобальное гражданское общество / П. И. Юнацквич [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.unitedculture.ru/novosti/otkritoeglobalnoegrazhdanskoeobschestvo.html>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 14.01.2015.

241. Ядранська О. В. Глобальні комунікації та їх вплив на модель державного управління / О. В. Ядранська // Держава та регіони. Серія . Державне управління. – 2013. – Вип. 2. – С. 28-31.

242. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. Междунар. ин-т Питирима Сорокина – Николая Кондратьева / Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 2001. – 346 с.

243. Яковлев Д. В. Роль суспільних електронних медіа у політичній інтеракції / Д. В. Яковлев, П. О. Колотвін // Дослідження політичної взаємодії в умовах трансформації суспільства : зб. наук. праць / Л. О. Ануфрієв [та ін.] ; наук. ред. : Л. О. Ануфрієв; ОНУ ім. І. І. Мечникова, ІСН. – Одеса : Одес. нац. ун-т, 2013. – С. 223-243.

244. Alexander J. C. Civil Society I, II, III : Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations // In : Alexander, Jeffrey C., ed. Real Civil societies. – London etc.: Sage, 1998. – P. 1-19.

245. Anheier H. Global Civil Society : 2001 / H. Anheier, M. Glasius, M. Kaldor. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2001. – 348 p.

246. Anheier H., Glasius M., Kaldor M. *Introducing Global Civil Society // Global Civil Society – 2001.* – Oxford University Press, 2001. – P. 36-53.

247. Anheier H., Themudo N. *Organizational Forms of Global Civil Society : Implications of Going Global / M. Glasius, M. Kaldor, H. Anheier (eds.) // Global Civil Society – 2002.* – L. : Oxford, 2002. – P. 191-217.

248. Bennett W. Lance. *Social movements beyond borders: organization, communication, and political capacity in two eras of transnational activism / W. Bennett // Transnational Protest and Global Activism.* Eds. Donatella della Porta and Sidney Tarrow. Lanham, MD : Rowman and Littlefield Publishers, 2005. – P. 206-223.

249. Boyd D. M. *Social Network Sites : Definition, History, and Scholarship / D. M. Boyd, N. B. Ellison // Journal of Computer-Mediated Communication.* – 2007. – № 13 (1) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>. – Назва з екрана. – Дата перегляду : 06.04.2015.

250. Bull H. *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics / H. Bull.* – Columbia University Press, 1995. – 368 p.

251. Cohen J. L., Arato A. *Civil Society and Political Theory.* The MIT Press / J. L. Cohen, A. Arato. – Cambridge. 1995. – 770 p.

252. Dening D. E. *Activism, hacktivism and cyberterrorism : the Internet as a Tool for Influencing Foreign Policy / D. E. Dening [Электронный ресурс].* – Режим доступа : http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR1382/MR1382.ch8.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду : 06.04.2015.

253. Eberly D. *The Rise of Global Civil Society: Building Communities and Nations from the Bottom Up / Don Eberly.* – New York : Encounter Books, 2008. – 300 p.

254. Globalization and Identity : Dialectics of Flows and Closures // Development and Change. The Hague. – 1998. – Vol. 29. – № 4. – P. 277-325.

255. Globalization and the Challenge of a New Century : A Reader / P. O'Meara, H. D. Mellinger, M. Krain (eds). – Bloomington; Indianapolis : Indiana Univ. Press, 2000. – 569 p.

256. Hall B. Global Civil Society : Theorizing a Changing World / B. Hall // Convergence. – 2000. – Vol. 33. – Is. 1–2. – P. 10-42.

257. Hindman M. The Myth of Digital Democracy / Matthew Hindman. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2008. – 198 p.

258. Hintz A. Civil Society Media and Global Governance: Intervening into the World Summit on the Information Society (Medien & Politik) / Arne Hintz. – Munster : Lit Verlag, 2010. – 320 p.

259. Janet D. Allianzsysteme von Nicht-Regierungsorganisationen in der Klimapolitik. Zwischenbericht zu einer Fallstudie zum Berliner Klimagipfel // Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen, Jg. 9. – Heft 2. – 1996. – S. 83-90.

260. Jensen J., Miszlivetz F. Global Civil Society: from Dissident Discourse to World Bank Parlance / Jody Jensen, Ferenc Miszlivetz // Wagner P. (ed.). The Languages of Civil Society (European Civil Society) (v. 1) / Peter Wagner. – New York : Berghahn Books, 2006. – P. 177-205.

261. Kaldor M. Idea of Global Civil Society / M. Kaldor // International Affairs. – 2003. – № 79. – P. 583-593.

262. Kaldor M., Anheier H., Glasius M. Global Civil Society in an Era of Regressive Globalization / M. Kaldor, H. Anheier, M. Glasius // Global Civil Society 2003. – Oxford University Press, 2003. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gcsknowledgebase.org/wp-content/uploads/2003ch1.pdf>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 16.08.2014.

- 263.** Keane J. Global Civil Society? (Contemporary Political Theory) / J. Keane. – London : Cambridge University Press, 2003. – 236 p.
- 264.** Keohane R. O., Nye J. S. Interdependence in World Politics // In : Crane G.T. & Amawi A. The Theoretical evolution of international political economy : a reader. – New York : Oxford University Press, 1977. – 352 p.
- 265.** Klein A. Der Diskurs der Zivilgesellschaft: Politische Hintergründe und demokratietheoretische Folgerungen / A. Klein. – Opladen, 2001. – 236 p.
- 266.** Kößler R., Melber H. Chancen internationaler Zivilgesellschaft. Suhrkamp Verlag / R. Kößler, H. Melber. – Frankfurt am Main, 1993.
- 267.** Lipschutz R. Reconstructing world politics: the emergence of global civil society / R. Lipschutz // Millennium, 1992. – Vol. 21. – № 3. – P. 398-399.
- 268.** Matei S. A. Virtual Sociability: From Community to Communitas / S. A. Matei, B. C. Britt (Editors). – Indianapolis, Indiana : InterAcademicPress, 2011. – 152 p.
- 269.** Mittelman J. H. The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance / J. H. Mittelman. – Princeton University Press, 2000. – P. 15-30.
- 270.** Murphy C. N. Global governance: poorly done and poorly understood / C. N. Murphy // Intern. affairs. – L., 2000. – Vol. 76. – № 4. – P. 794.
- 271.** Nölke A. Die Macht transnationaler Nichtregierungsorganisationen in der globalen Politik – Ein theoretischer Bezugsrahmen // Nölke Andreas (Hg.). Internationale Zivilgesellschaft, Leipzig, 1997. – S. 12-26.
- 272.** Nölke A. Nichtregierungsorganisationen in der globalen Politik. Auf dem Weg zu einer «Internationalen Gesellschaft»? // Nölke Andreas (Hg.): Internationale Zivilgesellschaft, Leipzig, 1997. – S. 7-11.

273. Palmer A., Koenig-Lewis N. An experiential, social network-based approach to direct marketing / A. Palmer, N. Koenig-Lewis // International Journal of Direct Marketing. – 2009. – № 3. – С. 162-176.

274. Rosenau J. Turbulence in world politics: a theory of change and continuity / J. Rosenau. – Princeton : Princeton University Press, 1990. – 480 p.

275. Samuel A. W. Hacktivism and the Future of Political Participation / Alexandra Whitney Samuel. – Harvard University, 2004. – 284 p.

276. Schwienbacher A. Crowdfunding of small entrepreneurial ventures / A. Schwienbacher, B. Larralde // SSRN Electronic Journal. – 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID1699183_code301672.pdf. – Назва з екрана. – Дата доступу : 12.04.2013.

277. Seligman A. B. The Idea of Civil Society / A. B. Seligman. – Princeton : Princeton University Press, 1995. – 256 p.

278. Tonnies F. Community and Association / F. Tonnies. – N. Y. : Harper and Row, 1993. – 511 p.

279. Trends in Grassroots Lobbying : Consultant Q&A. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://advertising.about.com/gi/dynamic/offsite.htm?site=http%3A%2F%2Fwww.campaignline.com%2F>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 06.02.2015.

280. Zarela D. The Social Media Marketing Book [Electronic resource] / D. Zarela. – Mode of access : http://danzarrella.com/Social_Media_Marketing_Book_ch1_3.pdf. – Дата доступу : 12.04.2015.